ISSN 1300-7025

TOPLUMSAL TARİH

MAYIS 1996 FİYATI: 200.000 TL (KDV DAHİL)

IRKÇILIK-TURANCILIK

NİHAL ATSIZ'IN DÜŞÜNCESİ

GAZİ AHMED MUHTAR PAŞA'NIN HATIRATI

AHMET MİTHAT VE HALİKARNAS BALIKÇISI

MUHİTTİN BİRGEN VE AZERBAYCAN

29

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

19. YÜZYILDA OSMANLI BAŞKENTİ
DEĞİŞEN İSTANBUL

ZEYNEP ÇELİK

YENİ ÇIKTI

Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyıl bir değişim çağıydı. Tanzimat reformlarının felsefesine uygun olarak klasik sistemler değiştiriliyor, yenilikler hayatın bütün yönlerine yansıyordu. Payitaht da bu değişikliklerden nasibini aldı. Avrupa'ya özenen Osmanlı eliti, yangınların kasıp kavurduğu bakımsız İstanbul'a yeni bir çehre kazandırmak istiyordu. Yeniden örgütlenen şehir yönetimi "Avrupa usullerini" benimseyerek, Avrupa'dan getirttiği uzmanlara büyük projeler hazırlattı. İstanbul'un bugün de devam eden sorunlarına çözümler arandı. Bölük pörçük de olsa İstanbul'un kent dokusunu değiştirmek için çalışmalar yapıldı. Haussmann'ın bulvarları, Ringstrasse örnek alınarak yeni yollar açıldı, tramvaylar işledi, tünel yapıldı, eğri büğrü çıkmaz sokakların yerini düz sokaklar aldı, Şirket-i Hayriye'nin vapurları payitahtın iki yakasını bir araya getirdi. "Avrupai usulde" binalar Haliç'in kuzey yakasında pıtrak gibi bitti, tarihi yarımadayı da etkiledi. İşte bu kitapta, Paul Rabinow'un dediği gibi "Zeynep Çelik, İstanbul'daki değişimi, iç içe geçmiş, karmaşık ve zaman zaman da şaşırtıcı bir teknoloji, üslup ve iktidar ilişkileri hikâyesi şeklinde ustalıkla anlatıyor."

(Büyük boy: 21 x 26.5 cm / viii +138 s. / 120 fotoğraf ve harita)

İSTANBUL ÜZERİNE DİĞER KİTAPLARIMIZ

İSTANBUL GEZİ REHBERİ
MURAT BELGE

İstanbul'u gezmek, tanımak isteyenlerin yararlanabilecekleri Türkçe tek rehber kitabı. Belge bu rehber kitapta kentin tarihi duyarlığını yakalıyor, İstanbul'u sokak sokak gezdirirken anlattığı sevimli hikâyelere, olaylara ve kişilere kendi yorumunu katıyor. *İstanbul Gezi Rehberi*'nin genişletilmiş bu dördüncü baskısında tarihi yarımada, Galata ve Pera, Üsküdar, Adalar ve Boğaziçi gezilerine, Kadıköy'den Pendiğe, Florya'dan Küçükçekmece'ye, Kilyos'tan Polonezköy'e İstanbul'un birçok köşe bucağı eklendi. Her bölümde yer alan harita ve krokiler gezilerinize yardımcı olacak. Bu kente bağlananlara, kent bilincine sahip olanlara...

(xii + 367 s. / 19 harita)

4. BASKI

İSTANBUL 1920
CLARENCE RICHARD JOHNSON (ed.)

Yıl 1920. İstanbul denen "Kraliçe Kent"in sakinleri olan Türk, Rum, Ermeni ve Yahudi cemaatleri arasında, Amerikalı bilimadamları bir "öncü araştırma" yapıyorlar. Adı "Canstantinaple Today", Doğu'da Toplumsal Hayatın incelenmesi. Benzerine çok az rastlanan bu kent monografisi yetmiş dört yıl sonra Türkçe'de yayımlanıyor. İşgal altındaki imparatorluk başkentinde yönetim, cemaatlerin örgütlenişi, sanayi yaşamı, mülteciler, yetimhaneler, eğlence hayatı, dul kadınlar, yetişkinlerde suçluluk, eğitim. Konut sorunu, Ruslar, fuhuş, trahom, mahkemeler... Camiler, tekkeler, kiliseler, sinagoglar; dilenciler, surlarda yaşayan dul kadınlar...

(xiv+358 s. / fotağraf, harita ve şekiller)

İSTANBUL ANILARI
HAGOP MINTZURİ

Hagop Mıntzuri bir Anadolu insanıydı, yüz yıla yaklaşan ömrünün ilk çeyreğinde yaşadıklarını özlemle anarak İstanbul'daki yalnızlığında avuntu bulmuştu. Anıları, ne otobiyografi, ne roman ya da öykü, ne de defterlere rasgele doldurulmuş anılardır. Mıntzuri kendi yaşam felsefesine uygun tarzda, çocukluğunu ve gençliğini belleğinde yeşertti, belgesel kesitler halinde kaleme aldı. "Büyük insanları" anlatan tarih yöntemine tepkiyle, hamurkâr, süpürgeci, ciğerci, fırıncı ve köylüleri öne çıkardı; her şeyi ve herkesi olduğu gibi kurguladı. Yüzyıl başında Beşiktaş, Ortaköy, Rumelihisarı'nı ayrıntılarıyla okuyacaksınız.

(viii+160 s / Fotoğraflar Abdullah Biraderler, Sebah ve Jaaillier, Berggren)

2. BASKI

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

TARİH VAKFI, Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, 80700 Beşiktaş - İstanbul TELEFON: (0212) 227 37 33 - 227 37 34 / FAKS: (0212) 227 37 32
Genel Dağıtım: DADA Ltd. Şti. 0212-249 51 10 - 249 51 11 / Faks: 251 44 49

SUNUŞ

Bu sayıda ağırlıklı konumuz ırkçılık. Günay Göksu Özdoğan 30'lu ve 40'lı yılların Türkçü akımını ırkçı nitelikleri açısından incelerken, bu akımın resmi milliyetçilik ile çelişen ama aynı zamanda bütünleşen yanlarına da değiniyor. Milliyetçiliği de tek tipleştirip, farklı milliyetçi eğilimleri törpüleyerek resmi kulvar dışına taşmalarına pek fazla göz yummayan iktidarın yönelimlerine, çoğu kez de dış politikanın gereklerine göre ırkçı-milliyetçi akımlar el altında tutulmuş, zaman zaman desteklenmiş, hatta kimi kez düpedüz kullanılmış, bazen de dışlanmış ve baskı altına alınmıştır. Ancak resmi ideolojiyle bu akımların farklılığı, ikisini ayıran sınırın nereden geçtiği hiçbir zaman netleşmemiştir. Devletin Türk tanımının bir yandan sırf yurttaşlık bağıyla sınırlıymış gibi sunulurken, bir yandan da Adriyatik'ten Çin Seddi'ne kadar uzanması, şüphesiz bu belirsizliğin başlıca nedenidir. Nevruzu devletleştirme törenlerinde demir dövülünce, at izi it izine karışmakta ve kavram kargaşası daha da içinden çıkılmaz bir hal almaktadır. Bu kargaşanın siyasi sonuçlarını ise hep birlikte yaşıyoruz. İşte böylesi bir ortamda ırkçı-Turancı akımın görüşlerinin irdelenip resmi milliyetçiliğe katkılarının belirginleştirilmesi önem kazanıyor. Günay Göksu'nun yazısı da bunu yapıyor.

Güven Bakırezer ırkçı-Turancı akımın önde gelen temsilcilerinden Nihal Atsız'ın fikirlerini derli toplu bir şekilde özetleyerek bu akımın düşünce yapısını ana hatlarıyla ortaya koyuyor. Rıfat N. Bali ırkçı bir derneği yaygın antisemitik görüşlerin tipik bir örneği olarak ele alırken, Herkül Millas Halikarnas Balıkçısı'nın bir tarihi romanında ortaya çıkan Batı ve Hıristiyan imajını, ya da tersinden ifade edersek "öteki"ne ilişkin bu imajı yaratan kimlik sorununu sorguluyor. Sabri Yetkin'in "ırkın an be an şayan-ı teessüf bir tereddiye" uğradığına inanan İttihatçıların "numune köy"ler oluşturma girişimiyle ilgili yazısı da dolaylı olarak konumuza bağlanıyor. İttihatçıların girişimi aslında bir yanıyla Ecevit'in "köykent" projesini anımsatıyor. Sabri Yetkin İzmir Milli Kütüphane Heyet-i İlmiyesi'nin hazırladığı projenin arka planında Türkçü düşüncenin nasıl bir rol oynadığını özellikle vurguluyor. Konuyla dolaylı ilgisi olan bir diğer yazımız da Zeki Arıkan'ın İttihatçı solun tanınmış isimlerinden Muhittin Birgen'in Ekim Devrimi'nin ilk yıllarında Kafkaslar ve Azerbaycan'daki faaliyetlerine ilişkin değerli katkısı.

Bu sayımızda ilgiyle okunacağını sandığımız bir diğer yazı da Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın hatıratından aktardığımız kısa bir bölümden oluşuyor. Paşanın *Sergüzeşt-i Hayatım* adını verdiği hatıratının yayıncılıkta ender rastlanır bir de öyküsü var. Hatıratın bugüne dek sadece ikinci cildi yayımlanmış! Yüzyılın hemen başında kaleme alınan hatıratın cild-i sanisi 1912'de çıktığı halde cild-i evveli nedense basılmamış. Belki de bu ciltte anlatılan kimi olaylar, paşanın bazı değerlendirmeleri, özellikle de hanedan mensupları dahil yüksek zevat hakkındaki görüşleri *Sergüzeşt-i Hayatım*'ın cild-i evvelini o dönemde sakıncalı hale sokmuş olabilir. Yakın zamanlara dek akıbeti bilinmeyen bu ilk cilt, Muhtar Paşa'nın torunlarından Sayın Feyzi Muhtar Katırcıoğlu tarafından paşanın evrakı arasında bulununca ikinci ciltten 84 yıl sonra okurla buluşma şansına nihayet kavuşuyor. Nedret İşli ve Sabri Koz'un eski yazıdan aktardıkları ve önümüzdeki günlerde Tarih Vakfı Yurt Yayınları arasında yayımlanacak olan *Sergüzeşt-i Hayatım*'ın cild-i evvelini Nuri Akbayar sadeleştirerek yayıma hazırladı. Bu ilk ciltten seçtiğimiz bölümde Muhtar Paşa, şehzadelere hocalık yaptığı günlere ve bu görevi nedeniyle katıldığı Abdülaziz'in 1867'deki Avrupa seyahatine ilişkin gerçekten ilginç ayrıntılarla dolu gözlem ve değerlendirmelerini aktarıyor.

Arzu Öztürkmen'in geçen sayımızda ilk bölümünü yayımladığımız milli bayramların kutlanma şekillerini ve nasıl algılandıklarını ele aldığı yazısı bu sayıda tamamlanıyor. İsmail Engin'in Tahtacılarla ilgili yazısı da dördüncü bölümüyle sona eriyor. 19 ve 20. sayılarımızda (Temmuz-Ağustos 1995) hayatı, görüş ve faaliyetleriyle ilgili kapsamlı bir özel dosya sunduğumuz Abdürreşid İbrahim'in beş sene süren bir Rusya seyahati ardından Aralık 1923'te *Tevhid-i Efkâr*'a verdiği beyanatı Yücel Demirel aktarırken, Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin İstanbul Merkezi'ne bağlı Anneler Birliği'nin 1926 tarihli talimatını Mustafa Şahin Anneler Günü vesilesiyle sunuyor. *İkdam*'dan seçmeler ve beşinci yılını tamamlayan Tarih Vakfı'ndan Haberler her zamanki yerlerinde.

Gelecek ay yeniden buluşmak dileğiyle.

TOPLUMSAL
TARİH

1927'de tedavüle çıkarılan kurt motifli 5 lira.
(Tuncer Yarış koleksiyonu)

Aylık Dergi
Sayı: 29 Cilt: 5 Mayıs 1996

Sahibi
Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adına
Orhan Y. Silier
Yayın Koordinatörü
Ekrem Çakıroğlu
Sorumlu Yazışleri Müdürü
Ayşen Anadol
Danışma Kurulu
Mete Tunçay, Ayşen Anadol, Halil Berktay, Edhem Eldem, Çağlar Keyder, Necdet Sakaoğlu, Zafer Toprak
Görsel Koordinatörü
Cengiz Kahraman
Grafik Tasarım
Haluk Tuncay
Uygulama
Saliha Bilginer
Düzelti
Osman Köker
Dizgi
Esma Savaş, Meltem Yeyin
Abone
Belgin Uçar, Yüksel Altıntop
Yapım: *Tarih Vakfı*
Baskı: *Nimune Matbaacılık*
Dağıtım: *Yaysat*
Adres: *Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi, Barbaros Bulvarı 80700 Beşiktaş-İstanbul*
Tel: *(212) 227 37 33*
Faks: *(212) 227 37 32*
Abone Koşulları
Altı aylık (yurtiçi): 1.000.000 TL.
(yurtdışı): 40 US$
6 sayılık cilt (yurtiçi): 1.400.000.-TL.
(yurtdışı): 35 US$
Yurtdışı normal posta için 2 US$, uçak için 4 US$ alınır.

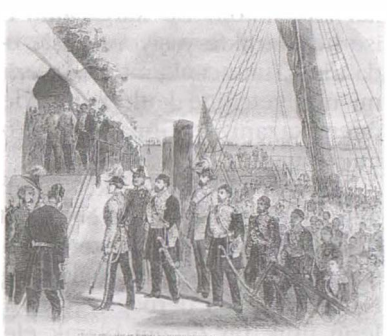
ISSN 1300-7025

OSMANLI BASININDA
YÜZ YIL ÖNCE BU AY
***Ayşe Şen** 'in İkdâm'dan seçip dilini değiştirmeden yeni harflere çevirdiği gazete havadisleri.* **4**

MİLLİ BAYRAMLAR: ŞEKLİ VE HATIRASI-II
***Arzu Öztürkmen** geçen sayımızda ilk bölümü yayımlanan yazısının bu son bölümünde milli bayramların gelişim ve algılanışını incelemeyi sürdürüyor.* **6**

SERGÜZEŞT-İ HAYATIM'IN CİLD-İ EVVELİNDEN
ŞEHZADE
HOCALIĞI
MEMURİYETİM
***Gazi Ahmed Muhtar Paşa**'nın anılarının birinci cildinden bir bölüm ilk defa yayımlanıyor.* **13**

TÜRK ULUSÇULUĞUNDA IRKÇI TEMALAR:
1930 VE 40'LARIN TÜRKÇÜ AKIMI

***Günay Göksü Özdoğan** bu akımın önde gelen isimlerinin görüşleri ışığında incelediği ırkçı milliyetçilik anlayışının resmi milliyetçilik anlayışıyla örtüşen ve çelişen yönlerine de işaret ediyor.* **19**

NİHAL ATSIZ'IN DÜŞÜNCESİ
Güven Bakırezer *Atsız'ın düşünce yapısını özlü bir şekilde irdeliyor.* 25

IRKÇI BİR DERNEK:
TÜRKİYE SİYONİZMLE MÜCADELE DERNEĞİ
Rıfat N. Bali *ırkçı bir derneği yaygın antisemitik görüşler çerçevesinde ele alıyor.* 32

AVRUPA BİRLİĞİ, AHMET MİTHAT VE HALİKARNAS BALIKÇISI
Herkül Millas *iki romanda yer alan Batılı-Hıristiyan imajlarını karşılaştırıyor.* 37

İZMİR MİLLİ KÜTÜPHANE HEYET-İ İLMİYESİ'NİN "NÜMUNE KÖY" PROJESİ (1916)
Dr. Sabri Yetkin *İttihatçıların ilginç bir projesini tanıtıyor.* 41

MUHİTTİN BİRGEN VE AZERBAYCAN
Zeki Arıkan *Muhittin Birgen'in Kafkaslar ve Azerbaycan'a ilişkin faaliyet ve görüşlerini inceliyor.* 46

ABDÜRREŞİD İBRAHİM EFENDİ'NİN BEYANATI
MÜSLÜMAN MEMLEKETLERİNDE BEŞ SENE SEYAHAT
Abdürreşid İbrahim Efendi'nin 5 sene süren bir seyahat sonrasında Tevhid-i Efkâr *'a beyanatı.* 54

HİMAYE-İ ETFAL CEMİYETİ İSTANBUL MERKEZİ'NE MERBUT ANNELER BİRLİĞİ TALİMATI
Mustafa Şahin *birliğin talimatını sunuyor.* 57

TAHTACILAR: KİMDİR VE KÖKENLERİ NEREDEN GELİR?-4
Dr. İsmail Engin *'in Tahtacıların kökenlerine ilişkin yaklaşımları değerlendirdiği yazı dizisinin son bölümü.* 59

TARİH VAKFI'NDAN HABERLER 65

MİLLİ BAYRAMLAR: ŞEKLİ VE HATIRASI-II

ARZU ÖZTÜRKMEN

HALKEVLERİ BAYRAMI

Onuncu yıl kutlamalarını takip eden yıllarda, 29 Ekim bayramının biraz gölgede kalmasının önemli bir nedeni de 1933 yılından itibaren Halkevleri'nin kendi kuruluş yıldönümlerine daha büyük önem atfetmeleri ve o günü bayramlaştırmaları olsa gerek. Belki de, 1950'de kapatılmasalardı Halkevleri Bayramı da bugünkü akademik takvim içinde yerleşikleşmiş "milli bayramlarımızdan" biri olacaktı. 1933'te, tam da onuncu yıl kutlamalarına hazırlanıldığı yıl ilki kutlanan Halkevleri Bayramının açılış töreninde Necip Ali Bey'in sarf ettiği sözler bu varsayımı kuvvetlendirecek niteliktedir:[1]

> "Halkevinin ilk açılış tarihi büyük inkılap tarihimizde Lozan zaferi, cumhuriyet ilanı gibi Türk milletinin hatırasında ebediyete hakkedilecek aziz günlerden biri olacaktır."

Buna, 1937'de N. Atuf Kansu'nun "19 Şubatı takip eden her pazar, artık memleket ölçüsünde ulusal bir bayram olarak kutlanmaktadır" sözleri de eklenebilir.[2]

Gerçekten de 1932 ve 1950 arası, 19 Şubatı takip eden ilk pazar günü, "Halkevleri Bayramı" adı altında düzenli olarak kutlandı. Halkevleri ve Cumhuriyet bayramlarını birbirinden ayıran önemli farklardan biri, bunların her birinin yeni rejimin hangi başarısını vurguladığı noktasında yatıyordu. Cumhuriyet Bayramı kutlamaları, özellikle de geçit alayları, devletin ve memleketin "iktisadi" panoramasını görselleştirirken, Halkevleri Bayramları da 1939'da *Ülkü*'de çıkan bir yazıda da ifade edildiği gibi "memleket için kültürel bir hamle günü" olarak görüldüler. Başka bir yazıda, Cahit Beğenç Halkevleri Bayramlarının en temel ve ayrıştırıcı özelliğini memleket içi bir tür bilgi aktarımı sağlamalarında buluyor:

> "Halkevleri bayramında, yurdumuzun dört bir tarafından gelen vatandaşlar, geldikleri bucaklardan renkler ve sesler getirirler. Zaten, halkevlerinin kendi bayramları, öteki bayramlardan hemen hemen yalnız bu yönden ayrılır.
>
> Halkevi, memleketin yer yer sesini, kelimesini, kılığını toplar, halka gösterir; halkevleri bayramında ise bir çok yerlerin canlı örneklerini sahnede görürüz."[4]

Memleket sınırları içindeki farklılıkları "zengin bir milli kültür" olarak sunmaya yönelik Halkevi faaliyetleri, Şubat bayramlarını "kültürel ilerlemenin" sergileneceği ve dışa vurulacağı bir fırsat olarak değerlendirdiler. Halkevleri çatısı altında faaliyet gösteren "temsil", "güzel sanatlar" ve "edebiyat" şubeleri yıl boyu hazırladıkları sanatsal faaliyetlerini şubat ayında düzenlenen Halkevleri Bayramında belki de ilk kez kendi yerel çevreleri dışında ve kentli bir dinleyici kitlesi önünde sergilediler.[5] Bu bayramlar en görkemli kutlamalarını ise 1940'lı yıllarda yaşadılar. 1940 yılı, bilindiği gibi, Halkevleri'nin yeni bir iç düzenlemeye gittiği ve yapısal bazı reformların başlatıldığı bir yıl olmuş ve Halkevleri çatısı altındaki birçok faaliyet alanı yeniden düzenlenirken Halkodaları'nın açılması da bu dönemde gündeme gelmişti. Ama 1940'lı yıllar aynı zamanda Atatürk'ün ölümü ve İkinci Dünya Savaşı'yla birlikte Cumhuriyet rejiminin yeni bir seyre gireceğinin de habercisiydi. Nitekim 1940'lı yıllarda Halkevleri Bayramı, bütün diğer milli bayramların ötesinde, Milli Şef döneminin özenle vurguladığı bir bayram haline geldi. Ancak bu çok da uzun sürmedi. Şaibeli 1946 seçimleri ardından çok partili döneme geçiş sürecinde Halkevleri Bayramına yaklaşımlar da yeni anlamlar kazandı. Bu dönemde Halkevleri Bayramı hakkında Halkevleri'nin kendi dergilerinde çıkan yazılarda hissedilen romantik tonun 1940'lı yılların sonuna doğru gerilerde kaldığını ve yerini daha ihtiyatlı kritiklere bıraktığını görürüz.[6]

Yine de 1933 yılından itibaren kutlanmaya başlanan Halkevleri Bayramları içinde hafızalarda çok ayrıcalıklı yerler edenleri de oldu. Bunlardan belki de en önemlisi 1941 yılında büyük bir katılımla yapılan bayram olmuştur. Bu bayramda kutlamaların yapıldığı binaya girebilmek bile ancak yüksek düzey bürokratlara nasip olmuştu. Şerif Baykurt'un deyişiyle "Oraya gitmek bir nevi Mecliste oturmak gibiydi." Bu törenlere ancak yurt çapında düzenlenen resim yarışmasında birinci geldiği için kendisine verilen bir davetiye ile girebilen Şerif Baykurt bu günü kendi folklorculuk yaşamının en önemli referans noktalarından biri olarak kaydetmiş: "Hep

30'lu yıllarda Maraş'ta bir bayram töreni.

büyük çapta yapılıyordu, ama o yıl 10 bölgeden 10 ekip çağırılarak bir Halk Dansları Bayramı yapılmış ve karda kışta türlü müşkülata rağmen bu ekipler kış ortasında Ankara Halkevi binasında toplanmışlardı."[7]

Değişik yerel grupların kış şartlarında türlü imkânsızlıklara rağmen Ankara'ya ulaşma çabaları Halkevleri Bayramlarının "kahramanlık hikâyeleri"ne dönüşüyordu. Ankara'da yerel grupların toplanması belki de ilk kez farklı bölge insanları arasında fiziksel bir temas ve dolayısıyla da iletişim alanı açıyordu. Değişik yörelere ait halk oyunlarının Halkevi sahnesinde birbiri ardı sıra sahnelenmeleri bunların ilk kez farklı bir seyirlik anlam kazanmalarını da sağlıyordu. Diğer bir deyişle, geniş katılımlı bu kutlamalar, milli sınırlar içindeki farklı yerellikleri birbirleriyle tanıştırma fırsatı yaratmaları bakımından kültürel alanda bir millileşme sürecine aracı oluyorlardı.

Diğer bütün milli bayramlar gibi, Halkevleri Bayramları da yalnızca büyük kentlerde kutlanmıyordu. Bu bayramın en önemli itici gücü zaten yerel çeşitliliklerin hem kendi mekânlarında derlenip sergilenmesi hem de milli kültürün bir parçası olarak ülkenin geneline yayılması ve kabul bulmasından ileri geliyordu. Çoğu Halkevi dergisi yerel kutlamalara ayrı bir önem verdiği gibi Ankara'da kendi yörelerini temsil eden gruplar hakkında da ayrıca övgü dolu yazılar yayınlardı.[8] Behçet Kemal Çağlar'ın bir Halkevleri Bayramı tasviri bu kutlamaların "millileşen yerelliklerine" vurgu yapması açısından ilgi çekicidir:

> "Dün bütün yurtta bir millet bayramı havası esti. Yurdun yüzlerce köşesinden yeni aldığımız haberler ve eskiden gönderilen programlar belirtiyor ki şenlikler tavan altlarından meydanlara taşmış ve halkevleriyle halkodaları oyunla, türküyle kaynaşmıştır. Dün Türk halkı gündelik kaygılarını, siyasi meyillerini unuttu, sandıklardan eski yerli giyimlerini çıkarttı. Dün Edirnelilerin ağzında eski Tuna türküleri, Ödemişlilerin sırtında işlemeli efe cepkenleri, Sivas meydanlarında halay tutan insan halkaları vardı."[9]

Halkevleri Bayramlarında yerel kutlamaların merkezi doğal olarak Halkevi binaları oluyor ve bu binalar süslenerek ışıklandırılıyordu. Bayram sabahı, şehrin en yüksek mülki amiri, Halkevi reisi, CHP reisi ve şube başkanları birer konuşma yapıyor ve gelen telgraflar okunuyordu. Bu konuşmaların ana temasını genellikle geçmiş bir yılın değerlendirmesi ve gelecek yılın faaliyet programı oluşturuyordu. Saat 15:00'te hoparlörlerle umuma yayın yapan bir radyodan Ankara'daki yetkililerin nutukları dinleniyor ve bunu bir dizi gösteri ve müsamere takip ediyordu. Okul öğrencilerinin şiirlerinden çeşitli temsillere, vodvillerden caz orkestralarının konserlerine kadar geleneksel ve modern sanatın değişik dalları bu gösterilerin arasında yer alıyordu. Geceleri genellikle Halkevinin düzenlediği bedava

23 Nisan 1938, Taksim.

bir sinema gösterisi ya da bir kostümlü balo yapılıyordu. Ayrıca her Halkevi Bayramı kutlamalarında yeni birkaç Halkevi veya Halkodası açılması da gelenek haline gelmişti.[10]

MİLLİ BAYRAMLARA KARŞILAŞTIRMALI BİR BAKIŞ

Cumhuriyet ve Halkevi Bayramları, görüldüğü üzere, Cumhuriyet rejiminin hem iktisadi hem de kültürel alandaki hamlelerinin estetize edilerek sergilendiği anlar olarak önemli bir işlev gördüler. Bu bağlamda, daha önce de değinildiği gibi, Cumhuriyet Bayramı "inkılapların bayramı", ya da "halkın kendi eserini seyretme bayramı", Halkevleri Bayramı da bir "kültürel hamle günü" olarak adlandırıldılar. Her iki bayram da toplumu mobilize etmeye yönelik, bir tür devletin "genel bayramlarıydı." Bu açıdan, Cumhuriyet ve Halkevleri Bayramları diğer milli bayramlar olan 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı, 19 Mayıs Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı ve 30 Ağustos Zafer Bayramlarından daha farklı bir özelliğe sahiptir. Aslında Büyük Taarruzun sonuçlandığı ve askeri zaferin kesinleştiği gün olması nedeniyle daha çok "Ordunun Bayramı" olarak kutlanan 30 Ağustos Zafer Bayramının da en az Cumhuriyet ve Halkevi Bayramları kadar "genel" bir topluluğa seslendiği söylenebilir. Daha sonraları akademik takvim dışında kalarak daha az katılımla kutlanmasına rağmen 30 Ağustos Bayramları Cumhuriyet'in ilk yıllarında en hararetle kutlanılan bayramlardan biriydi. Ne var ki, kutlanan milli mücadelenin bitişi olsa da zafer yine ordunun son hamlesine atfediliyordu ve bu bayramın sivilden çok askeri bir kimliği vardı.

Halkevi dergilerinde yer aldıkları kadarıyla 23 Nisan, 19 Mayıs ve 30 Ağustos bayramlarına yakıştırılan sıfatlara baktığımızda ise karmaşık bir resimle karşılaşıyoruz. Bu sıfatlar yer yer birbirinin içine geçiyor ve bu milli bayramları öz itibarıyla birbirlerinden ayrıştırmak oldukça güçleşiyor. Örneğin, 23 Nisan'ın tanımları arasında "tarihin başlangıcı", "yeni milletin doğduğu gün", "saadet devrinin açıldığı gün", "hâkimiyetin temellerinin atıldığı gün", "Cumhuriyet'in temellerinin atıldığı gün", "istiklal güneşinin doğduğu gün" gibi yakıştırmalar buluyoruz. 19 Mayıs'ınkilerse şöyle: "Yeniden doğduğumuz gün", "yeni Türk yapısının temelinin atıldığı gün", "yeni Türk tarihinin başladığı gün", "inkılap tohumlarının atıldığı gün", "Türk gününün yeniden doğduğu gün", "Ergenekon kapısı". 30 Ağustos içinse "Türk İnkılabının başlangıcı", "emrin ifa edildiği gün", "hayalin hakikat olduğu gün", "Türk uyanışı", "Türk tarihinin gürleyişi", "Türk tarihinin en şerefli günü", "karanlığın boğulduğu gün" ve yine "Ergenekon" benzetmeleri yapılıyor. Genellikle, Halkevi dergilerinde günün anlam ve önemini belirtmek için yazılan yazılarda rastladığımız bütün bu sıfatlar, görüldüğü gibi birden fazla bayramı tanımlayabiliyorlar. Örneğin Türk tarihinin başlangıcı olan günün 23 Nisan mı, 19 Mayıs mı, yoksa 30 Ağustos mu olduğu belli değil. Aynı şekilde, inkılap başlangıcının 19 Mayıs'a mı yoksa 30 Ağustos'a mı atfedilmesi gerektiği biraz karışık. Yine Ergenekon metaforunun hem 19 Mayıs hem de 30 Ağustos için kullanıldığını görüyoruz. Hepsinde bir başlangıç, bir yeniden doğma gündeme geliyor, ama asıl doğum günümüz hangisi pek açık değil. Esasen, tüm bayramlar gibi milli bayramların da birer geçiş töreni hüviyeti taşıması ve bu anlamda bir doğuşu kutlamaları çok doğal. Ama Türkiye'de kutlanan milli bayramların, geçiş töreni boyutu bununla sınırlı değil. Örneğin 23 Nisan ve 19 Mayıs kutlamaları "çocukluk" ve "gençlik" temaları üzerine bina edilmiş. Bu bağlamda, hem milli hem de bireysel geçiş törenlerine aynı anda referans veriyor. Bu bayramlar hakkında yazılı kaynaklarda sıkça karşılaştığımız bir çaba da zaten bu özel günlerin her birinin hem tarihsel anlamını hem de yeni atfedilen anlamını bağdaştırmaya yönelik. 23 Nisan'ın anlam ve önemini anlatan makaleler "çocukluk" ile "hâkimiyet" ya da "TBMM" terimleri arasında bir ilişki kurmaya çalışıyor. Yine aynı şekilde, 19 Mayıs için yazılan çoğu makalede "gençliğin" "sağlıkla" ve "sportmenlikle" ilişkisi, ya da sporun "milli vazife" olarak önemi vurgulanıyor.[11]

1930'larda Ankara hipodrom alanında düzenlenen 19 Mayıs törenleri.

23 NİSAN ULUSAL EGEMENLİK VE ÇOCUK BAYRAMI

23 Nisan, Cumhuriyetin erken dönemlerinde sadece bir gün değil, bir "Çocuk Haftası" olarak kutlanıyordu. Sözlü anlatılarda gayet berrak bir imajı var bu bayramın. Bir anlatıcının tabiriyle "Çiçek Bayramı gibi bir bayram"dı 23 Nisan; krepon kâğıtlarıyla ve türlü sınıf süslemeleriyle yeniden üretilen bir "Bahar Bayramı".[12] Bir Halkevi dergisi aynı duyguları "Bu bayramın en canlı manasını, hiç bir kaygıya ruhunu kaptırmayan, renk renk giyinmiş, kelebekler gibi uçuşan çocukların neşelerinde bulduk..." diye ifade eder.[13] Kolektif hafızalarda 23 Nisan'ın coşkudan başka bir iki imajı daha var: Asık suratlı, "pür ciddiyet" mülki amirler ve her zamankinden şık ve bakımlı kadın öğretmenler! Esasen çocukların olduğu kadar öğretmenlerin de bir 23 Nisan'ı olduğunu unutmamak gerekir. 23 Nisan törenleri günümüzde bile ilkokullar arası büyük bir rekabet ortamı içinde yapıldığı gibi, birçok öğretmenin prestij kapılarını araladığı bir alan olarak da işlev görür. Başka bir deyişle, 23 Nisan törenleri ilkokul hocalarının en önemli iktidar alanlarından biridir. "Eskiden bayramları kutlamak için bütün güç öğretmenlerdi" diyen emekli bir öğretmenin deyişiyle de öğretmensiz 23 Nisan düşünülemez.[14] Çoğu Anadolu hizmeti hatıralarında da 23 Nisan kutlamalarının ayrı bir önemi olduğu görülür. Çorum'da kendisi o köye gidene kadar hiç kutlanmamış olan bir bayramı, Teşrife Hanım "Çocuklarla *ilk* 23 Nisanı o kadar güzel kutladım ki!" diye hâlâ yad ediyor.[15] Elinin işe yatkınlığıyla velileri de seferber ederek kendi yazdığı bir piyesi, gündüz kadınlara, gece de "babalara" sahnelemiş Teşrife Hanım. Bir diğer anlatıcı için ise, çocukların asıl velisi kendisi: "Ben de öğrencilerime gösteriler hazırlattım. *Köylüler* köy meydanına gelip *benim küçük talebelerimi* seyrederlerdi."[16] Bir "küçük talebenin" gözünde ise 23 Nisan'ın Çocuk Bayramı olmasından öte anlamları da var. İlkokul öğrencileri için, bu gün biraz da "Atatürk" imgesiyle kurdukları kişisel ilişki üzerine kafa yorulan bir gün:

> "İlkokul sonuna kadar kafamızdaki Atatürk imajı şöyleydi: Atatürk insan olarak çok iyi. Aynen annemin beni sevmesi, babamın beni sevmesi gibi ülkesini, milletini seviyor... Yani Atatürk için çocuklar -günümüzdeki gibi içeriğinden yoksunlaşmış bir baba imajı değil- ama Atatürk'e gerçekten hayatın Türk ulusuna çok kötü günlerinde gönderdiği bir armağan insan -ama bu bir Noel Baba gibi selkatli, ulusunu seven, onun için özveriden kaçınmayan- hatta gerçekten Noel Baba gibi hediye de veriyor, çünkü biz çocuk olarak ülkeyi onun hediye ettiğini düşünüyorduk... Bir kere okulun tatil edilmesi çocuk içgüdü-

Taksim Stadı'nda 19 Mayıs törenleri, 1939.

süyle bir sevinçti. Hocamızın çok şık ve bakımlı olduğu, yüzünün daha çok güldüğü; bizlerin bayram dolayısıyla özel giysilerle şık ve bakımlı olduğumuz ve erkenden kalktığımız bir gündü. Radyo da çok coşkulu... Büyük bir topluluğun parçası olduğumuzu hissettiğimiz... Çocuk olarak kendini yalnız hissetmiyorsun, ulusal bayramlarda. Düşün ki sen sırf çocuk olduğun için -23 Nisan için söylüyorum- Atatürk'ü de seviyorsun, zaten Atatürk sana bu bayramı vermiş ve Atatürk seni çok seven birisiymiş. Öyle ilginç bir şey ki, Atatürk'ün öldüğünü bildiğimiz halde onun ulusal bayramlarda yaşadığına inanıyorduk yani onun bizimle birçok şey paylaştığına inanıyorduk."[17]

1933 senesinin 23 Nisan kutlamalarının özel bir yeri olduğu dönemin gazetelerini tarayınca ortaya çıkıyor. Cumhuriyetin Onuncu Yıl kutlamalarının yapılacağı seneye denk gelen bu 23 Nisan'ın programı, aynen Cumhuriyet Bayramı kutlamalarında da gördüğümüz gibi önceden resmi makamlarca belirlenmiş. Resmi daireler kapatılıp okullar iki gün tatil edilirken uçaklar şehrin üzerinden uçup vecizeler dağıtmışlar. Çocuklar İstanbul'da Fatih Parkı'nda toplanıp Taksim'e kadar yürümüş, Ankara'da ise Meclis binası altındaki meydanda toplanılmış ve resmi geçide oradan devam edilmiştir. Her iki ilde de Atatürk heykeli önüne çelenk konulmuş, okullardaki merasim hazırlıkları çok önceden başlamış. Ankara'daki bayramın önemli bir hediyesi çocuklara özel bir "sinema gösterimi" ve Halkevi'nde verilen temsil. 23 Nisan Bayramı kutlamalarında o yıllarda Himaye-i Etfal'in (yeni adıyla Çocuk Esirgeme Kurumu'nun) oldukça ayrıcalıklı bir yeri var. Çocuk Bayramında kaymakamlık binalarına, resmi daire ve müesseselere Himaye-i Etfal Bayrağı asılıyor. Ayrıca cemiyetin Fatih, Eminönü, Galatasaray ve Cağaloğlu merkezlerine büyük afişler asılması ihmal edilmiyor.[18] Himaye-i Etfal yetişen yeni nesle sadece "toplumsal şefkat" vaat etmekle kalmıyordu kuşkusuz, bu simgenin önemli bir parçası tam da bu toplumsal şefkatle beslenen "milli çocuk"tan milletçe ve devletçe neler beklendiğinin de iletilmesi oluyordu.

19 MAYIS GENÇLİK VE SPOR BAYRAMI

23 Nisan'la 19 Mayıs bir ifadeye göre Atatürk'ün ölümünden sonra daha büyük önem verilerek kutlanmaya başlanmış.[19] Bu bayramların özellikle "çocuk" ve "gençlik" bayramları olarak kutlanmalarının tam olarak nasıl geliştiğini de ayrıca araştırmak gerekir. Yine de bu bayramların en temel ortak özelliği, daha önce de değindiğimiz gibi, her ikisinin de bir geçiş töreni olarak değişik boyutlarda işlev görmesi. Bu bayramlar, orijinleri itibariyle, yeni rejimin doğuş anını simgelemekle birlikte, aynı zamanda çocukluk ve gençlik gibi iki önemli yaşam evresine de direkt referans vererek öğrencilerin kişisel hayatlarında anlamlı bir geçiş noktasını simgeliyorlardı. Bir anlatıcı bunu "Ortaokul gelince, 23 Nisan 19 Mayıs oldu" diye ifade etti. 19 Mayıs törenlerine katılmak, bu anlamda, çoğu öğrenci için büyümüş olma anlamına da geliyordu.

Tarih içinde 19 Mayıs kutlamalarının en görkemlilerinden biri de kuşkusuz 1939'da Samsun'da yapılan 19 Mayıs'ın 20. yıl kutlama törenleridir. Bu kutlamada Samsun halkı sabahın erken saatlerinde sahilleri ve caddeleri doldurur, resmi erkân ise Gazi

İskelesi'nde toplanır. Buraya kadar diğer resmi bayram törenlerinden farkı olmayan bu özel kutlamanın en ilgi çekici yanını denizde açıkta bekleyen bir dizi motor oluşturuyor. Saat 9:30'da vapurların limanda demir attıkları yerde toplanmış bulunan bu motorlar denizden karaya doğru hareket ediyorlar. Tam bu esnada limandaki vapurlar, istasyondaki lokomotifler, saat kulesi ve fabrikalar düdüklerini çalıyorlar. En büyük motorda bir subay kumandasında bir manga asker Atatürk'ün portresini taşıyor. Portrenin iskeleye çıkarılmasına 21 pare top atışı eşlik ediyor. Bu arada iskelede gerili bulunan "siyah perde" de motordan çıkan subay tarafından yırtılarak aşılıyor. Okullardan ve spor örgütlerinden ikişer kişi Ata'nın portesini alarak Samsun'daki meşhur Atatürk heykeline doğru ilerlerken, vali, komutan ve belediye reisi de onları takip ediyor. İstiklal Marşı çalındıktan sonra üç dakika "sükût vakfesi" yapılıyor. Çeşitli konuşmaları takiben özellikle askerlerin ve talebelerin katıldığı geçit resmi başlıyor. Öğleden sonra Cumhuriyet Alanı'nda yapılan idman şenliklerini geceleyin "köylülerin milli oyunları" ve fener alayları izliyor.[20]

30'lu yıllarda bir bayram töreni: "Tembel Adam, Eyi Vatandaş Değildir."

19 Mayıs törenlerinin diğer bayramlardan farklı bir boyutu da bu bayramın sokaklarda varlığını iyice hissettiren bir bayram oluşuydu kuşkusuz. 1970'lere gelene kadar daha çok kent sokaklarındaki geçitlerle ve tören sonrası şehrin başka mekânlarına taşan genç insanlarıyla hatırlanan 19 Mayıs törenleri daha sonraları bir tür "stadyum bayramı"na dönüşüyor.[21] Bir anlatıcıya göre, 19 Mayıs merasimleri Atatürk'ün şahsen katıldığı merasimler değildi; bu törenler daha ziyade başbakanın katılımıyla gerçekleştiriliyordu.[22] Bu açıklamalar, beraberinde, milli bayramların devlet nezdinde bir hiyerarşisi olup olmadığı sorusunu da gündeme getiriyor. Yani milli bayramların sadece öğrenciler ve öğretmenler nezdinde değil bir de devletin kendi içinde özel bir anlam kazandığını göz ardı etmemek gerekir.

BAYRAM ANALİZLERİNDE YENİ ÇALIŞMALARA DOĞRU

Yukarıda özellikle Cumhuriyetin kuruluş döneminde milli bayram kutlamalarının tarihsel gelişimi ve bu süreci hangi yöntemlerle inceleyebileceğimizin üzerinde durduk. Bu noktadan itibaren üzerinde durulması gereken önemli bir nokta şudur: "Eski" bayramlar ve törenlerde kitleleri buluşturan, kutlamaların biçiminde uzlaştıran ve bunu iyi kötü 30 yıla yaklaşan bir süre içinde belli bir geleneğe oturtan bağlar nerelerde gevşedi; diğer bir deyişle bu bayramların neşesi ne zaman kaçtı? Çok partili döneme geçişte yaşanan ayrışmalar, kimilerinin deyişiyle "particilik" mi bayramların kutlanma biçimlerini, süreçlerini etkiledi? Bazı anlatılarda 1960 darbesinin toplumda yarattığı bölünme duygusuna göndermeler yapıldığını gördük. Burada da şu soru akla geliyor: Milli mücadele sonrası bayram kutlamalarında önemli bir yeri olan ordu, darbelerle birlikte bir tür demistifikasyona mı uğradı? Yoksa milli eğitimin ve merkezi devletin kurumlarının yıllık programları içinde zaten sayıları da çok olan bu bayramlar gereğinden fazla mı tüketildiler ve kanıksandılar? Bu sorulara bir de milli bayram kutlamalarındaki biçimsel hamlelerin yarattığı etkiyi de ekleyebiliriz: Bayramlar bir zamanlar sokakta, esnaf dükkânlarında vardılar; sonraları stadyumlarda lokalize oldular; oradan televizyonla birlikte evlerimize girdiler; son askeri darbeyle görsel olarak modernize edilmeye çalışıldılar; 29 Mart seçimlerinden sonraysa yeniden tanımlanma yolunda deneysel kutlamalara sahne oldular. İşte bu nedenle belki de bundan sonraki aşama biraz bu sorularla çerçevelenecek yeni sözlü tarih araştırmalarına girişmek. Bu araştırmalarda 1960 sonrası yapılan kutlamaların hem resmi hem de sivil katılımcılar tarafından nasıl yaşandığının hikâyesine özel bir önem vermek yerinde olur. Ayrıca yazının ilk bölümünde de belirttiğim gibi, bayramların milli sınırlarımız içine yayılan pratiği yukarıda tarihsel gelişimi üzerinde durduğum "büyük bayram"lardan ibaret değil. Yakın zamana kadar TRT haber bültenlerinde kısa bir haber olarak algıladığımız yerel kurtuluş günü kutlamalarının da en az büyük bayramlarda olduğu kadar tarihsel dökümünün yapılması gerekir. Cumhuriyet döneminde bu tür yerel kutlamaların devlet büyüklerinin ilgi odağı olmak, yerel problemlerin merkezi devlet nezdinde dile getirilmesi ve hatta çoğu kez yerinde gösterilmesi gibi belirgin bir işlevi ve dolayısıyla meta bir anlamı var. Yine aynı şe-

kilde, bir zamanlar sadece yerel halkın geleneksel olarak kutladığı bazı diğer bayramlar da artık yavaş yavaş yerelliklerini milli pazarda sergilemeyi hedefliyor. Kırklarelililer Kakava şenlikleri sırasında, şöhretli starları büyük fedakârlıklarla kente getirmek suretiyle de olsa ana haber bültenlerine girmeyi önemsiyorlar. Bu örnekleri çoğaltmak mümkün; her yerel kutlamanın tarihsel olarak nasıl geliştiğinin hikâyesi de eminim en az milli bayramlarınkiler kadar ilginç veriler içerir. Bu kutlamalarla birlikte milli bayram kutlamalarının daha ayrıntılı analizleri, genel olarak toplumun ve onun içindeki farklı toplulukların ne zaman "neşelendiklerinin" yanı sıra "neşelerinin ne zaman kaçtığının" da önemli ipuçlarını bize yavaş yavaş sunacaktır. ■

1. Necip Ali Bey. 1933. "Halkevi Yıldönümü". *Ülkü*, sayı 2 (Mart 1933), s. 104.
2. N. Atuf Kansu. 1937. *Ülkü*, sayı 49 (Mart 1937), s. 7.
3. *Ülkü*. 1939. "Ayın Haberleri", *Ülkü*, sayı 73 (Mart 1939), s. 79.
4. Cahit Beğenç, 1947. "Ankara Halkevinde", *Ülkü*, sayı 3 (Mart 1947), s. 24.
5. Bu "sanatsal faaliyetler", inkılap temsilleri, adapte edilmiş yabancı tiyatro eserleri, geleneksel ve modern müzik konserleri, şiir resitalleri veya halk oyunu çalışmalarından oluşurdu.
6. Karşılaştırmak için bakınız Muzaffer Sözen, 1941. "Halk Rakslarından Halaylar", *Ülkü*, sayı 98 (Nisan 1941), s. 111-119 ile Hamdi Olcay. 1948. "Halkevleri Bayramı", *Ülkü*, sayı 15, s. 14-17 ve Selami Başkurt 1949. "Halkevleri Bayramı", *Ülkü*, sayı 27, s. 23-24.
7. Şerif Baykurt'la 25 Temmuz 1992'de yaptığım söyleşiden.
8. Örnek için bkz. Aksu, 1948. "Folklor Ekibimizin Ankara Seyahati". *Aksu*, sayı 50 (Nisan 1948), s. 1.
9. Behçet Kemal Çağlar. 1947. "Halkevlerinde-Halkodalarında", *Ülkü*, Mart 1947, sayı 3, s. 47.
10. Bkz. *Kaynak*, sayı 2 (Mart 1933), sayı 25 (Şubat 1935, sayı 38 (Mart 1936); *İnan*, sayı 11 (Mart 1944), sayı 23 (Mart 1946), sayı 28 (Şubat 1947); *Konya Halkevi Dergisi*, sayı 37 (Şubat 1948), sayı 74-77 (İkinci Teşrin 1944).
11. Örnek için *Kaynak* dergisinin aynı sayısında yayımlanan iki makaleye bakılabilir: Cemil Ataklı, 1939. "23 Nisan", *Kaynak*, sayı 76 (Mayıs 1939), s. 53-55 ve Sait Altay 1939. "19 Mayıs". *Kaynak*, sayı 76 (Mayıs 1939), s. 81.
12. Çocuksu coşku, herhalde tüm diğer bayramlara nispet yaparcasına hâlâ 23 Nisan'ın tekelinde. Bu anlamda, 23 Nisan uluslararası kimliğini de işin içine katarak yeni bir anlam kazanan ve yeniden ürettiği biçimini gelenekselleştirebilen tek milli bayram. Geçtiğimiz yıl Cumhuriyet Bayramı kutlamalarında 27 Mart seçimleri sonrasında yaşanan ani canlanma pek de uzun sürmedi.
13. *Uludağ*, 1942. "23 Nisan Bayramı ve Çocuk Haftası", *Uludağ*, cilt 2 (Mart-Nisan 1942), s. 23-24.
14. Funda Ödemiş'in 24.5.1995 tarihinde Teşrife Mersin ilè yaptığı söyleşiden.
15. Funda Ödemiş'in 24.5.1995 tarihinde Teşrife Mersin ile Çanakkale'de yaptığı söyleşiden. Vurgu bana ait.
16. Çiğdem Dalay'ın 20.4.1995 tarihinde Rafet Erkan'la yaptığı söyleşiden. Vurgu bana ait.
17. Barış Kabak'ın Nisan 1995'de Bedri Selimhocaoğlu ile yaptığı söyleşiden.
18. *Cumhuriyet*, 23 Nisan 1933, s. 5.
19. Armağan Ekil'in Güner Moralı'yla Nisan 1995 tarihinde yaptığı söyleşiden.
20. 19 Mayıs 1939. "19 Mayıs Atatürk Günü ve Gençlik ve Spor Bayramı Şehrimizde Nasıl Kutlandı", *19 Mayıs*, sayı 36 (Birinci Kânun 1939), s. 7-8.
21. Barış Kabak'ın Bedri Selimhocaoğlu ile Nisan 1995'de yaptığı söyleşiden.
22. Armağan Ekil'in Nisan 1995 tarihinde Güner Moralı ile yaptığı söyleşiden.

KAYNAKÇA

I. Sözlü Kaynaklar:

Melharet Altunkaya. Onok Bozkurt'un 13 Mayıs 1995'te yaptığı söyleşi.
Şerif Baykurt. 25 Temmuz 1992'de yaptığım söyleşi.
Mediha Erdoğan. 16 Kasım 1995'te yaptığım söyleşi.
Rafet Erkan. Z. Çiğdem Dalay'ın 20 Nisan1995'te yaptığı söyleşi.
Nevin Keyn. 16 Kasım 1995'te yaptığım söyleşi.
Teşrife Mersin ve Yahya Sabri. Funda Ödemiş'in 24 Mayıs 1995'te yaptığı söyleşi.
Güner Moralı. Armağan Ekil'in Nisan 1995'te yaptığı söyleşi.
M. P. Halide Velioğlu'nun 1995 yılında yaptığı söyleşi.
Bedri Selimhocaoğlu. Barış Kabak'ın Nisan 1995'te yaptığı söyleşi.
Güner Tarba. Pelin Esmer'in 26 Mart 1995'te yaptığı söyleşi.

II. Yazılı Kaynaklar:

Roger Abrahams, 1982. "The Language of Festivals: Celebrating the Economy", *Celebration: A World of Art and Ritual*, der. Victor Turner, Washington DC: Smithsonian Institution Press.
Aksu, 1948. "Folklor Ekibimizin Ankara Seyahati", *Aksu*, sayı 50 (Nisan 1948), s. 1.
Sait Altay, 1939. "19 Mayıs", *Kaynak*, sayı 76 (Mayıs 1939), s. 81.
Cemil Ataklı, 1939. "23 Nisan", *Kaynak*, sayı 76 (Mayıs 1939), s. 53-55
Sefer Aytekin, 1940: "Bayram Günlerinde". *Ülkü*, II. Teşrin, s. 16.
Rahmi Balaban, 1938. "Cumhuriyet Bayramımız", *Fikirler*, sayı 177 (İkinci Teşrin 1938), s. 1-2.
Selami Başkurt, 1949. "Halkevleri Bayramı". *Ülkü*, sayı 27, s. 23-24.
Richard Bauman, Patricia Sawin, Inta Gale Carpenter, 1992. *Reflections on the Folklife Festival: An Ethnography of Participant Experience*, Bloomington: Indiana University Press
Cahit Beğenç, 1947. "Ankara Halkevinde", *Ülkü*, sayı 3 (Mart 1947), s. 24.
Cumhuriyet, 23 Nisan 1933, s. 5.
Cumhuriyet, 28 Ekim 1933, s. 5.
Cumhuriyet, 30 Ekim 1933, s. 4-5.
Behçet Kemal Çağlar, 1947. "Halkevlerinde-Halkodalarında", *Ülkü*, sayı 3 (Mart 1947), s. 47.
Jean Davallon, Philippe Dujardin, Gérard Sabatier (der.), 1993. *Politique de la Mémoire: Commémorer la Revolution*, Lyon: Presse Universitaire de Lyon.
Alessandro Falassi (der.), 1987. *Time Out of Time*, New Mexico: University of New Mexico.
Fikirler, 1943. "İzmir'de 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı", *Fikirler*, sayı 248-249 (Haziran 1943), s. 2.
İnan, 1943. sayı 9 (2. Teşrin 1943), s. 31.
İnan, 1944. sayı 11 (Mart 1944).
İnan, 1945, sayı 21 (Kasım 1945), s. 32.
İnan, 1946. sayı 23 (Mart 1946).
İnan, 1947 sayı 28 (Şubat 1947).
İnan, 1948. sayı 44-45 (Ekim-Kasım 1948), s. 24.
N. Atuf Kansu, 1937. *Ülkü*, sayı 49 (Mart 1937), s. 7.
Şükrü Kaya, 1937. "Cumhuriyetin 14. Yıl Dönümü", *Ülkü*, sayı 57 (II. Teşrin 1937), s. 209.
Kaynak, 1933. "Balıkesir'de Cumhuriyet Bayramı Nasıl Geçti?", *Kaynak*, sayı 10 (II. Teşrin 1933), s. 293-296.
Kaynak, sayı 2 (Mart 1933); sayı 25 (Şubat 1935); sayı 38 (Mart 1936)
Konya Halkevi Dergisi, sayı 37 (Şubat 1948); sayı 74-77 (İkinci Teşrin 1944), sayı 74-77.
Necip Ali Bey, 1933. "Halkevi Yıldönümü", *Ülkü*, sayı 2 (Mart 1933), s. 104.
Hamdi Olcay, 1948. "Halkevleri Bayramı", *Ülkü*, sayı 15, s. 14-17.
19 Mayıs, 1939. "19 Mayıs Atatürk Günü ve Gençlik ve Spor Bayramı Şehrimizde Nasıl Kutlandı", *19 Mayıs*, sayı 36 (Birinci Kânun), s. 7-8.
Muzaffer Sözen, 1941. "Halk Rakslarından Halaylar", *Ülkü*, sayı 98 (Nisan 1941), s. 111-119
Beverly J. Stoeltje, 1992. "Festival", *Folklore, Cultural Performances and Popular Entertainments*, der. R. Bauman. New York, Oxford: Oxford University Press.
Enver Behnan Şapolyo, 1935. "Cumuriyet Nasıl İlan Edildi?", *Ülkü*, II. Teşrin, s. 199-202.
Taşpınar, 1933. "Üç Gün Üç Gece", *Taşpınar*, sayı 13, (II. Teşrin 1933), s. 17-27.
Uludağ, 1942. "23 Nisan Bayramı ve Çocuk Haftası", *Uludağ*, c. 2 (Mart-Nisan 1942), s. 23-24.
Ülkü, 1941. sayı 3, (II. Teşrin 1941), s. 17.
Ülkü, 1939. "Ayın Haberleri", *Ülkü*, sayı 73 (Mart 1939), s. 79.

SERGÜZEŞT-İ HAYATIM'IN CİLD-İ EVVELİNDEN

ŞEHZADE HOCALIĞI MEMURİYETİM

GAZİ AHMED MUHTAR PAŞA

Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın Sergüzeşt-i Hayatım *adlı hatıratının Tarih Vakfı Yurt Yayınları tarafından önümüzdeki günlerde ilk kez yayımlanacak ilk cildinden aktardığımız bu bölümde, paşanın şehzadelere hocalığına ve yine bu sıfatla katıldığı Abdülaziz'in 1867'deki Avrupa seyahatine ilişkin anıları yer alıyor. Sabri Koz ve Nedret İşli'nin eski yazıdan aktardıkları hatıratı Nuri Akbayar sadeleştirerek yayıma hazırladı.*

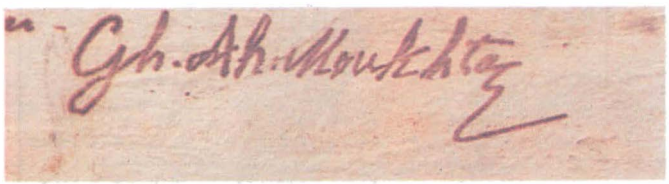
Fuad Paşa sadrazamlıkla seraskerliği şahsında birleştirdiği sırada Sultan Abdülaziz'i oğlu Yusuf İzzeddin Efendi'yi askerlik mesleğine koymaya teşvik etti. Bu da zaten yedi sekiz yaşlarında bir çocuktu. Sultan Abdülmecid'in evlatlarından on yaşındaki Nureddin Efendi ile beraber okumaları için Mekteb-i Harbiye'nin Pangaltı'daki yeni binasında, onlara güzel bir daire ayrılmıştı.

Sultan Abdülaziz Dolmabahçe Sarayı'nda oturdukça şehzadeler her gün mektebe gelir ve onlar için tayin olunan Serasker Kaymakamı Hüseyin Avnî Paşa'nın bacanağı, Erkân-ı Harbiye Miralayı Süleyman Bey ve bir hattat ve bir ressam tarafından ders verilirdi.

Süleyman Bey, Beşinci Ordu'ya erkân-ı harbiye mirlivası tayin olunarak, ben de erkân-ı harbiye kaymakamlığı rütbesiyle Ocak 1866'da onun yerine şehzadeler hocalığına tayin olundum. Şubat ayında mektebin âdetine göre derslere başladık. Şehzadelerden biri sekiz buçuk, diğeri on bir yaşlarında olup, henüz okuyup yazmak öğrenmiştiler. Bu yüzden, öğleden evvel iki ve öğleden sonra iki kere bir saatten aralıksız dört saatte dört ders tertip ettim. Biri kıraat ve ahlaka dair bir kitaptan ibare okumak ve dikte edilerek tahtaya tebeşirle imla yazdırmaya mahsus, diğeri resm-i hat ve üçüncüsü ilm-i hesap ve dördüncüsü resim çizimiydi. Derslerin başlama ve bitme saatleri aynıydı. Dersler bitince saraya dönmek ve sabahleyin vaktinde gelmek âdetti. Her perşembe günü validesiyle büyük validesine bir jurnal takdim eder ve buna da efendinin o hafta derslerdeki hal ve hareketini yazardım. Yusuf İzzeddin Efendi gayet zeki ve diğeri ondan daha aşağıdaydı. Fakat zekiliğe çocuklukla beraber bir de padişahzadelik karışırsa, halde hâsıl olacak müşkilatı var kıyas eyle. Bir de bizim şehzadeler eskiden beri bir lala bir de esvapçı ve kilerci ve bir de bilmemneci en az dört adamı arasında ve bir de at, araba, oyuncak gibi oyalayıcı şeyler dahi mükemmel olduğundan herhangi bir çocuk bu gibi hoşça vakit geçirme araçlarına malik olursa, okuyup yazmak sıkıntısı kendisi için bir işkence demek olacağını tarife hacet var mı? Hususiyle şehzade, dersleriyle meşgul olurken bütün gün, yukarıda saydığım adamları, işsiz güçsüz, mahpus gibi odalarında sade laklayiyat ile vakit geçirmek mecburiyetinde olduklarından hiç olmazsa onlar da kendilerini şu işkenceden kurtarmak ve hususiyle kendilerinde "hazret-i ilim"den bir nasip de olmaz ve bazen güzel Kâğıthane gezintilerine müsait, revnaklı bir hava olursa şehzadelerde, hocanın elinden kurtulmak üzere tedbir mi yok? Mesela, sabahleyin gelirken adamlardan birisinin; "Ars-

Gazi Ahmed Muhtar Paşa Bosna-Hersek kumandanlığı yıllarında.
The Illustrated London News, 29 Temmuz 1876

Ahmed Muhtar Paşa'nın alafranga imzası.

purla Dover'e ve oradan da Londra'ya vardık. Bakingam (Buckingham) Palas'a misafir edildik.

On gün de burada kalınarak, gerekli yerleri ziyaretle vakit geçirildi. Vayt (Wight) adasındaki Osborn Sarayı'nda bulunan Kraliçe Viktorya'nın (Viktoria) ziyareti için bir gün trenle Portsmut (Portsmouth) iskelesine gidilerek oradan padişah ve cümlemiz ve Galler Prensi ve diğer İngiltere devleti erkânıyla beraber vapura binerek altı zırhlıdan meydana gelen diğerine karşı istim üstünde, iki hat üzere dizilmiş bir donanmanın arasından geçtik. Her ikisinin hizasından geçildikçe onlar yüz bir pare top atarlardı. Öte başta sarayından çıkarak, bizim vapuru karşılayan kraliçenin yatına yaklaşılınca, padişah oraya geçti. Görüşmeden sonra vapurda padişaha dizbağı nişanını kendi eliyle taktı. Bu sırada donanma evvela ikişer ikişer geçip sonra manevra edecekler idiyse de deniz biraz dalgalı olduğundan padişahın arzusu üzerine vazgeçildiği için tekrar vapura dönüldü ve yine donanma arasından geçerek yeniden karaya varıldı. Bu geçiş sırasında dahi her gemi yüz bir pare top atardı. İskeleye varışta ne görelim? Deniz on sekiz kadem alçalmış. Birçok yerlerin suları çekilip oralardan denizin dibi meydana çıkarak bir acayip renk ve şekil peyda etmiş. Birtakım gemiler desteklerle boşlukta kalmış, altları yoklanmakta ve filikalara girdiğimiz iskele bir düz satıh iken şimdi bir merdiven olmuş. Zaten bu gibi büyük med ve cezir memleketimizde olmadığından hayret etmekten kendimizi alıkoyamadık.

On gün sonra Londra'dan da hareketle yine Dover'den Kale'ye geçilerek trenle Fransa ülkesinden çıkılıp Belçika'da Liej'e (Liège) varıldı. Orada Belçika Kralı Léopold padişahı beklediğinden, tren durunca iki hükümdar görüştüler. Yemek yenildikten birkaç saat sonra veda ve tekrar trenle hareket edilerek Koblenz'e varıldı. Orada da padişahı bekleyen Prusya Kralı Wilhelm'e görüşme ve takdim törenlerinden sonra padişahın önünde bir geçit resmi geçirerek ve akşam Ren nehri üzerinde bir vapur gezintisiyle donanma şenliği göstererek mükemmel bir ziyafet verdi. O gece orada kalınarak ertesi günü özel trenle bu muhterem ihtiyar askerle de vedalaşıp hareketle Hessen, Darmstadt ve Bavyera ülkelerinden geçilip Viyana'ya varıldı. Burada da garda bizi bekleyen Avusturya İmparatoru Franz Jozef hazretleriyle de görüşme ve takdimlerden sonra imparator padişahı arabasına alarak, bizler de arkada olduğumuz halde Şönbrun (Schönbrunn) Sarayı'na varılıp beş gün orada misafir olduk. Resmi ziyafetlerden başka imparator misafirine Tuna'da askeri köprü kurmak ameliyatını ve bazı süvari alaylarının manevralarını gösterdi.

Şehzade Yusuf İzzeddin Efendi.

Paris'te ve Londra'da bulunduğumuz zaman gündüzleri Murad Efendi ve Abdülhamid Efendi ve hususiyle ikincisi, dairelerimizin bir olması münasebetiyle aralıkta beni yanlarına çağırıp şuradan buradan söz ederlerdi. Burada bir gece talebemi yatak odasına koyduktan sonra, kendi yatak odama giderken, büyük efendilerin bir hademesine rastgeldim. Meğer bir köşede beni beklermiş. Buyurunuz, sizi şurada efendiler istiyor diyerek önüme düşüp beni yanlarına götürdü; oturduk. Sohbet sırasında Sultan Aziz'in kötü idaresinden bahislere dalınarak, devletin çöküşü üzerine uzun uzadıya sözler geçti. Ben, nerede olduğumu bilerek kararlılığımı kaybetmez ve evet, hayır gibi kelimelerle sözü geçiştirirdim. Konuşmalar arasında bence en canlı, en dikkate değer cümlelerin başlıcaları Murad Efendi'nin

devletin geleceğinden ümitsiz görünerek, eğer bu başa gelirse dünyada ancak en sevgili bildiği bir validesiyle kendi başının çaresine bakmaya muktedir olacağını söylemesi ve Abdülhamid Efendi'nin de bu zaaf gösterisine karşı, "hayır hayır, devletin kuvvet ve satveti yerindedir. Şu kötü idareden kurtularak iyi bir idare kurulursa her bakımdan çöküşün önü alınır" sözleriyle kararlılık göstermesi ve ona göre sözlerle halden ümitsiz olmadığını belirtmesiydi. İşte orada bir saat kadar geçen müddette edilen sözlerin, eski konuşmaları da katarak bende hâsıl ettiği fikir; "Aferin Hamid Efendi, devletin idaresi düzelecekse bu saadete ancak senin saltanatında nail olacağız"dan ibaretti. Fakat bu fikri katiyyen kendisine göstermedim ise de Sultan Aziz'in saltanatının sonuna kadar kalbimde besler ve onunla teselli bulurdum. Meğer ne kadar aldanmışım! Lakin ben yalnız kendisinde büyük bir zekâ ve vakar sıfatını görür idiysem de o dirayeti ne cihette kullanacağını ne bileyim! Zaten kendisini her gören nasıl yüksek bir zekâyla dolu olduğunu kabul eder. Ne çare ki Osmanlı tahtına geldikten sonra o canım iktidarı tamamıyla ters yönde yani, devleti öncekilerinden daha çok tahripte kullandı. Belki tahrip niyetiyle hareket etmedi; ancak iyiye götüreceğim diye tuttuğu yol, tamamıyla beklenenin aksi istikametteydi. Bununla birlikte mesleğini ileride anlamadı da denilemez. Elbette anlamış olacaktı. Hatta, bir kere "devlet bitti" tabirini bana söyledi. Lakin ne çare ki, artık o vahim yoldan çıkamadı ve o canım iktidarı fenaya kullanmakta devam etti, gitti. Bu da aşağıda sırası geldikçe görülür.

Abdullah Biraderlerin bir fotoğrafında Ahmed Muhtar Paşa, Kahire 1308/1892.
F. Muhtar Katırcıoğlu koleksiyonundan

Bu halin temeli, fikrimce, kendisinin korkak tabiatlı olmasıydı. Ne yazık ki korkaklıkla bir olmuş, çünkü; her şeyden korkar ve hiç kimseden emin değil ve inancına göre her korktuğu şeyden yalnız kendi tedbiriyle kurtulabileceğinden, hiç korkmaya değer olmayan şeylere karşı türlü tedbirlere sapar ve işte o tedbirler devleti harap ederdi. Bir de o kadar her şeyi gözetlerdi ki. Benim küçük talebeme sırasına göre bazı tavırlarımın ve ihtarlarımın hiç gözünden kaçmaz olduğunu bir gün "Allah senden razı olsun Ahmed Bey, şu çocuğu kötü huylarından geçirmeye gayret ediyorsun, falanca gün, falanca türlü tavrın pek dikkatimi çekti; göreyim seni devam et" demesinden anlamıştım.

Sonra Viyana'dan da Tuna vapurlarına binerek Budapeşte'ye varıldı. Beş altı saat kadar karada ziyafet yenilerek ve gezilerek yine vapurlara girilip yola devam olunarak önce Vidin'e çıkılıp bir gece kalındıktan sonra tekrar hareketle Rusçuk'ta artık vapuru terk ettik. Sonra özel trenle Varna'ya ve denizden hareketle yola çıkışımızın kırk sekizinci günü tekrar İstanbul'a girildi. Fakat Rusçuk'a çıkılınca, sırf vapura binilmemek için az kaldı İstanbul'a kadar karadan gidilecekti.

Abdullah Biraderlerin Kahire şubesinde çekilmiş bir fotoğrafta Gazi Ahmed Muhtar Paşa, 1308/1892.
F. Muhtar Katırcıoğlu koleksiyonundan

Fransa ve Prusya ve Avusturya kral ve imparatorları bütün maiyet halkına nişanlar verdiklerinden bana da lejyon donör, ünsiye (?) ve üçüncü eygl ruj ve kordon döfer (?) nişanlarını verdiler. Malum ya, bizde padişahlar eskiden beri elle selam vermez. Sultan Aziz merhum Vidin'e gelip teb'a ve askerini görünce Avrupa'daki elle selam vermek âdetini bırakmayıp halkın gönlünü kazandı. Bu âdete Rusçuk ve Varna'da devam ettiyse de İstanbul'da eski âdete çabuk geri döndü.

Şehzade talebelerimle derslerinize yine eskisi gibi devama başladık. Biraz sonraları Yusuf İzzeddin Efendi'nin Arapça okuması vaktinin gelmesi münasebetiyle, Ramazan huzur derslerinde padişahın dikkatini çekmiş ve Tophane Meclisi müftülüğüne tayin olunmuş olan Bodrumlu Ömer Lutfî Efendi Arapça hocalığına tayin kılındı. Yeni hoca efendi Yusuf Efendi'ye, bir hocanın talebesine karşı alması lazım gelen tavrı almaktan çok yaranmaya çalışmasından dolayı aramızdaki ihtilaf sebebiyle talebesinin bana tavrı değişti. Çünkü, başında sarıkla din adamı bir zatın yaranması, benim için uygun bir hal değildi. Talebe her ne kadar şehzade ise de hoca kendisine dalkavukluk etmezse onun da şımarmayacağını ben fiilen gösterirdim. Bu hali anlayan bazı hamiyetli kişiler, bu arada ikinci musahip Server Ağa, tavrını değiştirmesi hakkında hoca efendiye ihtarda bulunmuşsa da hoca efendi, "ben böyle ve Muhtar Bey de öyle hareket eder isek daha iyi olur" dermiş. Hoca efendi bir sene zarfında Çamlıca'da bir köşk ve bir de kazaskerlik rütbesinin sahibi olduğu gibi, Sultan Hamid devrinde de şeyhülislam oldu. Artık adım adım küçük talebemle aramızda her nasılsa eski ahenk ve neşe kaybolmaya başladı. Bununla birlikte ben aldırmadan vazifemi yerine getirmekten bir an geri kalmazdım. Hele Nureddin Efendi'ye belki üç kere ilm-i hesabı tekrar tekrar okuttum. Fakat neticede yine bir şey yok. Okuttuğum dersi anlamaz değildi; üç beş gün içinde unutmazdı. Fakat bir hafta geçtikten sonra güya öyle bir ders okunmamışçasına bütün öğrendiğini kaybederdi. Ancak her ikisine güzelce ibare okumayı ve hatasızca imla yazabilmeyi öğretebildim.

Arapça hocası tayin olunduktan sonra artık dersler sarayda okunur oldu. Kışın Beşiktaş'a, yazın Beylerbeyi'ne devam eyler ve ilm-i hesap, hendese ve ahlak risalesinden bazı şeyler okuturken birkaç ay sonra bu memuriyetten affolunduğumuzu başmabeyinci haber verdi. Ocak 1866'dan Haziran 1868'e kadar 29 ay bu hizmette bulundum ve kaymakam girdim, kaymakam çıktım. Hem maaş veya masraf namıyla bir şey istemedim ve almadım. Çünkü şu iftihar edilecek hizmeti gönül isteğiyle ifa etmeye niyet etmiştim. Hamdolsun öyle de icra eylemiştim. ■

TÜRK ULUSÇULUĞUNDA IRKÇI TEMALAR:

1930 VE 40'LARIN TÜRKÇÜ AKIMI

GÜNAY GÖKSU ÖZDOĞAN*

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte Türk ulusçuluğu daha çok resmi devlet milliyetçiliğiyle ve dolayısıyla Kemalizmle özdeşleştirilmiştir. Bir anlamda Türk ulusçuluğunun doğuşu ve önemi Kemalist ulusçuluğun ilkeleri ve kazanımları doğrultusunda yorumlanmış; tek parti dönemi de resmi ideoloji ve söylem dışında farklı ulusçu temaların yaygınlaşmasına izin vermemiştir.

Başka bir deyişle Cumhuriyet'in ve ulusal Türk devletinin resmi kurucuları tek bir Türk ulusçuluğu anlayışını meşru kılmaya çalışmış ve bunu resmi devlet söylemi ile yaygınlaştırmayı amaçlamışlardır. Böylelikle imparatorluktan ulusal devlete geçiş sürecinde Türk ulusçuluğunu, daha doğrusu Türkçülük akımını etkileyen farklı kaynaklar ve bu akım içinde yer alan değişik görüş, arayış ve formülasyonlar Cumhuriyet'in resmi ideolojisinin baskısıyla geri plana itilmiştir. Kısacası yeni ulusal Türk devletinin kuruluşu ve geleceğine ilişkin farklı Türk ulusçulukları yerine tek tip bir ulusçu anlayış hâkim kılınmış; "Türk ulusçuluğu" da sağa sola kaymayan, başından sonuna Kemalist çizgiye sadık kalan bir ideoloji olarak takdim edilmiştir.

Oysa ulusçuluk doğası gereği liberalizmden totalitarizme, yurttaşlıktan ırkçılığa, hoşgörüden şovenizme uzanan farklı ideolojilerle eklemlenebilir. Türk ulusçuluğunun da bu anlamda Kemalist ulusçuluk dışında bazı varyantları olmuştur.

Otuzlu ve kırklı yılların Türkiye'sinde siyasi mücadele tek parti yönetimiyle sınırlandırılırken resmi ulusçuluk anlayışının dışındaki özellikle pantürkist eğilimli muhalif ulusçu görüşler sıkı bir takibata uğramıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında canlanan anti-Sovyet Türkçü yayın ve etkinlikler ise tamamen İnönü yönetiminin savaş politikası amaçlarına uygun olarak yakından izlenmiş, gereğinde gelişmesine göz yumulmuş, hatta resmi politikanın aracı olarak kullanılmıştır.[1]

"Türk ulusçuluğu"nun diğer ilginç bir yönü de Kemalist ulusçuluğun Türk ulusunun siyasi tanımı ve tarihi etnik kökeni konusunda benimsediği söylem, izlediği tavır ve sergilediği ideolojik arayış açısından içine düştüğü çelişkiler olmuştur. Bu çelişkilerin bir kısmının dışlamaya çalıştığı pantürkist ve ırkçı siyaseti çağrıştırıyor olması ayrıca kayda değer bir olgudur.

Resmi Türk ulusçuluğunun ırka, etnik kökene dayalı ulus anlayışını reddeden ve Fransız modeline uygun yurttaşlar birliğine dayandığı ileri sürülmüştür. Bu durumda Türklük de kabaca Türkiye vatandaşlığı olarak yorumlanmıştır. Başka bir deyişle Türklüğün siyasi ulusun adı olduğu ve etnik içerik taşımadığı iddia edilmiştir.

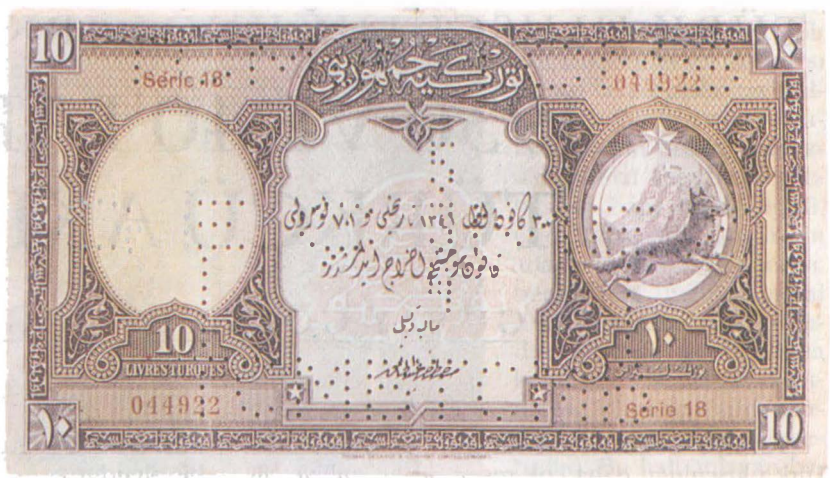
Böylelikle bir yanda Osmanlı'nın son döneminde gelişen Türkçülük akımının tanıttığı İslamiyet öncesine dayanan etnik Türk köken ve Çarlık Rusyası'ndan Sovyetler Birliği'ne devrolan Türk kökenli topluluklarla etnik akrabalık ve soydaşlık fikri siyasi önemini yitirmiştir. Diğer yanda kaybedilen topraklardan son yarım yüzyılda Türkiye'ye göç eden Müslüman ancak farklı etnik gruplar, Rumelili Türkler ve nihayet Anadolu'nun kendine özgü etnik ve dini mozaiğinin birlikte oluşturduğu yeni Türkiye nüfusu da ulusal bütünleşme açısından açık bir etnik referansa olanak tanımamaktaydı. Gayrimüslim nüfus ise din temelinde azınlık statüsünün özel haklarından yararlanırken devletin gözünde eşit TC yurttaşları olarak tanımlanmaktaydı. Cumhuriyet dönemi resmi Türk ulusçuluğu için ön planda devlete sadakat yer almaktaydı. Tarihi ve kültürel farklılıkların ulus tanımına yansımaması tercih edilmiş; ortak eğitim sistemiyle siyasi ulus anlayışının farklı yörelere ve gruplara hâkim olacağı öngörülmekteydi.

Ancak Kemalist ulus tanımı adı açıkça konmasa da önemli çelişkiler barındırmaktaydı. Birincisi toplum içinde Müslümanlıkla Türklük arasında zımni bir özdeşlik olduğu kanısı yaygındı. İkincisi siyasi ve kültürel olarak İslami bağları ve Osmanlı geçmişini dışarda bırakmayı yeğlerken İslamiyet öncesi eski Türk tarihine açılan kapıdan bazı etnik tanımların içeri süzülmesi kaçınılmaz olmuştu. Bunun da ötesinde Batı uygarlığıyla kurulmak istenen "evrensel" bağlarla eski Anadolu uygarlıklarına atfedilmek istenen "Türklük", antropolojinin sınırlarını da aşarak bilimsel hiçbir temeli olmayan bazı ırk kuramlarını gündeme getirmişti. Dolayısıyla bir taraftan Türklüğün Fransız modelinde olduğu gibi yalın bir yurttaşlık anlayışına dayandığı iddia ediliyor, diğer yanda bu yorumun dışına çıkan bazı ideolojik, si-

* Marmara Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

yasi ve kültürel öğelere yer veriliyordu.

Tek parti yönetiminin baskısına rağmen Kemalist ulusçu anlayıştan farklı bir ulusçuluk anlayışının yeniden başgöstermeye başladığına ilk kez otuzlu yılların başında rastlıyoruz. Öncelikle Osmanlı dönemi kültürel Türkçülük akımını çağrıştıran, Türkiye sınırları dışında, özellikle Sovyet topraklarında yaşayan Türk kökenli topluluklara ilgi duyan, hatta pantürkist bir siyasi birlik ülküsünü ifade eden bir ulusçuluk platformudur bu. Aynı zamanda "Türk ırkı"nın tarihi sembollerine, üstünlüğüne, kan birliğinin önemine yer veren, dahası Türkiye'nin siyasi elitinin Türk ırkından seçilmesi gerektiğine inanan ırkçı bir ulusçuluktur.

5 Aralık 1927'de tedavüle çıkarılan bozkurt motifli 10 lira.
Tunca Varış koleksiyonu

Faaliyetlerinin ve yayınlarının kısıtlı olmasına karşın aynı temalar daha açık ve şiddetli bir biçimde ve daha geniş bir grup tarafından yeniden 1939'ta gündeme getirilmiş ve savaş boyunca çeşitlenerek artmıştır. Taraftarlarının Türk kamuoyu tarafından 1944 yılında başlayan Irkçılık-Turancılık davası sanıkları olarak bilinmesi bu akımın daha çok Almanlarla birlikte savaşa girilmesini isteyen Nazi yanlısı, anti-Sovyet ve anti-komünist, hükümeti devirmeyi amaçlayan, Anayasaya ve Türk ulusçuluğuna karşı suç işleyen komplocu bir hareket olarak hatırlanmasına yol açmıştır. Aynı hareketin içinde yer alan kişilerin farklı görüşleri, ırkçı liderlik mücadeleleri, CHP'ye muhalefetinin nedenleri pek incelenmezken radikal Türk ulusçuluğu çizgisine katkıları da açıkça tartışılmamıştır. Gözden kaçan diğer bir nokta da Kemalist ulusçuluğun bu hareket üzerindeki etkisi ve ayrıca görünürde çok farklı iki ulusçuluk anlayışının aralarındaki siyasi tartışma ve gerilime karşın paylaştıkları bazı ortak sembol, tema ve görüşlerin varlığıdır.[2]

Cumhuriyet dönemi Türkçülüğü olarak tanımladığımız ve Kemalist ulusçuluk dışında tutunmaya çalışan bu hareketin pantürkist ve ırkçı öğelerin dışında başka önemli hususları olmakla birlikte burada özellikle ırkçı ulusçuluk anlayışı üzerinde duracağız. Bu bağlamda ilk önce harekete süreklilik sağlayan ve sonra da temel görüşleri yetmişli yıllara taşıyan lider kişi olarak Nihal Atsız ve görüşlerine yer verilmekte; sonra da kırklı yıllardaki gelişme ve özellikle Reha Oğuz Türkkan'ın görüş ve iddiaları, nihayet Kemalist ulusçulukla CHP yönetiminin Türkçü akımla örtüşen noktaları ele alınmaktadır.

NİHAL ATSIZ'IN TÜRKÇÜLÜĞÜ

Yüksek Muallim Mektebi ve 1930 Edebiyat Fakültesi mezunu olan Nihal Atsız Türkiyat Enstitüsü'nde iki yıl boyunca (1931-33) Fuad Köprülü'nün asistanlığını yapmış ve aynı zamanda Zeki Velidi Togan'ın öğrencisi olmuştu. Nihal Atsız'ın Türkçü yayın faaliyetinin başlangıcı sayılan *Atsız Mecmua* (15 Mayıs 1931-25 Eylül 1932) aynı zamanda Türk Ocakları'nın kapatılmasından hemen bir ay sonra yayınlanmaya başlayan ilk (aylık) Türkçü dergidir. Nihal Atsız'ın esas kamuoyunda adını duyurması ise Birinci Türk Tarih Kongresi'nde Dr. Reşit Galip ile Togan arasında geçen tartışmada hocasının tarafını tutmasıyla başlamıştı. Atsız'ın resmi görüşe karşı çıkması hem İstanbul Üniversitesi'ndeki görevini kaybetmesi hem de *Atsız Mecmua*'nın kapanmasıyla sona ermişti. Orta Asya'dan batıya göçlerin tarihi ile ilgili bu tartışmada Togan'ın Orta Asya Türkleri'nin Hitit, Sümer ve Mısır gibi uygarlıkların atası olduğu görüşüne katılmaması aynı zamanda Togan'ın da Türkiye'den ayrılarak Viyana'ya yerleşmesiyle sonuçlanmıştı.

1935'te piyasaya çıkarılan "Bozkurt" sigarası.
Tunca Varış koleksiyonu

Hüseyin Nihal'in önce takma ad olarak kullandığı sonra da soyadı olarak seçtiği "Atsız"ın aslında Orta Asya kökenli eski bir Türk geleneğine dayandığı söylenmektedir. Gök Türkler döneminde henüz hayat sınavından geçmemiş, önemli bir görevle kendini topluma karşı ispat edememiş ve dolayısıyla bir ad taşımaya hak kazanmamış gençlerin "atsız" olarak anıldıkları belirtilmektedir.[3] Derginin ön kapağında ise aylı bozkurt olarak bilinen sembolik figür yer almaktadır. Eski Türk destanına göre Türklerin süt anası sayılan dişi bozkurt İslamiyet öncesi Türk kökenli pagan kavimler arasında tapınılan tek hayvan figürü olarak özel bir yere sahipti. Başta Nihal Atsız olmak üzere Türkçü yazarlar arasında yaygın bir takma ad olarak kullanıldığı gibi hemen hemen tüm Türkçü dergilerin ortak sembolü olarak göze çarpmaktadır.

Bozkurt Türklüğün sembolü olarak kullanılırken Türklük de çok açık bir biçimde ırk temelinde tanımlanmıştır. Nihal Atsız için Türklük Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının ötesinde, Türkiyelilik ve Anadoluluğu da aşan Orta Asya merkezli "Altay/Turan" ırkı demektir.[4] Bu bağlamda etnik köken, dil ve tarih gibi kültürel faktörlerden çok doğrudan doğruya kan bağıyla soydan soya geçtiği varsayılan ırk öğesine dayandırılmaktadır. Türkçülük de dolayısıyla "kurtulmamış Türkeli" ile Türkiye'yi birleştirecek irredentist Büyük Türkçülük ülküsü olarak tanımlanmaktadır. Nihal Atsız'ın Türk gencine aşılamaya çalıştığı ilk düstur da bu doğrultudadır: "Bütün Türkler bir devlet halinde, bir bayrak altına toplanacaklardır."[5]

Atsız'ın lise edebiyat öğretmeni olarak atandığı Edirne'de çıkardığı ikinci dergi *Orhun*, büyük ölçüde *Atsız Mecmua*'nın bir devamıdır. Birinci sayının tanıtım yazısında yer alan şu ibare ve cümleler Nihal Atsız'ın Türkçülüğündeki hem pantürkist hem de ırkçı görüşü açıkça yansıtmaktadır:[6]

> Ankara Adalar Denizinden Altay'ın daha ötesine kadar uzanan ulu bir varlığın kısaltılmış ifadesidir... ORHUN'un yolcuları *iyi insan* değil iyi TÜRK istiyorlar... Ülkülerin ülküsüne: *herşeyden üstün en büyük Türkiye!*
>
> Türk bir vazife için yaratılmıştır. Bu vazife kâinat Türkleştiği zaman biter.

Derginin sekizinci sayısında (23 Haziran 1934) kapakta aylı bozkurt simgesi altında "Türk Birliği"nin coğrafyasını gösteren temsili bir harita, kapatılmadan önce 1934'te çıkan en son dokuzuncu sayının giriş yazısında da "Türk Irkı=Türk Milleti" ibaresi yer almaktadır. Bu yazısında Atsız Türklüğün temel şartı olarak şu sıralamayı yapmaktadır: Önce kanı, sonra dili, ondan sonra da dileği Türk olmak. Bu durumda Sibirya'da yaşayan Saka ile Litvanyalı Kıpçak "kanca Türk oldukları için Türktür... yabancı kanı taşıyan bir insan türkçeden başka bir dil bilmese bile o Türk değildir."[7]

Derginin yazı kadrosunda yer alanlardan ve aynı zamanda Atsız'ın kardeşi olan Necdet Sançar da "Türklerde Irk ve Irkçılık Fikri" yazı dizisinde aynı

***Bozkurt*'un 11. sayısının kapağında "Türk budunu haritası", Temmuz 1941.**

görüşlere yer vererek "Türk milli şuurunun" en önemli öğesinin İslamiyet öncesi çağlardan gelen ırk düşüncesi olduğunu ileri sürmektedir.

Nihal Atsız Türk milletini Türk ırkına eşitleyen görüşleri doğrultusunda aynı zamanda açıkça Türk kanı taşımayanların veya "Türkümsü" olanların Türklüğe ve Türk devletine sadakatından kuşku duyulması gerektiğini ifade etmektedir. Osmanlı'nın kaybettiği savaşların sorumlusu olarak bazı Rumeli kökenli kumandanlardan söz ettiği gibi Arnavut, Çerkez, Arap asıllı veya Giritli ya da Ermeni dönmesi yöneticilerle, Kürt milliyetperveri, Yahudi asıllı ve Selanikli Yahudi dönmesi aydınlar olarak adını saydığı birçok Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti seckinini de ihanetle suçlamaktadır. Nihal Atsız için Türkiye sınırları içinde en makbul unsur kanı karışmamış, tercihen de Sıvas'ın batısındaki yörelerden gelen Anadolu köylüsüdür:[8]

> Türk ordusunda en seçme ve kahraman unsur daima Kastamonu, Çankırı, Taşköprü, Tosya ve havalisinden yetişen neferlerdir. Niçin? Çünkü buradaki Türkler Orta Asya'dan nasıl geldilerse öyle kalmışlar, hiç karışmamışlardır.

Atsız, Orta Asya ile saf Anadolu köylüsü arasında kurduğu kan birliğinin yanı sıra tarih boyunca kurulan çeşitli Türk devletleri vasıtasıyla siyasi planda da süreklilik iddiasında bulunmaktadır. *Orhun* dergisinin bazı sayılarında "Türk Tarihi Üze-

***Ergenekon*'un 2. sayısının kapağı.**

rinde Toplamalar" dizisi olarak yer alan -dergi kapandıktan sonra 1935'te aynı başlık altında bir kitapta topladığı- yazılarında vurguladığı nokta Göktürk'ten Osmanlı'ya ve Türkiye Cumhuriyeti'ne uzanan çizgide değişik hanedanlıklarca yönetilen tek bir Türk devletinin varlığıdır. Fuad Köprülü'nün tezleri doğrultusunda Osmanlı ve İslamiyet öncesi Türk varlığının önemine ve hatta Osmanlı ile Asyatik devletler arasında tarihi ve kurumsal bağlara işaret ederken diğer yanda kendi yorumu olarak yüzyıllar boyu hep aynı Türk devletinin var olduğunu iddia etmesi Atsız'ın "ırk birliği" inancının siyasi tarihin yöntem ve mantığından da önde geldiğini göstermektedir.

Nihal Atsız *Orhun* dergisini yeniden ancak on yıl sonra Boğaziçi Lisesi'nde edebiyat öğretmenliği yaparken yayınlamaya başlamıştır. 1943 Ekim'i ile 1944 Nisan ayı süresince çıkan yedi sayı boyunca göze çarpan temalar temelde öncekilerin tekrarı gibidir:[9]

> Türkçülük, büyük Türkelinde Türk uruğunun kayıtsız-şartsız hakimiyeti ve istiklali ile Türklüğün her yönden bütün milletlerden ileri ve üstün olması ilkesidir.

Ancak yazı kadrosu Zeki Velidi Togan, Besim Atalay, Nihad Sami Banarlı, Mustafa Hakkı Akansel'in de dahil olmasıyla zenginleşmiş, savaş yıllarının duygularını daha yakından yansıtırcasına kapakta "bütün Türkler bir ordu" ibaresi yer almakta ve "Türkiye büyüyüp Turan olacak" ülküsü korkusuzca yinelenmektedir. Ancak bu ikinci *Orhun* dergisi de çok uzun ömürlü olmamış ve Nisan 1944 sayısından sonra hükümet tarafından kapatılmıştır.[10]

Diğer yanda Atsız'ın kırklı yıllarda diğer Türkçü dergilere -ki bunlardan Orhan Seyfi Orhon'un *Çınaraltı*, Reha Oğuz Türkkan'ın *Bozkurt*, Dr. Rıza Nur'un *Tanrıdağ* ve Fethi Tevetoğlu'nun Samsun'da yayınladığı *Kopuz* başta gelmektedir- yaptığı katkılardaki görüşler ilgi çekmektedir. Devletlerin ve imparatorlukların asıl güçlerini hükümdar ve yöneticilerden aldığını ileri sürerek Türk ırkının yüksek askeri, idari ve siyasi yeteneğine dikkat çekmekte, başarısızlıkların ise ancak Türk asıllı olmayan ve yabancı kanı taşıyanların beceriksizliği ve ihanetinden kaynaklandığını iddia etmektedir. Buna bağlı olarak da devlete sadakat, dürüstlük, özveri ve kahramanlık gibi ahlaki ve ruhi özelliklerin de tarihi miras olarak ancak saf kan taşıyanlarda mevcut olabileceği görüşündedir. Bu bakımdan devşirme usulünü uygulayan ve bir "Türk aristokrasisinin gelişmesine engel olan" Osmanlı sistemini de eleştirmektedir. Atsız'a göre Türkiye'yi yönetecek en uygun kişiler Anadolu ve köy kökenli olup en az üç nesil öncesine kadar saf kan olduğunu kanıtlayabilen Türklerdir; buna karşın Rumeli kökenlilerle büyük kentlerin "melez" nüfusundan gelenler de Müslüman ve Türk olmayanlar gibi siyasete uygun olmayan gruplardır.[11] Siyasi kadroların devşirilmesinde ırkçı bir elitizmi savunan Atsız bu önerisiyle başta Mustafa Kemal olmak üzere CHP'nin ileri gelenlerinin uygunsuzluğunu ima ederek bir karşı-elit grubunun sözcülüğünü yapar görünmektedir.

Atatürk'ün ölümü ve İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı ile başlayan yeni dönemde Türkçü yayınlarda canlanma, yazar kadrosunda genişleme ve okuyucu sayısında artış gözlenmiştir.[12] Yurda dönmelerine izin verilen Rıza Nur ve Zeki Velidi Togan, Türk Ocakları üyelerinden Hasan Ferit Cansever gibi eski kuşak Türkçülerin yanı sıra, otuzlu yıllarda Nihal Atsız'a destek vermiş olan Fethi Tevetoğlu (takma adıyla Atsız'a Yoldaş) ve Necdet Sançar, yeni kuşak Türkçüler arasında sivrilen Reha Oğuz Türkkan ve onun tarih öğretmeni, Budapeşte'de Türkoloji eğitimi yapmış olan Hüseyin Namık Orkun gibi isimler Nihal Atsız'la birlikte savaş yıllarında Türkçü akımın en önde gelenleriydiler.

REHA OĞUZ TÜRKKAN: "BOZKURTÇUNUN AMENTÜSÜ" VE URUKBİLİM

1938 Kasım itibariyle ortaya çıkan yeni Türkçü dergiler arasında yine Orta Asya simgeleriyle göze çarpanların başında *Ergenekon, Bozkurt, Gök-Börü* ve *Tanrıdağ* gelmektedir. Daha çok Reha Oğuz Türkkan'ın yönetimi veya sahipliği altında bulunan ilk üç derginin düsturu "Her Irkın Üstünde Türk Irkı" olmuştu. Kendi ifadesiyle 1934'ten, yani *Orhun*

dergisinin kapatılmasından sonra sesini duyuramayan Türkçü hareketi yeniden canlandırmak isteyen Türkkan, Nihal Atsız ve yandaşlarını bir araya getirerek "bozkurtçu" adını verdiği büyük bir Türkçü grup kurmuştur.[13] Türkkan'ın görüşleri başlangıçta Atsız'ın otuzlu yıllarda ortaya attıklarının bir kopyası gibidir. *Türkçülüğe Giriş* (1940) adlı kitabında ırkların karışması ve yabancı kandan gelenlerin hâkimiyet ve yönetiminin bir ulusu bekleyen en büyük tehlikeler olduğunu belirttikten sonra aşırı bireycilik ve kozmopolitliğin milli şuuru bozduğunu, savaş karşıtlığı ve pasifizmin ulusu çöküşe götürdüğünü ve çok partili sistemlerin ülkeyi böldüğünü ileri sürmektedir. Bu bağlamda "Türkiye'nin Türkleşmesi" pantürkist birlik kadar önemli bir ülküdür. Türkkan'ın savaş yılları atmosferinde giderek diğer Türkçü yayınlarda da görüldüğü gibi en çok vurguladığı noktalardan biri sosyal Darwinist yaklaşımın savaşın ulusları yenilediği ve güçlendirdiği iddiasıdır. Türkkan, "Bozkurt Türkçülüğü" olarak nitelendirdiği Türk ırkının her ırktan üstünlüğüne ve doğuştan yüksek zekâ, yiğitlik ve askeri dehaya sahip olduğu inancıyla temiz kan ve öz Türklük şartı gibi ilkelere bağlılığı yazılarında birçok kez "Bozkurtçunun Amentüsü" olarak vaaz etmiştir.[14]

***Orhun*'un 7. sayısının kapağı.**

Bunun dışında Türkkan'la Atsız arasında ırk ve Türk tarihi konusunda önemli görüş farklılıkları olmuş ve hatta "öz Türklük" iddialarının kişiselleşmesiyle de Türkçü akım içinde birbirine muhalif iki ayrı grup oluşmuştur.

Türkkan'ın ırk yaklaşımında antropolojik kıstaslara dayandığı iddia edilen kafatası ölçümleri, Türklerin brakisefalliği iddiası, Gobineau ve Nazi tarzı ırk sağlığı reçeteleri dikkat çekmektedir. İlk yayınladığı dergi olan *Ergenekon*'da (sayı 2, 10 Aralık 1938) Atatürk'ün ölümünden bir ay sonra "dahi bir Türk"ten ideal Türk tipinin ölçülerini elde etmek için kafatasının üzerinde çalışma yapılması gerektiğini önermesi Türkkan'ın ırk fantezisinin boyutuna dair önemli bir ipucudur. Reha Oğuz ırkçı Türkçülüğün yanı sıra "uruk bilim" dalında da iddiası olan bir yazardır.[15] Bu açıdan Atsız'ın Gustave le Bon'u çağrıştıran ırkların psikolojik ve manevi mirasına verdiği önem yanında Türkkan'ın kafatasçılığı aşırı pozitivist yaklaşımın oldukça sakat bir örneğini sunmaktadır.

Türkkan'ın Nihal Atsız'ın çizgisine ters düşen ve Atsız tarafından çokça eleştirilen bir iddiası da Sümer, Hitit, Mısır, Yunan ve Roma gibi büyük uygarlıkların da Orta Asya'dan göç eden Türk ırkının eseri olduğudur. Atsız, Türkkan'ın Gürcüleri Türk ırkına dahil etmesini de alayla karşılamıştır.[16]

Atsız ve Türkkan arasında gelişen görüş ayrılığı zamanla birbirlerinin Türklüğü konusunda karşı iddialara varmıştır. Türkkan, Atsız'ı brakisefalik bir kafatasına sahip olmadığı, Atsız ise Türkkan'ı atalarının Anadolu'nun Ermeni bir köyünden geldiği iddiasıyla gerçek Türk saymamakta ve dolayısıyla birbirlerinin Türkçülük hareketi içindeki öncü rolünü sorgulamaktadırlar. Bu iddialar kısa sürede Türkçü yayın faaliyeti içinde bir yol ayrımına ve dergiler arası seviyesiz atışmalara yol açmıştır. Atsız ve arkadaşları *Bozkurt*'a sahip çıkmaya çalışırken Türkkan da *Gök-Börü* dergisini yayınlamaya başlamıştır.[17]

Bir tür liderlik mücadelesi olarak da görülen bu görüş ayrılıklarının dışında dönemin Türkçü dergiler aralarında Türkçülüğün Anadolucu ve "Turancı" varyantları doğrultusunda, Müslüman-paganist uçlar arasında ve ırk tarihine atfedilen önemin derecesi açısından önemli nüanslar sergilemektedir. *Çınaraltı*'nın Türk-İslam çizgisine karşılık *Tanrıdağ*'ın Allaha karşı Tanrıyı savunması, Remzi Oğuz Arık'ın *Millet* dergisinin tutarlı Anadolucu söylemi, *Kopuz*'un Orta Asya şamanizminden estirdiği rüzgâr Türkçü hareket içindeki farklı renklerin bir göstergesidir. Ne var ki, tüm gruplar ve yayınları Türkiye'nin Türkleştirilmesi konusunda hemfikirdir ve kendilerine Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun Meclis'te yaptığı bir konuşmada sarf ettiği sözleri devletin Türkçülüğünün kanıtı olarak göstermektedirler:

> Biz Türküz, Türkçüyüz... bizim için Türkçülük bir kan meselesi olduğu kadar... bir vicdan ve kültür meselesidir.

KEMALİST ULUSÇULUĞUN ETKİLERİ

Mustafa Kemal'in yurttaşlık, siyasi ulus, yeni Türkiye coğrafyasına bağlılık ilkeleriyle Gökalp'in Turancı çizgiden Türkiye Türkçülüğüne dönen ulusçuluk anlayışı ve Türkiye nüfusunun karmaşık yapısını göz önüne alarak "kendini Türk hisseden herkes Türktür" çağrısı Osmanlı Türkçülüğünün etnik vurgusunun, İttihat Terakki döneminin pantürkist arayışlarının, Gökalp'in Turan şiirleriyle Balkan savaşları sırasında öğretmen okullarında idealize edilen Ergenekon ve bozkurt sim-

***Gök-Börü*'nün 4. sayısı.**

gelerinin[18] tamamen geride kaldığı izlenimini verebilir.

Ancak gerek otuzlu yıllarda orta öğretim müfredatında yer verilen Orta Asya kökenli tarih ve göç tezleri;[19] Halkevleri'nin ırk ve antropoloji konusundaki yayınları ve Anadolu'da yapılan arkeolojik kazılarda bulunan kafataslarının Avrupalıların brakisefal ırk yapısına yakın düştüğü iddiaları; Milli Türk Talebe Birliği'nin *Birlik* dergisindeki "vatandaş Türkçe konuş" çağrısının yanı sıra yer alan bozkurtlu amblemler; 1927 ve 1948 yılları arasında banknotlarda kullanılan bozkurt resimleri; devlet matbaasında basılmış eski Orta Asya sosyal tarih ve coğrafyasını yansıtan romanlar (*Baybiçe*), ortaokul öğrencilerinin belleğine kazınan "bozkurtlara örnektir, dernektir mazimiz" dizesi, resmi Türk ulusçuluğunun içindeki etnik vurgu, hatta ırk öğesinin önemli göstergeleridir. CHP'nin önde gelen ideologlarından Mahmut Esat Bozkurt'un kırklı yıllarda ırkçı *Bozkurt* ve *Gök-Börü* dergilerinde yer alan yazıları,[20] tüm Türkçü dergilerin büyük ölçüde gayrimüslim yurttaşlara ödetilen Varlık Vergisi'ni candan alkışlamaları resmi Türk ulusçuluğuyla muhalif Türkçü hareket arasında küçümsenmeyecek kadar önemli ortak noktalar olduğunu düşündürmektedir. Hatta Türkkan ve Atsız arasındaki yaklaşım farklılığını bile kısmen orta öğrenimini otuzlu yıllarda yapan daha genç kuşak temsilcisi Türkkan'ın Osmanlı Türkçülüğünden çok tek parti dönemi ulusçuluğunun bir ürünü olmasıyla açıklayabiliriz diye düşünüyorum.

Otuzlu ve kırklı yıllardan günümüze uzanan ve daha çok Türkeş'in MHP'si içinde varlığını sürdüren ırkçı-Türkçü çizgi günümüzde Orta Asyalı Türk kökenli ulusları Anadolu'nun Kürt nüfusundan daha çok "Türk" sayması, Nevruz bayramının devlet eliyle Ergenekon'a gönderme yaparak Türkleştirilmesi Türk ulusçuluğunun ilginç olduğu kadar talihsiz sayılacak yansımalarından biri olarak tekrar karşımıza çıkmaktadır. ■

1. Bu dönem Türkçü hareketle CHP hükümetlerinin ilişkisi ve pantürkizmin iç ve dış politikadaki yeri için bkz. Günay Göksu Özdoğan, "II. Dünya Savaşı Yıllarındaki Türk-Alman İlişkilerinde İç ve Dış Politika Aracı Olarak pantürkizm", Faruk Sönmezoğlu (der.), *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul: Der Yayınları, 1994; savaş yıllarında İnönü yönetiminin geniş kapsamlı bir incelemesi için de Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, Ankara: Yurt Yayınları, 1986.
2. Bu konuda henüz yayınlanmamış bir doktora tezi olarak bkz. Günay Göksu Özdoğan, "The Case of Racism-Turanism: Turkist Movement of the Single Party Period, 1931-1946", Boğaziçi Üniversitesi, 1990.
3. Nihal Atsız'ın 1931-1956 yıllarında çeşitli Türkçü dergilerde yayınlanmış yazılarının bir derlemesi olan Atsız, *Türk Ülküsü* (İstanbul: Burhan Basım ve Yayınevi, 1956) kitabına İsmet Tümtürk'ün yazdığı önsözde bu gelenekten söz edilmektedir. Ziya Gökalp'in *Akkurum* koşmasının öznesi de yasa gereği yurdundan ayrılan "adsız" bir ortanca oğuldur.
4. H. Nihâl, "Türkler hangi ırktandır?", *Atsız Mecmua*, no. 1, s. 6-7.
5. "Kurtulmamış Türkeli", *Atsız Mecmua*, no. 17, s. 172-73.
6. "Orhun", *Orhun*, 5 Kasım 1933, s. 1.
7. Atsız, "Yirminci Asırda Türk Meselesi II: Türk Irkı=Türk Milleti", *Orhun*, 16 Temmuz 1934, s. 9, s. 157-160.
8. *Age*, s. 159.
9. Atsız, "Türkçülük", *Orhun*, Ekim 1943, no. 10.
10. Derginin kapatılma nedeni Nihal Atsız'ın Başbakan Şükrü Saraçoğlu'na yazdığı iki açık mektubun içeriği ve yol açtığı olaylardır. Nihal Atsız'ın bu mektuplarda Türkçü çevrelerde Sovyet yanlısı ve komünist olarak suçlanan bazı yazarları ve yöneticileri açıkça sikâyet etmesi sonucu başlayan bir dizi karşı suçlama, Sabahattin Ali'nin açtığı hakaret davası ve Atsız'a destek çıkan Türkçü öğrencilerin Ankara'daki 3 Mayıs gösterileri nihayet ırkçılık-Turancılık suçlamasıyla başta Nihal Atsız olmak üzere birçok Türkçü yazar ve taraftarın tutuklanmasıyla sonuçlanmıştır.
11. "Türk Ahlakı", *Çınaraltı*, no. 7, 20 Eylül 1941; "Türkçülükte Ahlak", *Bozkurt*, no. 15, 11 Haziran 1942; "Osmanlı Padişahları", *Tanrıdağ*, no. 10-11, 10 ve 17 Haziran 1942.
12. Tek parti dönemi Türkçülük akımının ayrıntılı bir dökümü için bkz. J. M. Landau, *Pan-Turkism in Turkey*, Londra: C. Hurst, 1981.
13. Reha Oğuz Türkkan, *Kuyruk Acısı*, İstanbul: Bozkurtçu Yayın, 1943, s. 58.
14. R. Oğuz Türkkan, "Bozkurtçunun Amentüsü", *Bozkurt*, no. 1, 5 Mart 1942, s. 6.
15. Türkkan ırk konusundaki görüşlerinin bir özetini küçük bir kitapçıkta toplamıştır: *Irk Mubite Tabi midir?*, İstanbul: Ekonomi-Reklam Matbaası, 1939. *Ergenekon*, *Bozkurt* ve *Gök-Börü* dergilerinde çıkan birçok yazısı da daha sonra, *Milliyetçilik Yolunda*, İstanbul: Müftüoğlu Yayınevi, 1944, kitabında toplanmıştır.
16. Reha Kurtuluş (takma ad), "Türkler ve Panturanizm", *Ergenekon*, no. 3, 10 Ocak 1939; R. O. Türkkan, "Gürcü Irkı Hakkında", *Bozkurt*, no. 5, Ağustos 1940.
17. "Hesap veriyoruz," Gök-Börü, no. 1, 5 Kasım 1942; Nihal Atsız ve Hamza Sadi Özbek, *Hesap Böyle Verilir*, İstanbul: Aylı Kurt Yayınları, 1943.
18. Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1976, s. 49-76.
19. Büşra Ersanlı-Behar, *İktidar ve Tarih*, İstanbul: Afa Yayıncılık, 1992.
20. *Gök-Börü*, no. 4, 1 ●cak 1943.

NİHAL ATSIZ'IN DÜŞÜNCESİ

GÜVEN BAKIREZER

Hüseyin Nihal Atsız'ın düşüncesinin özü, insanlar arasındaki doğal eşitsizlikleri haklar alanında mutlaklaştırmak istemesidir. Eşitsizlikleri sadece aynı toplumun üyeleri arasında değil, ırklar arasında da gördüğü için düşüncesinin öne çıkmış bir ırkçı boyutu da vardır.

Atsız kendini siyasal olarak ırkçı, Türkçü ve Turancı olarak tanımlıyor. Türkçü kimdir sorusuna "Türk ırkının üstünlüğüne inanmış kimsedir" yanıtını veriyor.[1] Turancılık ise Türkçülüğün kısa gelecekteki siyasal amacıdır.[2]

Türklerin "Altay veya Turan ırkı"ndan olduğunu belirten Atsız,[3] yüz şekli itibariyle de esas olarak brakisefal olduklarını yazıyor.[4] Atsız'ın ırk kriteri kan bağına dayanıyor. Kan bağına da sadece fiziksel düzeyde yaklaşmıyor. Örneğin bir Türk ile bir Yahudi'nin asla eşit olamayacağını şöyle izah ediyor: "Binlerce yıllık tarihi hayatların milletlere verdiği bir terbiye vardır ki o öyle bir kaç yılda ve hattâ asırda elde edilemez... Aynı günde doğan bir Türk çocuğu ile bir Yahudi çocuğunu aynı terbiye müessesesine alıp ikisine de yalnız esperanto dili öğretseler... bile muhakkak ki Türk çocuğu yine yiğit, Yahudi yine korkak olacaktır. Türk çocuğu yine doğru, Yahudi yine sahtekâr yetişecektir."[5] Böylece, örneğin Türkkan'ın pozitivist denebilecek kafatası ırkçılığından farklı olarak Atsız, Gustave Le Bon'un sosyal-psikoloji analizlerine yakın görünüyor.[6] Bundan başka Atsız kan bağını mutlak bir saflık olarak aramayıp, "Türklük şuurunda olma"yı da bir ölçüde yeterli görüyor.[7] Anası Türk olmayan Osmanlı padişahlarını, babası Arnavut olan Mehmet Akif'i Türklük kadrosundan çıkarmıyor. Ayrıca kan bağını tahlilin olanaksız olduğunu reddetmiyor.[8] Atsız melezleşmeden korkmuyor, çünkü bir ırk mütemadiyen başka ırklarla karışmaya devam etmedikçe, tabiat, melezliği bir müddet sonra tasfiye edecektir diye düşünüyor.[9]

Öte yandan Türkçeden başka dil bilmeseler de, kanun önünde Türk vatandaşı sayılsalar da Türk kanı taşımayanları Türk saymıyor. Ona göre zenci, Yahudi, Çerkez, Arnavut, Kürt, Laz yabancı olarak kabul edilmelidir.[10]

Atsız'a göre ırksal üstünlük, üstün ırka doğal bir zorunlulukla dünyayı fetih hakkı veriyor. Doğadaki Darwin kanunlarının uluslar arasında da geçerli olduğunu düşünüyor: "Millet, âdeta gayri şuuri olarak dünyaya yayılıp hâkim olmak ister. Fakat yayılırken başka milletlerin mukavemetine çarpar. Böylelikle aralarında savaş başlar. Sonunda güçlüler kazanır." Atsız bu bağlamda milli ülküleri bugünden geleceğe üç döneme ayırıyor: İstiklal, birlik, fütuhat.[11] "Ülkülere kanla, kılıçla, dövüşle, milli kinle varılır... Bir millet için en büyük tehlikelerden biri barış ve dostluk afyonu yutarak uyumaktır. Büyümek istemeyen millet küçülmeye mahkumdur. Saldırmayan millete saldırırlar."[12] Aynı çerçevede, Mustafa Kemal'den "(Yurtta barış, cihanda barış,) yahut (kimsenin bir karış toprağında gözümüz yok) gibi sefilane bir siyasi umde ile bu milletin manevi enerjisini bilerek veya bilmeyerek söndürenler" diye bahsediyor.[13] Kıbrıs sorunu üzerine şöyle yazıyor: "Kıbrıs, Anadolu'nun tabii bir parçası olan ve kıyılarımıza yakın bulunan, askeri ve siyasi ehemmiyeti çok büyük

Hüseyin Nihal Atsız

bir adadır. Uzun süre Türkiye'nin bir parçası olarak kalmıştır. Şu halde orada tarihi miras hakkımız vardır. Fakat bugün nüfusunun beşte dördü Rum'dur. Demek ki iki tarafın da haklı olduğu yönler vardır. Bir meselede iki taraf da haklı olunca onun tek çözüm yolu 'savaş'tır. Tarihinde 22 yıldan uzun barış devresi görmemiş bir milletin 52 yıldır savaşmaması ona garip gelmekte, Türk toplumunda görülen bir takım garip hallerin, huzursuzlukların gizli sebebini teşkil etmektedir."[14] Atsız'ın savaşı gerekçelendirişi fütuhata, o da ırksal üstünlük hakkına dayandığı için, Bozkurt Güvenç gibi, Atsız'ın Türkçülüğünün "dünyayı kendisine düşman gören korku verici yalnızlıktan" kaynaklandığını ileri sürmek aşırı bir iyimserlik, boşuna bir kapsayıcılık çabası oluyor.[15]

Atsız bir Türk ozanını konuşturmak suretiyle, savaşı bir haz kaynağı gibi veriyor: "Türk, atına atladı, / Çin'in ödü patladı. / Silinmez damağından / Kılıcın kanlı tadı."[16] Dikkat çekici bir tutumu da, Türklerin savaşçılığını, felsefeye, bilime bir karşıtlık içinde vermesi. "Yakarış" adlı şiirinde bunu şöyle vurguluyor: "Anlamayız hayatı felsefeyle, ilimle; / Hayat çelik ellerle atılan zar olmalı./ Rahat yatakta ölmek acap olmaz mı çile? / Kanlı sınır boyları bize mezar olmalı."[17]

Atsız'daki savaşçılık ve bilim-felsefe karşıtlığı ile Leon Cahun'un aynı vurgusu arasındaki benzerlik çok çarpıcı görünüyor. Ziya Gökalp'e göre âdeta pantürkizm mefkûresini teşvik etmek üzere yazılan[18] ve hemen aynı yıl (1896) Türkçeye çevrilen *Asya Tarihine Giriş* adlı kitabında Cahun, Türklerin kafa değil gönül insanları olduklarını vurgulayarak, "Türkler, anlayış bakımından, insanlar içinde sonuncudur... İnanmaktan daha fazlasını istemezler ve anlamaya hiç çalışmazlar" diye yazıyordu. Cahun öte yandan Türklerin "savaşçı ruhları"nı, "cesaret, itaat, doğruluk, aklıselim" gibi özelliklerini övüyor, "ordu, gerçek Türk için, şahıs haline gelmiş ulustur" diyordu.[19]

Atsız'ın ırkçılığı siyasal yaşamda ayrımcılık doğuruyor. Örneğin TC vatandaşları arasından yalnız Türklerin başa geçmesini savunuyor.[20] Yine örneğin bu nedenle, vaktiyle Abdülhamit'in Meclisi dağıtıp I. Meşrutiyet'e son vermesini tamamen haklı buluyor: "...Meclisi kapatması, Sultan Hamid'in en büyük başarısı ve hizmetidir. Bu meclis kapatılmasaydı ne olacaktı? 8 milyon Hıristiyan ve 12 milyon Müslüman yabancıya karşı, kültür seviyesi hepsinden geri 10 milyon Türkle bu devlet nasıl tutulacaktı? Demokrasi bir çoğunluk rejimi olduğuna göre, Türklerden çok olan Araplar, meselâ, resmi dilin Arapça olmasını teklif etseler ve Arnavutları da yanlarına alsalar, sonuç ne olacaktı? Bütün Türk olmayanlar birleşerek Osmanlı İmparatorluğunun Avusturya-Macaristan gibi federatif bir devlet olmasını isteseler, bunun önüne nasıl geçilecekti?"[21] Atsız bazı unsurları ise vatandaş olarak dahi benimsemek istemiyor. Çingenelerin Hindistan'a sürülmelerini ya da olmazsa Hakkâri'de zorunlu ikamet ettirilerek "adam edilmeleri"ni öneriyor.[22] Yine Kürtlerin de aynı şekilde kendilerine gidecek bir yer bulmalarını, örneğin Birleşmiş Milletler'den Afrika'da bir yurtluk istemelerini, aksi halde, başlarına gelebilecekleri Ermenilerden sorup öğrenmelerini tavsiye ediyor.[23]

Atsız'ın toplumsal ilişkilere bakışı, insanlar arasındaki "zekâ", "soyluluk" gibi eşitsizliklerin mutlaklaştırılmasına ve bu temelde hiyerarşik bir yapının kurulmasına dayanıyor. Örneğin demokrasilerin "ayak takımı hâkimiyeti" haline gelerek "zekâdan" yoksun bir durum almasına karşı çıkıyor.[24] Soyluluğa dair varsayımsal eşitsizliklerin, haklara nasıl yansıyabildiğine ilişkin çarpıcı bir örneği ise, Kürşad ayaklanmasını kurgularken veriyor. Çin'e esir düşmüş Türkler Kürşad önderliğinde ayaklanmaya karar verdiklerinde, rütbe dağıtımı, soyluluk kriterine göre yapılıyor. Eski beğlerin henüz daha 15-16 yaşlarında olan oğulları (özel bir savaşçılık eğitiminden geçmişlerse de bu iş için seçilmiş olmaları bile bir ayrıcalıktır) derhal onbaşı rütbesine yükseltiliyorlar; halbuki çok savaş görmüş Yumru, Gümüş gibi kimileri (zaten akrabadırlar) sırf karabudundan at uşağı oldukları için hâlâ er kalmaya devam ediyorlar.[25] Yine, *Ruh Adam*'da yüzbaşı Selim Pusat'ın âşık olduğu genç kızın soyunun sopunun belirsizliği tartışma konusu yaratıyor.[26] Aynı Selim Pusat, sürgündeki Osmanlı hanedanından bir prensesle tanışır tanışmaz, en soylu ailenin bir üye-

NİHAL ATSIZ'IN VASİYETNAMESİ

4 Mayıs 1941

Yağmur Oğlum!

Bugün tam bir buçuk yaşındasın. Vasiyetnameyi bitirdim, kapatıyorum. Sana bir resmimi yadigâr olarak bırakıyorum. Öğütlerimi tut, iyi bir Türk ol.

Komünizm bize düşman bir meslektir. Bunu iyi bellle. Yahudiler bütün milletlerin gizli düşmanıdır. Ruslar, Çinliler, Acemler, Yunanlılar tarihi düşmanlarımızdır.

Bulgarlar, Almanlar, İtalyanlar, İngilizler, Fransızlar, Araplar, Sırplar, Hırvatlar, İspanyollar, Portekizliler, Romenler yeni düşmanlarımızdır.

Japonlar, Afganlılar ve Amerikalılar yarınki düşmanlarımızdır.

Ermeniler, Kürtler, Çerkezler, Abazalar, Boşnaklar, Arnavutlar, Pomaklar, Lazlar, Lezgiler, Gürcüler, Çeçenler içer(de)ki düşmanlarımızdır.

Bu kadar çok düşmanla çarpışmak için iyi hazırlanmalı.

Tanrı yardımcın olsun!

Nihal Atsız

(B. Güvenç, *Türk Kimliği*, Ankara, 1994, s. 363)

si olması sebebiyle, karşısında askeri duruşlar almaya, "emredersiniz" şeklinde konuşmaya başlıyor.[27] Roman kahramanı Pusat'ın Nihal Atsız ile pek çok benzerlik gösterdiği bu romanda,[28] Atsız Pusat'ı "eşref-i mahlukat sayılan, fakat hakikatta bir sürüden başka bir şey olmayan insanlar" diye konuşturuyor.[29]

Eşitsizlikleri mutlaklaştıran Atsız, "itaat"i de bir erdem olarak görüyor doğallıkla. Mete'nin ordusunu kurarken, askerlerini, karılarına ve en değerli malları olan atlarına ok atmalarını emrederek sınadığını, atmayanların idam edildiğini aktararak, Mete'nin "disiplin" ve "milli bir itaat ruhu" gibi vasıfları Türk milletine miras bıraktığını belirtiyor.[30] Disiplinin manasını şöyle açıklıyor: "Disiplin, körükörüne itaattır ve körükörüne itaatta en büyük yaratıcı şuur gizlidir. Buhranlı anda, ölüm karşısında, tartışmakla hiçbir güçlük çözülemez. İtaat edilen yanlış karar bile, tartışılan doğru karardan daha verimlidir."[31] Cahun'un Türklere dair anlamak yerine inanmayı isterler ifadesindeki olumsuz yargı ile itaatkâr olmalarına yüklediği olumlu yargı arasındaki gerilimi Atsız böylece aşıyor.

***Orhun*'un 6. ve *Atsız Mecmua*'nın 16. sayıları.**

Atsız tutarlı bir şekilde yasakçı bir demokrasi anlayışına varıyor. Kanunların varlık nedenini, kişi hak ve özgürlüklerini güvence altına almak değil, "hürriyeti kısmak, yani insanları hayvanlıktan kurtarmak" olarak izah ediyor.[32] Toplumu diri tutmak için fikir hürriyetine gem vurmak gerekiyor.[33] "İnsan hakları denen lüzumsuz hürriyetlerden bazılarının kaldırılması" gereğinden, "fertlerin grev ve toplantı hakları kısıtlanırsa düzenin sağlanacağı"ndan söz ediyor.[34] Yine uyumlu olarak, Atsız'a göre "hapishane yalnız bir ıslah evi değildir": "aynı zamanda toplumun, kendisine zarar verenden öç aldığı yerdir."[35] Atsız'a göre "bütün milletin aynı bir milli-askeri terbiye ile yetişebilmesi için", ortaöğretim, Eğitim Bakanlığı'nın elinden alınarak Erkân-ı Harbiye'ye verilmelidir.[36] Atsız'a göre kadının esas fonksiyonu analık olduğu için ahlaklı yetişmesine önem verilmesi gerekiyor. Özellikle kızların zehirlenmesine engel olmak için sinemaların kapatılmasını, kadın ve erkek plajlarının ayrılmasını öneriyor. Feminizm "teranesi"ni ise, "kadına hakkı olmadan verilen fazla ve büyük değerin neticesi" olarak koketliğe götürecek bir yol diye algılıyor.[37] Mini etek giyme hürriyetine karşı çıkıyor.[38] Atsız için, hippiler, Beatle'ler fikir buhranının ürünleri,[39] Orhan Veli ise bir zavallı.[40] Serbest cinsel ilişki, homoseksüellik, önlenmesi gereken ahlaksızlıklar.[41]

Atsız aydınlara karşı da güçlü düşmanlık duyguları besliyor. Atsız'a göre "Türkiye'de imhası vacip olan yegâne unsur münevverlerdir." "Bunlar cemiyetin şirazesini (düzenini) bozarlar... Muhtelif vesilelerle vatana ihanet eden bunlardır. Bunlar biraz okumuş oldukları için filân feylesofa veya falan âlime, terbiyeciye istinat ederek Türk cemiyeti için zararlı olan yeni bir takım felsefeleri neşretmekten geri durmazlar."[42]

Atsız kültürel sorunlara yaklaşırken hümanist ve evrenselci tutumları tümüyle dışlayan bir milli çizgiyi savunuyor.[43] 19. yüzyıl Rus klasikleri Türkçeye çevrilirse, bunun önce yazara, sonra milletine, en sonra da komünizme karşı bir sevgi yaratacağını, yani sonuçta zararlı bir propaganda olacağını iddia ediyor.[44] Tiyatronun fonksiyonunu milli duygu ve kültürün geliştirilmesi olarak gördüğü için, "Schiller, Goethe veya Shakespeare gibi büyük sahne eseri müelliflerinin piyeslerinden Türk milletinin faydası ne olacaktır" diye soruyor.[45] Cirit, okçuluk, binicilik, kılıç dururken "kız oyunu" olan baleye yönelmeyi tasvip etmiyor.[46] Selçuk ve Osmanlı dururken, Roma'nın, Bizans'ın, Hitit'in eserlerini onarmaya çalışmayı milli şuursuzluk belirtisi olarak,[47] Tarsus'un Hıristiyanlığın kutsal şehri diye onarımını "milli bir cinayet ve Anadolu'da Bizans'ı diriltmek isteyen Yunanlıların eline koz vermek" olarak[48] görüyor. Şehir isimlerinin Türkleştirilerek "yabanın izini bırakmamak" gereğini ileri sürüyor.[49] Türk çocuklarına, Yunan, Roma, Bizans tarihleri yerine Türk tarihinin öğretilmesini istiyor.[50]

Atsız için komünizm insanın bizatihi doğasına aykırıdır.[51] Bir İslamcı ile aralarında geçen tartışmada, Atsız mülkiyet eşitsizliğini savunuyor. İslamcının "bütün insanlar yeryüzünü imar etmek, çalıştırmak ve hazinelerinden faydalanmak bakımından Allah'ın birer halifesidir"; "bütün insanlar kardeştir" iddiasına, "şu ibareden 'Allah'ın birer halifesidir' kelimelerini kaldırırsak geride kalan fikir tam bir

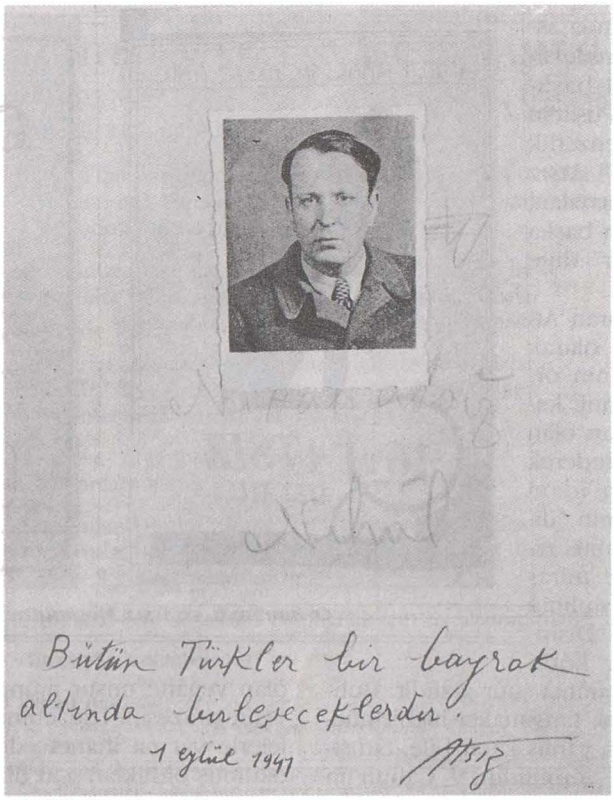
Marksist düşünce olmuyor mu" diye karşılık veriyor.[52]

İşçi sınıfına ve burjuvaziye de eşitsizlikler perspektifiyle yaklaşan Atsız'a göre, toplumsal hâkimiyet hakkı aralarındaki eşitsizlikten kaynaklanmaktadır: "İşçiye hak tanınması başka şey, onun medeni bir topluluğa hâkim olması başka şeydir. Toplum hâkimi daima "burjuva" denilen aydın ve yürütücü sınıf kalacaktır. İşçinin hâkimiyeti, milletleri Hotanto durumuna getirmekten başka sonuç veremez."[53]

Fakat Atsız komünizm eleştirisini toplumsal düzeyden çok, kitlelerin geri bilincine seslenerek, milli, daha temelde de ırki bir eleştiri olarak yapıyor. Marx'ın Yahudiliği sebebiyle, komünizmin bir Yahudi cereyanı olduğuna, Bolşevizmin ise Moskof yani Slav ürünü olduğuna sık sık gönderme yapıyor: Örneğin "komünizm, Moskofluğa mal olmuş bulunduğundan ona taraftarlık vatan ihanetidir" diyor.[54] Nazilerin Bolşevik düşmanlığının toplumsal düzeyden önce ırkçı düzeyde gündeme gelmesi, Lenin'in bir komünist olmaktan önce bir Tatar-Kalmuk olmakla suçlanması ile[55] Atsız'ın yaklaşımı arasındaki benzerlik hemen fark ediliyor.

Atsız dinlerdeki kardeşlik fikrini benimsemiyor. Atsız'a göre İslam kardeşliği ve İslam birliği peşinde koşanlar millet hainidir.[56] İslamın tanımadığı ırk ve renk ayrımını Türkçülerin tanıdığını vurguluyor.[57] "Soy soy insanların bir tek Adem'le Havva'dan türedikleri" fikrini bilimdışı bir yobazlık olarak değerlendiriyor.[58] Dinin "bir ahlak ve vicdan sistemi diye kabul edilmedikçe ilmin karşısında iflasa mahkum olacağı"nı vurguluyor.[59] Kuran'ın ise Muhammed'in talimatı olduğunu belirtiyor.[60]

Müslümanlığı "Arapların millet haline geçme savaşı" olarak tanımlayan Atsız,[61] Ali-Muaviye kavgasının "bizim için mesele bile" olmadığını, bunu "Araplar'ın iç işi, bizim için de yabancı tarihlerin bin bir konusundan herhangi birisi" olarak almak gerektiğini vurguluyor.[62] Oysa Sünnilik-Şiilik davası, Atsız'a göre Türklerin milli enerjilerinin boşuna harcanmasına neden olmuştur.[63] Türk milli birliğini, bölücü olabilir kaygısıyla, belirli bir din koşuluna bağlamıyor.[64] İslamı da tümüyle almak yerine Türkleştirilmesini savunuyor. Kuran ve ezanın Türkçe okunmasını doğru buluyor.[65] "Allah" yerine "Tanrı"yı kullanıyor; "Selamünaleyküm" yerine Türkçe selamlaşmayı, örneğin "günaydın"ı savunuyor;[66] çocuklara eski Türk adları vermek yerine, İslam, yani Arap adları vermeyi "milli ruh" açısından kayıp görüyor;[67] Muhammed'i "hazret-i" tabiriyle anmıyor. Atsız Türk tasavvufunun bir Türk Müslümanlığı olduğunu vurguluyor. Ahmet Yesevi'yi de Türk tarihinin birinci sınıf şahsiyetlerinden biri olarak anıyor.[68]

Atsız'ın Reşid Halid Gönç'ün koleksiyonuna verdiği fotoğrafı ve elyazısı
R. H. Gönç, *Bab-ı Âli'nin Hatıra Defteri* (3. Bölüm), İstanbul, 1988

Atsız'ın tarih anlayışı gerçekler üzerine değil milli yarar ilkesi üzerine kuruluyor. Atsız'a göre tarih bilim değildir; bilimsel yöntemleri de yoktur. Tarihin ana vazifesi eskiden olanları bugünkü nesillere anlatmaktır; olayların sebepleri hakkında fikir yürütmek ikinci planda kalır. Tarih bilineni anlattığı kadarıyla basit bir hikâyecilik, eksik ya da şüpheli yerleri doldurduğu kadarıyla mantıki bir falcılıktır. Tarihe bir bilim çeşnisi katmak isteyen tarihçiler toplumların iktisadi ve medeni hayatlarına önem vermekle kendilerini ve okuyucuları aldatmaktadırlar. Tarihi iktisadi ve maddeci bir gözle görmek son yılların Yahudileşme cereyanının bir sonucudur. Tarihin temeli aksine siyasi ve askeri vukuattır. Tarih, milli terbiye vasıtası olduğu için her millet kendine uygun bir tarih tarzı bulmalıdır. Türk milletine gelince bu tarz, en başa askeri hadiseleri, büyük meydan savaşlarını ve kahramanların hayatlarını koymaktan başka bir şey olamaz.[69]

Tarihi milli bir yararla yorumlama prensibi, Atsız'ı, ilk olarak, Türk tarihinin iddia edildiği gibi bir devletler tarihi olmadığı, aslında bunların sadece hanedanlar olduğu fikrine götürüyor. Yani, "Kun, Gök Türk, Uygur, Selçuk, Osmanlı devletleri yoktur... sülaleleri vardır."[70] "Eğer biz her yıkılan sülaleyi bir devlet gibi gösterirsek bundan biz Türklerin siyasi hayatta istikrara malik olamadığımız, devletlerimizi uzun zaman yaşatamadığımız neticesi çıkar" diye yazıyor.[71]

Atsız, Türk tarihini anayurttaki ve anayurt dışın-

daki olmak üzere ikiye ayırıyor. Anayurtta Türkistan devleti, anayurt dışında da 11. asırdan bu yana bir Türkiye devleti vardır.[72] Türkiye devleti, Selçuklu hanedanı ile başlatılmalıdır. Bu bakımdan Türkiye tarihi Malazgirt savaşı ile değil, Selçukluların, Gaznelilerden bağımsızlıklarını ilan ettiği Dendanekan savaşı ile başlar.[73] Malazgirt'in yeni bir devlete başlangıç kabul edilmesi, Türk tarihini de tıpkı Fransız tarihi gibi, yani aynı topraklarda birbirine karışan insanların topluluğundan oluşan bir vatan tarihi olarak yorumlamak istemekten kaynaklanmaktadır.[74] Halbuki bugünkü Türkiye Devleti, bugünkü sınırların dışında kalan Horasan'da kurulmuştur. Bu bakımdan Türkiye tarihi milli menfaatler için bir millet-devlet tarihi olarak kabul edilmelidir.[75] Atsız burada millet-devlet deyimine ırki bir nitelik veriyor.

Bozkurt'un ilk sayısının kapağı.

Aynı ırki süreklilik kaygısıyla, Osmanlı sipahisini, devşirme yeniçeri ordusuna üstün tutuyor, yeniçerileri benimsemeye yanaşmıyor. *Deli Kurt* adlı romanında, roman kahramanı sipahi Deli Kurt, savaş meydanında yaralı yatan bir Karaman Türkünün bir yeniçeri tarafından öldürülmesine yeniçeriyi öldürerek engel oluyor. Atsız, Deli Kurt'a "bre yeniçeri! kapıkulu olmak seni Gâvur dölü olmaktan kurtarır mı", "kim oluyorsun da bu yaralıyı öldürmeğe kalkıyorsun" diye sordurtuyor.[76]

Türk ve Moğolları aynı ırktan gören Atsız, 30'ların Kemalist kadrosunun ve Türk Tarih Tezi'nin (TTT) aksine, Cengiz ve Aksak Timur'u sahipleniyor; Yıldırım ile Timur arasındaki Ankara Savaşı'nı bir kardeş kavgası olarak görüyor.[77] Timur'un akıttığı kandan rahatsız olmuyor: "... Onun, Hint, Acem, Ermeni, Firenk kanı dökmesini vahşet saymak gafletine düşemeyiz. Hiç bir millet tarih huzurunda kendi kendisini suçlama yanlışına düşmüyor" diyor.[78]

Atsız, TTT'nin eski uygarlıkları ve özellikle de Anadolu'da yaşayan insanları Türk saymasını bilim dışı bir komedi olarak niteliyor.[79] Kemalistlerin gayretlerini gereksiz bularak, bir memleketin tapusuna sahip olmak için mutlaka yerlisi olmak gerekmediğini ileri sürüyor.[80] Kemalistler, Avrupalıların Türkler hakkında beslediği, savaştan başka bir iş bilmeyen barbar bir kavim oldukları düşüncesi karşısında belli bir eziklikle aslında bütün dünyaya uygarlığı taşıyanın Türkler olduğunu kanıtlamaya çalışıyordu.[81] Atsız ise Türk kimliğini medenilik çerçevesinde tanımlama zorunluluğunu hiç duymuyor, Türklerin üstün savaşçı karakterlerini yeterince gurur verici buluyor.

Türk ırkının üstünlüğü düşüncesi Atsız'ı, İslamın Türk tarihinde bir ilerleme olduğunu reddetmeye götürüyor. "Türkler müslümanlık sayesinde değil, müslümanlık Türkler sayesinde yükselmiş ve yaşamıştır" diyor. Türklerin islamiyetten sonra büyük devlet kurabildikleri iddiasını "gülünç" bularak, 700 yıl sürmüş, Çin'den, Doğu ve Batı Roma'dan haraç almış "Kun Devleti" için, "basit bir barbar topluluğu ne bu kadar uzun yaşayabilir, ne de bu büyük ve medeni devletleri vergiye bağlayabilirdi" diye ekliyor.[82] Siyasal bir merkeziliği ve savaş gücünü hemen devlet olmaya bağlayan Atsız, göçebe Türk aşiretlerinin Müslümanlaşarak yerleşik hayata geçmelerini bir ilerleme olarak görmeye ve ancak bundan sonra gerçek devlet aygıtlarına kavuştuklarını düşünmeye yanaşmıyor. Ama öte yandan, Türk göçebelerinin nasıl da kolaylıkla Çin ve İran medeniyetleri altına girebildiklerine değinmesi aslında bir itiraf anlamına geliyor. Yani fethedenler kolaylıkla fethediliyorlar.

SONUÇ

İnsanlar arasındaki eşitsizlikleri haklar alanında mutlaklaştırmayı savunan Atsız, en çok da ırkçı bir boyutu öne çıkararak, üyeleri arasında eşitsiz, disipline ve itaata dayalı bir hiyerarşik toplum yapısı tasarladı.

Avrupa uygarlığı karşısında bir eziklik içinde bulunan Türk entelektüeli Avrupa uygarlığının bir parçası olabilmek için, çok güçlü bir biçimde, o uygarlık ile aynı ırksal kökenleri paylaşma gereği duydu. Nihal Atsız'ın temsil ettiği çizgi bu eğilimden bir sapmaydı. Atsız Türklerin ırkının Avrupalılar ile bir olmadığını, ama en üstün olduğunu iddia etti. Bu üstünlük Türk'e dünyayı fethetme hakkını veriyordu.

Atsız yazarken fikirlerinin ileriki nesiller tarafından benimseneceğini umdu. Irkçılık Avrupa'da uluslaşma sürecindeki bir kimlik arayışının sonucu olarak gündeme gelmişti, ideolojikti. İhtiyaç ortadan kalktıkça, ırkçılık da varlık nedenini yitirmeye mahkûmdu. Bu genel eğilime karşın, 1990'ların başında, sanki Atsız'ın dileği gerçekleşecek gibi oldu. Türki Cumhuriyetler'in SSCB'den ayrılmasına, yaşasaydı Atsız herhalde çok sevinecekti. Hep Milli Eğitim Bakanı olmayı kendine yakıştırmıştı ve şimdi nihayet bu yeni ortamda kitapları bakanlık tarafından öğretmenlere tavsiye edilmişti. Ama sonuç At-

sız'ın bekleyebileceği gibi olmadı. Türki Cumhuriyetler'in Türkiye'ye ilgisi ilk günkü gibi sürmedi ve "ülkü"lere değil acımasız "maddi", iktisadi gerçeklere dayandı. ■

1. Atsız, "Türkçü Kimdir?", *Orkun*, sayı 3, 1950; *Makaleler III*, İstanbul: Baysan, 1992 içinde, s. 21.
2. Özellikle bkz. Atsız, "Bir Ansiklopedinin Büyük Yanlışları", *Ötüken*, sayı 4, 1975; *Makaleler III* içinde, s. 57-64.
3. Atsız, "Türkler Hangi Irktandır?", *Atsız Mecmua*, sayı 6, 1931; *Makaleler III* içinde, s. 150.
4. Atsız, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Baysan, 1992, s. 14.
5. Atsız, "Yirminci Asırda Türk Meselesi II Türk Irkı=Türk Milleti", *Orhun*, sayı 9, 1934; *Makaleler III* içinde, s. 143.
6. Günay Göksu Özdoğan, *The Case of Racism-Turanism: Turkism During Single-Party Period, 1931-1944*, yayımlanmamış doktora tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 1990, s. 225.
7. Atsız, "Biz Ne İstediğimizi Biliyoruz", *Ötüken*, sayı 26, 1966; *Makaleler IV*, İstanbul: Baysan, 1992 içinde, s. 131.
8. Atsız, "Türk Halkı Değiliz, Türk Milletiyiz", *Ötüken*, sayı 61, 1969; *Makaleler IV* içinde, s. 138.
9. Atsız, "Veda", *Orkun*, sayı 68, 1952; *Makaleler III* içinde, s. 97-98
10. Atsız, "Yirminci Asırda Türk Meselesi II Türk Irkı=Türk Milleti", *Orhun*, sayı 9, 1934; *Makaleler III* içinde, s. 140, 144.
11. Atsız, "Ülküler Taarruzidir", *Orkun*, sayı 7, 1950; *Makaleler III* içinde, s. 84-87.
12. Atsız, *agm*; *age* içinde, s. 88-89. Büyümek gerekliliği üzerine ayrıca bkz. "Türk ülküsü", *Türk Ülküsü*, İstanbul: Baysan, 1992 içinde s. 7-9; "Kızılelma", *Kızılelma*, sayı 1, 1947, *age* içinde, s. 11-16; "Büyüklük Ülküsü", *Büyük Türkeli*, sayı 2, 1962, *age* içinde, s. 17-19.
13. Atsız, "Ülküler Taarruzidir", *Orkun*, sayı 7, 1950; *Makaleler III* içinde, s. 89. Aslında bu makale bir paragraf eksiğiyle 1944'te *Orhun*'un 14. sayısında daha önce yayımlanmıştı (bkz. *Türk Ülküsü*, s. 21-27). Eksik olan paragraf savaş yılları olması nedeniyle muhtemelen ifade edilemeyen yukarıdaki alıntıyı ve Almanya'ya savaş ilan eden "kancık" tutumu vs. kapsıyordu. Fakat Atsız daha sonra Atatürk dönemine sahip çıkmıştır. Atatürk'ün dış siyasetini "çok hesaplı ve gerektiğinde çok atılgan" bulmuş; yurtta sulh, cihanda sulh sözlerini "zemin ve zaman icabı" diye nitelemiştir ("Milli Siyaset", *Ötüken*, sayı 74, 1972; *age* içinde, s. 123, 125).
14. Atsız, "Kıbrıs Konusu", *Ötüken*, sayı 9, 1974; Atsız, *Makaleler I* içinde, İstanbul: Baysan, 1992 içinde, s. 27-28.
15. Bozkurt Güvenç, *Türk Kimliği*, Ankara: TC Kültür Bakanlığı, 1994, s. 25.
16. Atsız, *Bozkurtların Ölümü*, İstanbul: Baysan, 1992, s. 304.
17. Atsız, "Yakarış", *Yolların Sonu*, İstanbul: Baysan, 1992, s. 9.
18. Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul: Varlık, 1955, s. 9.
19. Taner Timur, "Batı İdeolojisi, Irkçılık ve Ulusal Kimlik Sorunumuz", *Yaprı*, sayı 5, Haziran-Temmuz 1984, s. 18-20.
20. Atsız, "Faruk Nafiz'e Bir İhtar", *Orkun*, sayı 19, 1951; *Makaleler III* içinde, s. 65-66.
21. Atsız, "Abdülhamid Han (=Gök Sultan)", *Ocak*, sayı 2, 1956; *Türk Tarihinde Meseleler*, İstanbul: Baysan, 1992 içinde, s. 83.
22. Atsız, "Konuşmalar I", *Ötüken*, sayı 40, 1967; *Makaleler III* içinde, s. 524.
23. Atsız, *agm*; *age* içinde, s. 530.
24. Atsız, *agm*; *age* içinde, s. 531, 538.
25. Atsız, *Bozkurtların Ölümü*, s. 201-203, 424, 432-433.
26. Atsız, *Ruh Adam*, İstanbul: Baysan, 1992, s. 234, 244, 311.
27. Atsız, *age*, s. 168, 231, 253.
28. Selçuk Uysal, "Askeri Bir Roman: Ruh Adam", *3 Mayıs 1944 50. Yıl Türkçülük Armağanı*, İzmir: Akademi Kitabevi, 1994, s. 217-218.
29. Atsız, *Ruh Adam*, s. 103.
30. Atsız, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 16-17.
31. Atsız, "30 Ağustos Ve Türk Ordusu", *Milli Yol*, sayı 31, 1962; *Türk Tarihinde Meseleler*, s. 118.
32. Atsız, "İlericiler", *Ötüken*, sayı 12, 1964; *Makaleler IV* içinde, s. 79.
33. Atsız, *agm*; *age* içinde, s. 80.
34. Atsız, "Hürriyet Sarhoşluğu", *Ötüken*, sayı 9, 1971; *Makaleler IV* içinde, s. 145.
35. Atsız, "Türkiye'nin Yeniden Kuruluşu", *Ötüken*, sayı 100, 1972; *Makaleler IV* içinde, s. 441.
36. Atsız, "Askerlik Aleyhtarlığı", *Atsız Mecmua*, sayı 17, 1931; *Makaleler IV* içinde, s. 482.
37. Atsız, "Türk Kızları Nasıl Yetiştirilmeli", *Orhun*, sayı 13, 1943; *Makaleler IV* içinde, s. 185.
38. Atsız, "Konuşmalar I", *Ötüken*, sayı 40, 1967; *Makaleler III* içinde, s. 536.
39. Atsız, "Hürriyet Sarhoşluğu", *Ötüken*, sayı 9, 1971; *Makaleler IV* içinde, s. 147.
40. Atsız, "Hürriyetin Sınırları", *Ötüken*, sayı 52, 1968; *Makaleler IV* içinde, s. 157.
41. Atsız, "Konuşmalar I", *Ötüken*, sayı 40, 1967; *Makaleler III* içinde, s. 532.
42. Atsız, "Askerlik Aleyhtarlığı", *Atsız Mecmua*, sayı 17, 1931; *Makaleler IV* içinde, s. 480-481.
43. Atsız, "Kültür Bakanı'nın Resmi Yazısına Açık Cevap", *Ötüken*, sayı 12, 1971; *Makaleler IV* içinde, s. 331.
44. Atsız, "Propaganda", *Altın-Işık*, sayı 3, 1947; *Makaleler IV* içinde, s. 159.
45. Atsız, "Kültür Bakanı'nın Resmi Yazısına Açık Cevap", *Ötüken*, sayı 12, 1971; *Makaleler IV* içinde, s. 321.
46. Atsız, *agm*; *age* içinde, s. 331.
47. Atsız, "Amerikalılar Aya Giderken", *Ötüken*, sayı 68, 1969; *Makaleler IV* içinde, s. 360.
48. Atsız, "Bu Yurdun Kutsal Yerleri", *Ötüken*, sayı 90, 1971; *Makaleler IV* içinde, s. 424.
49. Atsız, *agm*; *age* içinde, s. 420.
50. Atsız, "16 Devlet Masalı Ve Uydurma Bayraklar", *Ötüken*, sayı 65, 1969; *Makaleler IV* içinde, s. 407.
51. Atsız, "Komünizm Yıkılmaya Mahkumdur", *Gözlem*, 20 Mart 1969; *Makaleler III* içinde, s. 325.
52. Atsız, "Yobazlık Bir Fikir Müstehâsesidir", *Ötüken*, sayı 11, 1970; *Makaleler III* içinde, s. 496
53. Atsız, "Tarihin Akışı Değiştirilemiyor", *Ötüken*, sayı 21, 1965; *Makaleler IV* içinde, s. 77.
54. Atsız, "Veda", *Orkun*, sayı 68, 1952; *Makaleler III* içinde, s. 108-109.
55. Taner Timur, *agm*, s. 16.
56. Atsız, "İslâm Birliği Kuruntusu", *Ötüken*, sayı 4, 1964; *Makaleler III* içinde, s. 473.
57. Atsız, "Yobazlık Bir Fikir Müstehâsesidir", *Ötüken*, sayı 11, 1970; *Makaleler III* içinde, s. 497.
58. Atsız, *agm*; *age* içinde, s. 494.
59. Atsız, *agm*; *age* içinde, s. 499.
60. Atsız, *agm*; *age* içinde, s. 505.
61. Atsız, "İslam Birliği Kuruntusu", *Ötüken*, sayı 4, 1964; *Makaleler III* içinde, s. 465.
62. Atsız, *agm*; *age* içinde, s. 469.
63. Atsız, *agm*; *age* içinde, s. 468.
64. Atsız, *agm*; *age* içinde, s. 468.
65. Atsız, "Aynı Tarihi Yanlışlığa Düşüyoruz", *Atsız Mecmua*, sayı 12, 1931; *Makaleler IV* içinde, s. 463-464.
66. Atsız, "İslâm Birliği Kuruntusu", *Ötüken*, sayı 4, 1964; *Makaleler III* içinde, s. 471-472.
67. Atsız, *agm*; *age* içinde, s. 470.
68. Atsız, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 168-172.
69. Atsız, *Türk Tarihi Üzerinde Toplamalar*, İstanbul: Arkadaş, 1935, s. I-II (Önsöz).
70. Atsız, *age*, s. III.
71. Atsız, *age*, s. IV.
72. Atsız, *age*, s. V-VI.
73. Bkz. Atsız, "Devletimizin Kuruluşu", 4 Mayıs 1952'de Ankara'da verilmiş konferans metni, *Türk Tarihinde Meseleler* içinde, s. 31-32; "Devletimizin Kuruluşunu Sağlayan Savaş", *Orkun*, sayı 10, 1962, *age* içinde s. 41; "Malazgirt Savaşı", *Türk Yurdu*, sayı 276, 1959, *age* içinde s. 59-64.
74. Bkz. Atsız, *agm*; *age* içinde, s. 63 ve *Türk Tarihi Üzerinde Toplamalar*, s. II.
75. Bkz. Atsız, *agm*; *age* içinde, s. 63 ve *age*, s. III.
76. Atsız, *Deli Kurt*, İstanbul: Baysan, 1992, s. 134-136.
77. Atsız, "Çengiz Han Ve Aksak Temir Bek Hakkında", *Ötüken*, sayı 31-32, 1966, *Türk Tarihinde Meseleler* içinde, s. 65-71; "Devletimizin Kuruluşu", 4 Mayıs 1952'de Ankara'da verilmiş konferans metni, *age* içinde, s. 33, 35.
78. Atsız, "Devletimizin Kuruluşu", 4 Mayıs 1952'de Ankara'da verilmiş konferans metni, *age* içinde, s. 37.
79. Atsız, "Veda", *Orkun*, sayı 68, 1952; *Makaleler III* içinde, s. 107.
80. Atsız, "Türkiye Tarihinin Meseleleri", *Yeni Sabah*, 4 Aralık 1948; *Türk Tarihinde Meseleler* içinde, s. 22.
81. Bkz. *Türk Tarihinin Ana Hatları-Methal Kısmı*, s. 69-74.
82. Atsız, "İslâm Birliği Kuruntusu", *Ötüken*, sayı 4, 1964; *Makaleler III* içinde, s. 471.

ORHUN'UN ANKETİ

Atsız'ın yayımladığı Orhun'*un 12. sayısında (Birinci Kânun 1943) başlattığı bir anketin soruları ile gelen cevaplardan tanınmış üç kişiye ait olanlarını ırkçı-milliyetçi akımın tartışma noktalarını, hassasiyet ve siyasi hedeflerini özetlemesi bakımından aşağıda veriyoruz.*

SORULAR

1- Türk milliyetçiliği denince "Türkçülük, Anadoluculuk ve Türkiyecilik"ten hangilerini düşünüyorsunuz?

2- Türkçülüğün baş unsuru size göre ırkçılık mıdır, kültür müdür, vatan mıdır, devlet midir?

3- Türkiyede Türklük aleyhine bir fikir cereyanı var mıdır? Varsa nedir?

4- Irkları üstün ve aşağı olarak ayırmaya taraftar mısınız? Taraftarsanız üstünlük sebepleri olarak kahramanlık, savaşçılık, ahlâk, sanat, zekâ, ilim, teknik, din vesaireden hangilerini görüyorsunuz?

5- Yer yüzündeki bütün Türklerin bir millet olduğunu kabul ediyor musunuz?

6- Geçmişe sövmek ve gelenekleri inkâr etmek sizce neden ileri gelmektedir?

7- Türk ırkına kötülüğü dokunan milletlere karşı öc beslemek millet için faydalı mıdır, değil midir?

8- Türke gerçekten dost olan bir millet tanıyor musunuz? Tanıyorsanız hangileridir?

9- Herhangi bir yabancı millete karşı hayranlık ve taraftarlık sizce nedir?

10- Savaşı mutlak bir felâket olarak gösteren yayınlar sizce millî ruh bakımından doğru mudur, değil midir?

11- Türk milletinin güçlenmesi için okullarda askeri bir terbiye sistemine mi yoksa serbesî bir terbiye sistemine mi taraftarsınız?

12- Kendi milletinizin küçük menfaatları için, insanlığın büyük menfaatlerini fedaya taraftar mısınız?

1- Türk milliyetçiliği deyince muhtelif merhaleleri olan bir ülkü düşünürüm. İlk merhalesi Anadoluculuktur. İkinci merhalesi Türkiyeciliktir. Üçüncü merhalesi Türkçülüktür. Biz şimdi üçüncü merhaledeyiz.

2- Hepsi birden.

3- Olsa olsa komünizm olabilir. Böyle bir cereyanın da memlekette tutunup genişleyebileceğini ve hususile Türklerin bu cereyana kapılabileceğini sanmıyorum.

4- Taraftarım. Türk ırkından üstün ırk tanımam. Üstünlüğün sebepleri olarak kahramanlık, savaşçılık, ahlâk ve zekâyı bulurum.

5- Elbette.

6- Bunlar ancak gerileme alâmetleridir.

7- Buna Süleyman Nazifin bir sözüyle cevap vermeyi çok doğru buludur: Dinim kinimdir.

8- Türke kimse dost olamaz. Velevki arada din birliği olsa dahi.

9- Kendini unutmak veya inkâr etmektir.

10- Değildir.

11- Askerî terbiyeye taraftarım.

12- Elbette taraftarım.

Halid Bayrı
(Halkiyatçı)

1- Her üçünü de

2- Türklüğün bence şu üç unsuru vardır: Soy, kültür ve vicdan, din.

3- Vardır. Bunun sebebi: 1- Düşman propagandası, 2- Kendini Türk saymayanların emniyet ve menfaatlerini korumak duygusu.

4- Değilim.

5- Evet.

6- Kendini Türk hissetmeyenlerin Türkçülüğü za'fa uğratmak isteğinden.

7- Faydalılar.

8- Maatteessüf tanımıyorum.

9- Millî şuuruna sahip olamamaktan.

10- Savaş bir felâkettir. Ancak onu bazı millî sebeplerle meşru sayarız.

11- Asıl maksat fayda olduğuna göre birincisi veya ikinci tercih edilebilir.

12- Ben millî menfaatimizin insanlığın büyük menfaatleriyle taarruzunu kabul edemem.

Orhan Seyfi Orhon
("Çınaraltı" dergisi sahibi)

1- Bence Türk milliyetçiliği demek Türkçülük demektir.

2- Türkçülüğün baş unsuru ırkçılıktır.

3- Evet, komünistlik ve enternasyonallik.

4- Irkların üstün ve aşağı olarak ayrılması ilmin hakikatidir. Hekim ve idealist olarak bunun lüzumuna şiddetle kaniim. Bir ırkın üstünlüğünün başlıca sebepleri o ırka mensup olanların: a) kahramanlık ve savaşçılık kabiliyetlerinin yüksekliğinde, b) yüksek ahlâklarında, c) millî gelenek ve göreneğe bağlılıklarında toplanır.

5- İki, üç hattâ daha fazla batınları Türkiyede doğup büyümüş ecnebiler nasıl Türk değillerse, bugünkü sınırlarımızın dışında bulunan Türkler de idaresi altında bulundukları milletlere mensup değildirler. Türk nerede bulunursa bulunsun Türktür. Ve yer yüzünün en uzak bucaklarında yaşayan Türkler bir tek milletin fertleridir.

6- Geçmişe sövmeğe ve gelenekleri inkâra sebep, Türk olmak ve Türk kültürü almamaktır.

7- Millî öç, milletimizin yükselmesine en büyük tesiri dokunacak en ulu bir duygudur.

8- Türke gerçekten dost bir tek millet tanıyorum: Türk milleti.

9- Bir yabancı millete hayranlık ve taraftarlık kafada o milletin kültürünü, yahut kursakta o milletin lokmasını taşımaktan gelir.

10- Bize miras çelik kılıçlara dedelerimizin verdiği su, savaştır. Savaşı mutlak bir felâket olarak gösteren propaganda, tesis edebilirse, bize kalmış bu mirası, ulu savaşçılık hasletimizi körletir. Bu propaganda millî ruhu mahvedebilir.

12- Tek düsturum "Türke fayda" olduğuna göre elbette milletimin en küçük menfaatine, Türklerden gayrı yaratıkların topunu feda ederim.

Tevetoğlu
(Doktor)

IRKÇI BİR DERNEK:
TÜRKİYE SİYONİZMLE MÜCADELE DERNEĞİ

RIFAT N. BALİ

Siyonizm 1897 yılında İsviçre'nin Basel kentinde toplanan ilk Siyonist Kongresi'nde ilk kez ortaya atılan Judenstaat (Yahudi Devleti) kavramı ile siyasal akımlar arasında yerini aldı. 14 Mayıs 1948'de İsrail Devleti'nin kurulması ile Siyonizm ülküsü amacına ulaştı.[1] İsrail Devleti'nin kurulması ile Ortadoğu'nun siyasi coğrafyasının sürekli savaşlara sahne olması ve İsrail-Filistin sorununun da günümüze dek süregelmesi, Siyonizm kavramının siyaset gündeminde güncelliğini daima muhafaza etmesine yol açmıştır. Bu çok karmaşık ve ihtilaflı siyaset ortamında Siyonizm bir siyasi akım ve/veya ülkü olarak yanlıları ve karşıtları arasında daima tartışma konusu olmuştur. Bu tartışmalarda dikkati çeken olgu ise Siyonizm karşıtı görüş taşıyan yayınların birçoğunun, Siyonizm ve Yahudiliği özdeşleştirip, açıkça antisemitizm yapmış olmalarıdır.

1970'li yıllarda sağ-sol çatışmalarının en şiddetli olduğu bir ortamda Siyonizm Türkiye için daima komünizm ile aynı bağlamda bir tehdit olarak algılanmış olup[2] bunun nedenini de bir yerde Adolf Hitler'in *Mein Kampf* (*Kavgam*) kitabının içerdiği komünizm/siyonizm/beynelmilel Yahudilik ilintisi iddialarında aramak gerekir. *Kavgam*'ın Türkiye'de 1960-1970 yılları arasında on iki kez, 1971-1980 yılları arasında on bir kez ve tümünün milliyetçi ve ülkücü yayınevleri tarafından yayımlanmış olması bu kitabın milliyetçiler nezdinde güzide bir yer işgal ettiğinin kanıtıdır. Türk aşırı sağ milliyetçileri arasındaki Adolf Hitler hayranlığı bir yerde Hitler'in komünist karşıtı bir lider olup, Rusya'ya savaş açmış olması ve "saf ırk" kavramının şiddetli bir savunucusu ve "uygulayıcısı" olması ile izah edilebilir.[3] Hitler'in bu düşüncelerinin de Türkiye'deki aşırı sağ milliyetçiliğin içerdiği Turancı, ırkçı, militarist, antikomünist ana düşüncelerin birçoğu ile örtüştüğü de görülebilir.[4] *Kavgam*'ın Türk milliyetçileri arasında el kitabı ve esin kaynağı konumunda olmasının başka bir kanıtı da bir dönemin MHP Genel Sekreteri Yaşar Okuyan'ın hazırladığı teşkilat içi bir yayında *Kavgam*'dan yaptığı alıntılarda görülebilir.[5]

Bu görüşün kuramsal temel kitabı olan *Kavgam*'ın[6] içerdiği

- Basın-yayın sektöründe egemenlik (s. 63, 66, 242-243),
- 1917 Bolşevik İhtilali'nin Yahudilerce yapılmış olması (s. 324, 529),
- Karl Marx'ın, Marksizmin ve sosyal demokrasinin ardında Yahudilerin mevcut olduğu (s. 55, 64, 66, 69, 168, 317-323, 454, 474),
- Siyon Önderlerinin Protokolleri (s. 304),
- Yahudilerin cihan hâkimiyeti ülküsü (s. 645-670) türünde antisemit izlekler milliyetçi ve bir dönemin terminolojisi ile milliyetçi/mukaddesatçı yayınlarda hep rastlanmış olup Karl Marx'ın Yahudi oluşu ve 1917 Bolşevik İhtilali içinde Rus Yahudilerinin yer almış olmaları nedenleriyle komünizmin "beynelmilel Yahudi"nin "cihan hâkimiyeti" amacına ulaşmak için kullandığı bir basamak olduğu iddiası milliyetçiler arasında o kadar yerleşiktir ki, *Kavgam*'ın bu iddiayı kapsayan bölümü Türkiye'de ayrı kitap haline getirilmiş ve *Komünistler ve Beynelmilel Yahudi* başlığı ile yayımlanmıştır.[7]

Türk milliyetçilerinde Amerika'da McCarthy döneminde olduğu gibi yerleşik olan "komünistler geliyor" saplantısı nedeniyle bu "tehlike"ye karşı önce Türkiye Komünizmle Mücadele Derneği kurulmuş, daha sonra bu dernekten esinlenerek diğer bir "tehlike" olan ve komünizmin "ayrılmaz bir parçası" olup ana amacı onu basamak olarak kullanarak "cihan hâkimiyeti"ne erişmek olan Siyonizme karşı da Türkiye Siyonizmle Mücadele Derneği kurulmuştur.[8]

Söz konusu derneğin tüzüğüne göre kuruluş yılı muhtemelen (zira kuruluş tarihi belirtilmemiş olup, tüzüğün iki maddesinin Emniyet Genel Müdürlüğü'nün 26 Haziran 1968 tarihli yazısı ile düzeltilmesi bu varsayımı mümkün kılıyor) 1968'dir.

Tüzüğün ikinci maddesine göre derneğin amacı ve konusu şöyledir:

"Dernek başta Siyonizm olmak üzere yıkıcı, yıpratıcı fikir ve cereyanlarla mücadele etmek, Milli Kültürümüzü, milli ve manevi değerlerimizi korumak amacı ile kurulmuştur. Bu maksada ulaşmak için aşağıdaki mevzularla iştigal eder:

a) Tarih, Vatan, Din, Kültür ve kader birliği şuurunu kökleştirmek,

b) Demokratik nizam ve insan hakları fikrini kıymetlendirmek,

c) İçtimaî tesanüt fikrini yaymakla beraber içtimaî yardım ve hizmetleri maddeten ve manen icra etmek,

ç) Türk vatanı ve milliyeti için her türlü fedakârlıktan çekinmeyen ve bencillikten uzak mefkûrecilerin çoğalmasına çalışmak,

d) Ahlâk, âdet ve an'anelere uygun yaşamayı ve milli mukaddesata hürmeti telkin etmek,

e) Türk hars ve mukaddesatına aykırı cereyanlara ve Siyonizm ve onun kolu Masonluk âfeti ile mücadele etmek."

"Büyük Türk Milleti!" hitabıyla başlayan ve derneğin amacını okurlara açıklayan 1 sayılı yayında "Dünya Yahudiliği ve onun siyasi kolu olan Siyonizm, beşeriyet için en az komünizm kadar büyük bir felâket kaynağı olmuştur. Asırlardan beri insanlığın başına gelen bütün felâketler, komünizm de dahil, hepsinin Siyonizmin başının altından çıktığı tarihi bir gerçektir. Bu sebeple, dünyayı tehdit etmekte olan Siyon tehlikesine karşı mücadelenin zaruretine inanan bizler, Türkiye'de ilk defa Siyonizmle Mücadele Derneği'ni kurmuş bulunuyoruz" denilir.

Giriş koşullarının arasında,

"a) Derneğin gayesine aykırı fikre sahip olmamak (Siyonist, komünist veya mason olmamak),

b) Şeref ve haysiyet kırıcı bir suçla mahkûm olmamak,

c) Okur, yazar olmak (Milli ve manevi şuura sahip olmak)"

kaydı ile 18 yaşını bitirmiş herkesin derneğe üye olabileceği belirtilir.

*Kavgan*ı'ın içerdiği izleklere, derneğin çıkardığı yayınlarda ve ileride görülebileceği gibi dernek ile özdeşleşen *Fedai* dergisinin yayınlarında da rastlanır. Aynı zamanda derneğin kuruluş tarihi de olan Haziran 1968 tarihli *Fedai* dergisinin içerdiği bir yazı "Dünya Daima Yahudi İhtilâli İçinde Yaşar"[9] başlığını taşır. Daha sonraki sayılarda rastlanan antisemit yazılar Dernek Genel Sekreteri Hüseyin Avni Güngörmez'in "Dünya İnsanlığının En Büyük Tehlikesi Siyonizm ve Farmasonluk"[10] ile 1917 Rus İhtilali'nin Yahudiler tarafından tertip edildiğini iddia eden General Netcheolodon'un *Yahudiler ve Rus İhtilali* kitabından alıntılar[11] olup nihayet Adolf Hitler, Cevat Rıfat Atilhan ve II. Abdülhamit'in fotoğraflarının "Tarihin Kaydettiği üç büyük Yahudi düşmanı. Beşeriyet size minnettardır!.."[12] alt ve üst başlıkları ile *Fedai* dergisine kapak konusu olmaları ile antisemit söylem en üst noktasına erişir.

İlk beyannamede "Beynelmilel Yahudi"yi ve onun siyasi teşkilatı olan Siyonizmin hedeflerini iyi anlatmak için *Siyon Önderlerinin Protokolleri* adlı düzmece kitaba atıf yapılır ve bu kitap mesnet olarak gösterilir.[13] Beyanname "bütün ihtilaller, karışıklıklar, huzursuzluklar beynelmilel Yahudiliğin başı altından çıktığı"nı belirterek, "Allah İslâm Alemini, vatanımızı, Siyonizmin felâketlerinden korusun, bu melun âsi kavmi kahreylesin" dileği ile son bulur. Bu beyannamenin bir özeti de daha sonra *Fedai* dergisinde yer alır.[14]

Derneğin yayınlarından sadece 1 ve 3 sayılı olanlarına Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde rastlanabildi. Yayınlarda altı çizilen olgu, "Dünyayı Saran Tehlike Dünya Yahudiliği-Siyonizm"dir; Siyonizm ve Yahudi birbirlerinden ayrıl(a)maz iki kavram olup antisemit söylemin kalıp cümlesi ile Siyonizm ve Yahudi birleşerek "Dünya Yahudiliği" haline dönüşür. Siyonizm, kolları her tarafa uzanan, dünyayı çepeçevre saran ve kollarında "farmasonluk", "komünizm", "emperyalizm", "kapitalizm", "küfür", "her türlü şirk", "müstehcen neşriyat", "allahsızlık" yazan bir ahtapot (yayın no. 1) veya "komünizm", "Siyonizm", "sosyalizm", "çeşitli emperyalizm", "masonluk" yazan bir Yahudi (yayın no. 3) olarak simgelenir. Dernek ve *Fedai* dergisinin özdeşleşmesinin bir kanıtı olarak derneğin 1 sayılı yayını ile *Fedai* dergisinin Mart 1969 nüshasının kapaklarının aynı olması gösterilebilir. 3 sayılı yayında H(üseyin). A(vni). G(üngörmez).'nin "Asıl Kominist Kimdir?", "Siyonist Yahudiye" başlıklı şiirleri ile mason, komünist ve Yahudilere karşı şiirler de yer alır.

Türkiye Siyonizmle Mücadele Derneği Yayınları No. 1

Derneğin 16 Şubat 1969 tarihli genel kurultay toplantısında "İslâm alemi için en az komünizm kadar Siyonizm'in de büyük tehlike teşkil ettiği" ifade edilmiş ve genel başkanlığa Kemâl Fedai Coşkuner getirilmiştir.[15] Coşkuner'in derneğin kurucu üyesi olduğu bir makalede[16] belirtilmişse de tüzükte yer alan kurucu üyeler arasında ismi geçmemiştir. Kemâl Fedai Coşkuner'in kişiliği incelendiğinde kendisinin, İzmir Ülkü Bir Derneği'nin

kurucuları ve yöneticileri arasında yer aldığı ve bir dönemin ateşli milliyetçi yazarı Osman Yüksel Serdengeçti tarafından yayımlanan *Serdengeçti* dergisinin kapanmasından sonra bu derginin isim hakkını aldığı ve adını *Fedai* olarak değiştirdiği görülür.[17] Derginin yazı kadrosunda birçok yazar arasında şiddetli antisemit söylemi ile ünlü Cevat Rifat Atilhan, *Fedai* dergisinde "Yahudilere Ölüm" ve "Yahudi" şiirlerini yayımlayan[18] Enver Tunçalp,[19] Osman Yüksel Serdengeçti, İlhan E. Darendelioğlu da var olup, yayın siyaseti arasında Komünizm, Farmasonluk, Siyonizm ile mücadele yer almaktadır.[20] Derginin simgesi parıldayan bir hilali çevreleyen 16 yıldız olup, "16 yıldız, tarih sahnesine çıkmış 16 Türk Devletini ortadaki hilâl de İslâmiyeti temsil etmektedir." Bu simge aynı zamanda "İslâmiyetle mücehhez bir Türklük, Türkçülük dolayısiyle yüce Turan idealini ifade etmektedir."[21] Kemal Fedai Coşkuner'in esas mesleği öğretmenlik olup, 1964 yılında milliyetçi faaliyetleri yüzünden dönemin Milli Eğitim Bakanı İbrahim Öktem tarafından Van'a sürgün edilmiş, bunun üzerine de meslekten ayrılmıştır. Üç yıl süreyle Türkocağı İzmir Şubesi başkanlığı yapmış olup[22] muhtelif Milliyetçi ve İslamcı yayınlarda makaleler yazmış, milliyetçi bir yayın organı olan *Ortadoğu* gazetesinde

- Yahudi'nin Nil'den Fırat'a uzanan cihan hâkimiyeti ülküsü (*Ortadoğu*, 20 Ocak 1976),
- Siyonizm ve mason örgütler ilişkisi (*Ortadoğu*, 3 Ocak 1976),
- Komünizmin Siyonizmin bir vasıtası olduğu (*Ortadoğu*, 5 Ocak 1976),
- Siyon Önderlerinin Protokolleri (*Ortadoğu*, 5 Ocak 1976)

gibi kalıplaşmış antisemit izlekleri içerir "Yakın Tarihimiz ve Siyonizm" yazı dizisini de yayımlamıştır.[23]

Kemal Fedai Coşkuner'in milliyetçi bir uslupla yazıp yayımladığı "Vatanda Gurbetler" adlı şiir kitabının içinde yer alan "Son Durum Üzerine Ağıtlar" şiiri de, 1967 Arap-İsrail savaşının İsrail'in zaferiyle sonuçlanması üzerine 30 Haziran 1967 tarihinde yazılmış bir "ağıt"tır.

Türkiye Siyonizmle Mücadele Derneği Yayınları No. 3

Dernek tüzüğünün amacını ve konusunu izah eden maddesi ile dernek genel başkanlığını üstlenmiş olan Kemâl Fedai Coşkuner'in kişiliği ve *Fedai* dergisinin içeriği incelendiğinde, belirgin olarak milliyetçi/mukaddesatçı bir düşüncenin egemen olduğu ortaya çıkmaktadır. Türkiye'nin o dönemdeki ortam ve koşullarının yanı sıra, İsrail devletinin 1967 savaşı sonrasındaki varlığı, Türk milliyetçilerinde Türkiye'nin de Yahudi/Siyonist/İsrail emperyalizminin tehdidi altında bulunduğu inancının yerleşmesine yol açmıştır. Bu inancın da Siyonizme karşı mücadeleyi resmi bir kimlik altında sürdürecek bu derneğin kurulmasına neden olduğunu varsaymak herhalde mümkündür.[24]

Kemal Fedai Coşkuner genel başkan seçildikten sonra verdiği yazılı beyanda "Siyonizmle mücadele Türkiye'nin en büyük davası"dır der. Siyonizm'i ve Türkiye'yi "bir dev cesametinde olan düşmanımızın madde üstünlüğü yanında bizim varlığımız bir karınca mesabesindedir" diye tanımlar ve "küfre karşı yegâne dayanağımız olan iman kuvvetiyle" de mücadeleye devam edileceğini belirtir.[25] Derneğin antisemit niteliğinin bir başka kanıtı olarak dernek genel sekreteri Hüseyin Avni Güngörmez'in "Beynelmilel Yahudi"[26], "Sosyalist Dönme" ve "Mason Muharrirlere"[27] başlıklarını taşıyan ve içerik itibarı ile Yahudi karşıtı olan şiirleri gösterilebilir.

Türk sosyalist ve Marksist hareketlerinin içinde yer alan Dr. Şefik Hüsnü, Nâzım Hikmet gibi düşünürlerin de Dönme[28] (Şefik Hüsnü) veya annesi Yahudi[29] (Nâzım Hikmet) olduğu iddia edilerek Türkiye'deki Marksist hareketin başlangıcında da Siyonizmin yer aldığı[30] ve dolayısıyla Siyonizmin Türkiye'yi çökertmeye yönelik tasarılarından bir tanesinin komünizmi ülkemize yerleştirmek olduğu aynı çevrelerin kalıplaşmış iddialarındandır. İlhan E. Darendelioğlu "Komünist Yahudiler" yazı dizisinde[31] de "Türkiyemiz de dahil bütün dünyada Komünizm'e en çok hizmet eden Yahudilerdir" diyerek bunu veciz bir şekilde özetler. Derneğin 3 sayılı yayınında yer alan "Asıl kominist kimdir?" sorusunun yanıtı bu başlığı taşıyan şiirin ilk sekiz mısrasında şöyle verilmekte olup yukarıdaki düşünce tarzının veciz bir örneğidir:

Milâttan yüzlerce yıl önce Yahudiler
Talmud'un ahkâmınca zaten komünisttiler.
Sion dağı üstünde Salamon mabedinde
Çıplak ateş dansları Tarihi bir misaldir.
Yirminci asırdaysa bu şeytan yahudiler,
Dünyayı hükmetmeği şu yoldan denediler:
Karl Marx ile Engels meşum bir kitap yazdı
Bu menfur kızıl kitap, dünyaya mezar kazdı.

Kemal Fedai Coşkuner hakkında 1967 Arap-İsrail savaşı nedeniyle yazdığı yazılarının "halkı Yahudiler aleyhine kin ve adavete tahrik edici mahiyette" olması nedeniyle İstanbul Savcılığı'nca dava açılmış,[32] bu davadan beraat etmiş ancak temyiz mahkemesi beraat kararını bozmuş olup[33] davanın daha sonraki akibetine dair bir bilgiye rastlanmamıştır.

Dernek, Mescid-i Aksa Camii'nin yakılması nedeniyle derhal bir bildiri yayımlayıp "İsrail ile siyasi münasebetlerin kesilmesini" ister.[34] Şubat 1969'da dernek genel başkanlığına seçilen Kemal Fedai Coşkuner kısa bir süre sonra işlerinin hem *Fedai* dergisini, hem de dernek çalışmalarını beraber yürütemeyecek düzeyde yoğun olduğunu belirterek dernek genel başkanlığından çekilir,[35] 3 Aralık 1979 tarihinde de silahlı bir saldırı sonucu hayatını kaybeder.[36]

Türkiye Siyonizmle Mücadele Derneği "birlikten güç doğar" sözünü teyid edercesine ve belki de aynı "düşmanlar"a karşı "güç birliği"nde bulunmak ve gayretleri gereksiz yere tekrarlamama amacı ile İzmir Ülkü Ocakları Derneği'ne katılarak kendini fesh eder.[37]

Bir dönemin hızlı Komünist ve Sosyalist düşmanı İslâmcı/milliyetçi/mukaddesatçı çevrelerin, Marksizm ve sosyalizm ile aynı bağlamda değerlendirildikleri ve II. Abdülhamid'in hal'i ile simgeleşip önce Osmanlı İmparatorluğu'nu, günümüzde de Türkiye Cumhuriyeti'ni yıkma amacını güden "dış mihraklar"dan bir tanesi, bu kesime mensup düşünürlerin bir kısmına göre de "ana"sı olarak algılanan Siyonizm, günümüz Türkiye'sinde milliyetçi ve İslâmi düşünce kesimlerinin bir bölümünün İsrail/Yahudi karşıtı söyleminde "düşman" olarak geleneksel simgesel konumunu muhafaza etmekte, neredeyse istisnasız olarak "Yahudi" kavramı ile özdeşleştirilmekte ve Yahudi karşıtı söylemlerde "ana malzeme"yi teşkil etmeye devam etmektedir.[38]

Siyonist karşıtı söylemin Türkiye'de içine bürünmüş olduğu şekli ile, bir ideolojiye ve/veya siyasete akılcı ve ilmi usullerle karşı çıkma yerine, bunu popülist bir söylem ile şiddetli bir antisemitizme bürünür bir şekilde yapması, anti-siyonizmin antisemitizme dönüşmesinin ve anti-siyonist kıyafeti altında antisemitizm yapılmasının çok belirgin bir örneğini teşkil etmektedir. Bu açıdan Türkiye Siyonizmle Mücadele Derneği, bu derneğin yayınları ve *Fedai* dergisi Türkiye'deki ırkçı ve antisemit davranış ve yayımların en tartışmasız örnekleridir. Bu antisemit geleneğin günümüze kadar süregelmiş olması ve halen devam etmesi "fantastik" senaryoların üretilmesine yol açmakta ve Türkiye ile Yunanistan arasında Kardak adası nedeniyle ortaya çıkan siyasi ihtilâfın faturası da yine Siyonizm'e çıkartılabilmektedir![39]

Kemal Fedai Coşkuner ve *Fedai* dergisi üzerinde yapılmış tek incelemede[40] Türkiye Siyonizmle Mücadele Derneği'ne hiç yer verilmemiş ve Coşkuner "memleket meselelerine kafa yoran bir aydın" olarak tanımlanmıştır. Irkçı ve antisemit olduğu tartışmasız olan bir dernek, bir dergi ve bu derneğin genel başkanı ve derginin sahibi bir kişiyi böyle tanımlamak, Türk milliyetçiliğinin kendi özeleştirisini yapmaktan, kendi içinde yer alan ırkçılığı içtenlikle ifşa etmekten ve nesnellik ve bilimsellikten ne kadar uzak olduğunu da tartışmasız bir şekilde kanıtlamaktadır.

Düşünce dünyasının içinde bulunduğu bu kargaşa ortamında asıl üzerinde durulacak soru ise Birleşmiş Milletler Teşkilatı İnsan Hakları Komisyonu'nca alınan antisemitizmi kınayan ve ifşa eden kararın[41] Türkiye'nin girişimi ile gerçekleşmiş olmasına rağmen, neden Türk hukuk düzeninde ırkçılığı ve ayrımcılığı yasaklayan ve caydırıcılığı olan cezai yaptırımlar içeren yasaların mevcut olmadığıdır. Bu çok önemli eksiklik nedeniyle genelde ırkçı ve özelde Yahudi karşıtı her tür yayın Türkiye'de yaygın bir şekilde yayımlanıp dağıtılmakta ve genç beyinlerin zehirlenmesine devam edilmektedir. ■

1. Bu makalenin taslağını okuyup görüşleriyle katkıda bulunan Roni Margulies'e teşekkür ederim.
2. Örneğin Abdülhadi Toplu'nun, *Türk Milliyetçiliği ve Karşı İdeolojiler* (3. baskı, Töre-Devlet Yayınevi, 1978) kitabında, s. 58-66'da komünizm ve s. 67-97'de Siyonizm yer alır.
3. Bu konudaki aydınlatıcı görüşleri için Prof. Reha Oğuz Türkkan'a teşekkür ederim.
4. Bkz. Mehmet Ali Ağaoğulları, *The Ultranationalist Right*, s. 177-217. Irvin Cemil Schick ve Ertuğrul Ahmet Tonak (Eds.), *Turkey in Transition*, Oxford University Press, 1987 içinde.
5. TC Ankara, Çankırı, Kastamonu İlleri Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı, İddianame MHP ve Ülkücü Kuruluşlar, s. 191 ve 553.
6. Bu kitap ile ilgili tüm göndermeler Yağmur Yayınevi, 1980 baskısına aittir.
7. Bkz. Adolf Hitler, *Komünistler ve Beynelmilel Yahudi*, Abdullah Işıklar Yayınevi, 1963; Milli Ülkü Yayınları, 1976; Kamer Yayınları, 1993.
8. Bu konuda Türkiye Komünizmle Mücadele Derneği Fatih Şubesi'nin bir dönemin polemikçi ve Yahudi karşıtı yazarı M. Şahap Tan'a yazdığı ve "Müslüman Türk'e hakiki düşmanını teşhir eden" diye Tan'dan söz edip onu öven mektup da bu tür bir dayanışmanın ilginç bir örneğidir (Bkz. M. Şahap Tan, *Yahudileri Tanıyalım*, Toker Yayınları, 1968, s. 39-40).
9. Elhac Mehmet Kemal Pilavoğlu, *Fedai*, sayı 42, s. 6.
10. *Fedai*, sayı 44, Ocak 1969, s. 6 ve 15 ve sayı 45, Şubat 1969, s. 9 ve 22.
11. *Fedai*, sayı 47, Nisan 1969, s. 16 ve 21 ve sayı 48, Mayıs 1969, s. 7 ve 16. Daha sonra bu kitap *Rus İhtilali ve Yahudiler* olarak yayımlanmıştır (Sebil Yayınları, 1975).
12. *Fedai*, sayı 45, Şubat 1969.
13. Bu konuda fazla bilgi için bkz. Rıfat N. Bali, "Siyon Önderlerinin Protokolleri: Düzmece Bir Kitap Örneği", *Toplumsal Tarih*, Eylül 1995, sayı 21, s. 48-53.
14. *Fedai*, sayı 48, Mayıs 1969, s. 14-15.
15. *Fedai*, sayı 45, Şubat 1969, s. 16.
16. Cansever Tanyeri, "Kemal Fedai Coşkuner Hayatı ve Fedai

Dergisi Üzerine Notlar", s. 194-197, 3 Mayıs 1944, *50 Yıl Türkçülük Armağanı*, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994.
17. Cansever Tanyeri, *agm.*
18. *Fedai*, sayı 44, Ocak 1969, s. 16.
19. Bu şairin *Asalak-Siyon* adlı şiir kitabını konu eden bir yazı için bkz. Rıfat N. Bali, "Popüler Milliyetçi Edebiyatta Yahudi İmgesi", *Birikim*, sayı 81, s. 78-83.
20. *Fedai*, sayı 40, Nisan 1967.
21. *Fedai*, sayı 53, Ocak 1970.
22. *Yeni İstiklal*, sayı 210, 18 Ağustos 1965.
23. *Ortadoğu, 1-15 Ocak 1976.*
24. Türkiye Siyonizmle Mücadele Derneği'ne benzer başka bir girişim olan "Siyonizmi Tanıtma Derneği"nin kurulmasına girişilmesi de M. Şahap Tan'ın *Yahudileri Tanıyalım*, Toker Yayınları, 1968, kitabında söz edilmektedir (s. 44-45 ve 133-134). Bu girişimin Türkiye Siyonizmle Mücadele Derneği ile ilgili olup olmadığı belli değildir.
25. *Fedai*, sayı 46, Mart 1969, s. 14.
26. *Fedai*, sayı 47, Nisan 1969, s. 15.
27. *Fedai*, sayı 49, Haziran 1969.
28. Bkz. Hikmet Tanyu, *Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler*, Yağmur Yayınları, 1977, c. 2, s. 722 ve Mustafa Akgün, *Yahudinin Tahta Kılıcı*, Ankara, 1992, s. 192.
29. Bkz. Mustafa Akgün, *age*, s. 188 ve Hikmet Tanyu, *age*, s. 342.
30. Dr. Reha Oğuz Türkkan'ın "Türkiye'de Solculuğun Başlangıcı ve Azınlıkların Rolü" (*Türk Kültürü*, yıl XVI, sayı 184, s. 209-213) makalesi sadece Yahudilerin değil tüm azınlıkların solculuğun Türkiye'de yerleşmesinde rolü olduğunu iddia eder.
31. *Bugün*, 30 Ağustos-13 Eylül, 1967.
32. *Fedai*, sayı 41, Nisan 1968, s. 5.
33. *Fedai*, sayı 46, Mart 1969.
34. *Fedai*, sayı 50, Ekim 1969, s. 17.
35. *Fedai*, sayı 50, Ekim 1969, s. 18.
36. Cansever Tanyeri, *agm.*
37. Cansever Tanyeri, *agm.*
38. Yahudi karşıtı söylemin Türkiye'de İslamî kesim tarafından neredeyse tartışmasız olarak benimsenmesinin eleştirsel bir irdelemesi olan Ali Bulaç'ın "Yahudi Meselesi", *Yeni Şafak*, 19 Nisan 1995; "Müslümanlarda Anti-Semitik Eğilimler", *Yeni Şafak*, 20 Nisan 1995 ve Metin Karabaşoğlu, "İçimde Bir Yahudi Var" (*Camide Dans Var*, Karakalem, 1995, s. 51-68) makaleleri konunun İslamî kesimden aydınlar tarafından ilk kez nesnel ve eleştirel olarak incelenmesi nedeniyle önem taşımaktadırlar.
39. Bkz. Cahit Akbal, "Ortodokslar, Siyonizm Taşeronu", *Akit*, 2 Şubat 1996; "Ortodokslar, Siyonizm Taşeronu", *Yeni İstanbul*, 5 Şubat 1996 ve Ahmet Akgül, "Kafkasya'dan Kardak kayalıklarına", *Yörünge*, 4 Şubat 1996, sayı 264, s. 32-33.
40. Cansever Tanyeri, *agm.*
41. Reuters'in 10 Mart 1994 haberi.

KOLEKSİYONCUNUN DAĞARCIĞINDAN

TÜRK OCAĞI SİGARASI

23 Mart 1926 tarih ve T/57 sayılı tamim ile "Öksüzler Yurdu Resmi" dahil paketi 25 kuruştan satılmak üzere "Türk Ocağı" isimli bir sigara ihdas edildiği bildirilmiştir.

Yandaki paket: normal, kalın, yassı sigara.

Altta soldaki paket: altın yaldız, kalın, yassı sigara.

Altta sağdaki paket: "Harf Devrimi" sonrasında çıkartılan paket.

Türk Ocakları kapatılınca sigaranın üretimi de sona ermiştir.

Tunca Varış koleksiyonundan

AVRUPA BİRLİĞİ, AHMET MİTHAT VE HALİKARNAS BALIKÇISI

HERKÜL MİLLAS

Bu üçü nasıl bir ilişki içinde olabilir? Romancı Ahmet Mithat 1844-1913 yıllarında yaşadı, "balıkçı" Cevat Şakir 1886-1973 yıllarında, Avrupa Birliği Türkiye yaşamında yeni bir olgu. Ama ben iki tarihi roman okurken, bu üç ad ve kavram postmodern bir sanat sentezi gibi her nasılsa bir araya geldiler. İster moda olan Derridacı "dekonstrüksyon"la deyin, ister Habermasçı "rekonstrüksyon"la, ister Marx'ın çelişkileri kaçırmayan eleştirel yaklaşımı ya da kılı kırk yaran Sokrates'in diyalektik sorgulaması gibi bir yöntemle, iki romanın yeni bir okuyuşu sonucunda, bana her nasılsa ilişkili görüldüler. Yazarların kendilerini nasıl algıladıklarına bakmadan, eleştirmenlerin yazarlara neleri yakıştırdıklarına ilgi duymadan, metinlerin söylemine baktım. Bu iki yazarın Batı'ya (ve "kendi" kimliklerine) bakış açısı ilginç bir biçimde ortaya çıkar gibi oldu.

"Batı", Türk romanında ve genel olarak Türk toplumunda hep gündemdeydi; bugün politik bakımdan ve ulusal kimlik açısından da önemi artmış gibi. 1874 yılının *Hasan Mellah (Denizci Hasan)* ve 1966'nın Turgut Reis adlı romanlarını okurken, iki yazarın "Batı" denen dünyayı nasıl algıladaklarını (ve okuyucuya sunduklarını) anlamaya çalıştım.[1]

Okuyucu sayfaları çevirdikçe romanların kahramanlarıyla birlikte 16. ve 15. yüzyılların Akdeniz'i ve Avrupa'sı içinde dolaşmaktadır. İspanya, İtalya, Malta, Mora, Kuzey Afrika, Anadolu gibi yöreleri ve insanlarını tanımaktadır. Kısaca Akdeniz'in bütünü bu masal, mitoslu metinler içinden ortaya çıkmaktadır. Ama bu gördüklerimiz, hep iki farklı yazarın çizdiği ve algıladığı biçimdedir; isteyen metinlerde yazarların "Batı"ya bakış açılarını ve dünya görüşlerini de okuyabilir. Birer tarih yorumu ve kimlik bildirgesidir tarihi romanlar.

AHMET MİTHAT

Ahmet Mithat'ın denizci Hasan'ı, serüvenden serüvene koşar. Serüvenlerin seyri bizi pek ilgilendirmemeli: savaşlar, dostluklar, mücadeleler, aşklar, özveriler vb...

Hasan, İspanyol Cuzella'yı sever. Kaçırılan kızı uzun uzun arar kahramanımız. Sonunda evlenirler. "Batı" ve Batının Hıristiyan insanları ile "Doğu" ve Müslüman insanları arasında temel farklar yoktur romanda. Her yanda iyi ve kötü insanlar vardır. Ama genelde Batı olumludur. Roman, "Aydınlanma" döneminin ve anlayışının bir ürünü gibidir. Bilim ve fikir serbestisi övülür (sayfa 6). Din farkı önemli değildir: "Mari'ciğim!.. Gözümde, dinlerin hepsi de insanları bir Tanrı'nın ibadetine davet ediyor ki yeri, göğü, bütün âlemi o Tanrı yaratmıştır. Hiçbir din yoktur ki, Yüce Tanrı'yı bizden daha az mukaddes bilsin... Müslümanlar da Hazret'i İsa'yı tanırlar" (s. 154, 155). Avrupa'daki kimi uygulamalar savunulur: "Çok geri kalmış olan vatanın en ileri duruma geçirilmesi, Avrupa'daki idare sistemini mi kabule bağlıdır?" sorunu ortaya çıkınca, 1757'de Mevla Seydi Fas'ta devletin başına geçer ve "milli hizmetlere" girişir: "İspanya'dan getirttiği adamlara Avrupa'daki kanunları Arapçaya tercüme ettirip, bunların içinde en uygun bulduğu hükümleri seçerek devlete öyle idare şekli verdi. Mevla Seydi Muhammed zamanında yapılmış olan reformlar bugün de tarih sayfalarında pek çok övülmektedir" (179). "Seydi Osman, Fas hükümetinin başına geçerek ortaya Avrupa medeniyeti gibi bir medeniyet çıkarmaya çalışan ve doğrusu başarılı olan Mevla Seydi Muhammed ile beraber büyümüş bir adamdır" (175).

Yazar göre, din ve milliyet ayırımı gözetmeden, bütün insanlığın ortak bir biçimde paylaşabileceği değerler vardır. Şam'da, övülen, olumlu bir insan türer: "Seyyid Ali'nin her hükmü felsefeye uygulama şekli üç milletin de çeşitli mezheplerden hemen hiç birisine aykırı düşmeyip, eğer insanlarda daha doğarken girmiş oldukları mezhebi koruma gayreti olmasa, bütün mezheplerin bir nokta üzerinde birleşmeleri lazım gelecekti" (542).

Belki daha önemlisi, resmen söylenenlerden de öte, romandaki kahramanların din, dil, yöre, millet gibi farklar gözetilmeden daha genel bir değerler bütünlüğü içinde gösterilmeleri ve bu anlayışla ele alınmalarıdır. Romanda Cuzella sevimli, dürüst ve üstündür: "Allah için, sebatlı, merd, cesur"dur (618). Hocası Sipros da kültürlü ve olumlu bir rahibedir (5); bu kadın "her kanunu aslında tabiatın koyduğu"na inanırdı. ikinci hoca Mari de olumludur (6, 611). Hıristiyan ve Müslümanlar arasında evlilikler en doğal bir biçimde yar alır; din farkı aşka engel değildir (151-155). Pavlos çok olumlu, güvenilir bir kimsedir; Hasan'ı korur, destek olur. İlişkileri "ba-

ba/oğul" ilişkilerine dönüşür (185, 186); Pavlos koca bir serveti Hasan'a bırakır (610). Romanda dostluklar ve aile ilişkileri (kimi peşin yargılı eğilimler gösterilse de, örneğin Faslılar kızlarını bir Hıristiyan'a vermek istemezler - 77), din, yöre vb farkları gözetmeden gelişir. Kötüler ise her "milletten" olabilir: Dominko Badya da, Yakup El-Deca da çok olumsuzdurlar (199, 200).

Romanın yazıldığı dönem göz önüne alındığında, metnin içinde neden Arap, Çerkez, Arnavut, Yahudi, Çeçen, Laz ve bir sürü Avrupalı'dan söz edilmekle birlikte, "Türk"ün bu denli az ortaya çıktığını anlamak olanaklıdır. Sanırım bir ara "Türk korsanı Barbaros Hayrettin'den" söz edilir (394); bir de "Türkçe yazılmış", daha doğrusu yazılmamış tarihten (336). Türkçülük hareketi ve Türk milli kimliği henüz güçlenmemişti.

Halikarnas Balıkçısı

"Batı" dünyasına karşı çıkan ve ona "gâvur" etiketi yakıştıranlar da eleştirilir. 1757'de Mevla Seydi Muhammed'in Fas'ta iyi şeyler yaptığını görmüştük, ama bu yaptıklarının "bir takım hesabsız prenslerin (tarafından) gavur icadı olduğu ve şeriata aykırı bulunduğu, gibi söylentiler de halka yayılıyordu" (45). Doğu'nun eksik, yetersiz yanları da eleştirilir. Kültür alanında eksikliklere parmak basılır; Mısır üstüne yazılmış bir tarih yoktur diye yakınılır, örneğin (336). "Tarihlerimizdeki hadsiz, nihayetsiz noksanlarından" söz edilir (41). Batı, özellikle politik yönetim açısından genelde üstündür; Kemalist devrimlerden yarım yüzyıl önce şunlar yazılır: "Şimdiki asırda, Avrupa'nın iyi yönetim usulleri tamamiyle kabul etmedikten sonra Fas için kurtuluş yolu olamayacaktır" (176). Gericilerdir "Batı"ya "kâfir icadı" diye karşı çıkanlar, ayaklananlar (180-181).

HALİKARNAS BALIKÇISI

Bir yüzyıl sonra yazılan *Turgut Reis* romanı da aynı yörede geçer, roman yine aşk ve mücadele serüvenleri ile doludur. Ama "Batı" nasıl da farklı; bütün Batılılar kötü mü kötü, bütün Türkler üstün mü üstün! Batı'nın tek bir yanı iyi değil, Doğu'nun tek bir yanı kötü değil...

Batılılar sürekli ve istisnasız sadist ve barbar olarak resmediliyorlar. Şövalyeler bebekleri annelerinin önünde keserler (13); Hıristiyanlar Müslüman kürekçileri diri diri denize atar (17); dümendekiler yalnızlık duymamak için birilerini kazığa vurup canlı canlı yanlarında bulundururlar (18), vb. Batılı Hıristiyanların Müslümanlara karşı vahşeti sürekli anlatılır (17, 38, 41, 43, 64, 155, 160, 188, 251).

Kimi sahneler daha korkutucudur. "Bütün köylüleri yere yatırıp koyun boğazlıyormuş gibi boğazlarından kesip başlarını gövdelerinden ayırmışlar. Yanaklarını delerek çenelerinden bir ip geçirmişler. Kafa demeti biçimince ağaçlara asmışlar. O demette, karım ve iki çocuğumun başlarını da buldum" diye anlatır bir Türk levent (42). İspanyollar çoluk çocuk demeden keserler; "geceleri... çakallar ve köpekler uluyarak geliyorlar ve insan kafataslarını kıtır kıtır yiyorlardı" (73). Dürüst Müslüman tutsakların kulaklarına kızgın bezir yağı akıtılır (202). İspanyollar Amerikalıları da öldürürler, soyarlar (130, 150).

Müslümanları zorla Hıristiyan yapmaya çalışırlar. Bunun sağlanması için nasıl korkunç işkencelerin uygulandığı anlatılır (73). "Ben dayandım fakat kardeşim çıldırdı, bağıra bağıra öldü. Sesi hâlâ kulağımda" diye anlatır bir Endülüslü (73). Bu yolda Müslümanları "ateşte cayır cayır yakıyor, kesiyor ve namuslarına tecavüz ediyordu" (135). Cinsel saldırı ve vahşet sürekli gündemdedir. Sarhoş Hıristiyan askerler Müslüman kadınlara tecavüz ederler (146); çırılçıplak soyup oynatırlar (147). "Bacaklarının arasına büyük kâğıt parçaları sıkıştırıyorlar, onun ucunu tutuşturuyorlardı" (148). Don Gonzales ölüm tehdidi ile sarhoş erkeklere sunduğu Müslüman kızlara "şarap taşıttırır" (161). Kimileri "Müslüman dişileri insandan saymaz" (164). Irklar, dinler ve milletler arasında kin kitapta egemendir.

Engizisyon mahkemelerinin Müslümanlara yaptıkları işkenceler de korkunçtur (151). Kızların boynuna zorla haç takarlar. "Bu haç benim işkencemdir" der Hamra (178). Arşivek anasını tekmeleyerek diz çöktürüp haç öptürür. Kadın kan kusar. Cayır cayır yakarlar annesini. Sonra ablasına, sonra küçük ablasına uzun uzun işkence ederler. "Biri ağzına bir tekme vurdu. Dudağı çenesine kadar yarıldı, kanları aktı, gözleri şaşılaşırmış gibi oldu". İşkence sürer, kızın "kıvrana kıvrana" yakılışına dek. "Yüzlerine kara maskeler takmış olan engizisyon yargıçları, bu manzarayı seyrettikçe; karınları tıka basa kokmuş kadavralarla dolu olan sırtlanlar gibi, dilleriyle dudaklarını zevkle yalıyorlardı (179).

Yalnız Batılılardır kötü, saldırgan, yağmacı vb olanlar. "Biz -yani Türkler- oturduğumuz yerde insancasına işimizle gücümüzle uğraşırken Haçlı sefer yaparak gelir sataşır, Müslümanız diye bizi keser, biçer, ev-barkımızı yağma eder, yakar, yıkar. Bunun üzerine kalkıp onlara güzel bir dayak atmak zorunda kalırız." Barış ister Hıristiyanlar; "silâhı bırakıp

Ahmet Mithat Efendi

işimiz gücümüze döneriz." Onlar da "söze ihanet ederek" yeniden "başımıza tebelleş olurlar." Bizim "yurtta Patriği, hahamı, kilisesi, okulu serbest iken, (Batı'da) kanına geçmedik hemen hemen bir Katolik, Protestan ve Müslüman bırakmazlar" (28).[2] Romanda Batılılar "yağma" ederler, Türkler "ganimet" toplarlar; Batılılar "köleleştirir", Türkler "tutsak alırlar"...

Hıristiyanlar neden Müslümanlara böylesine kin beslerler? Bu, şöyle açıklanır: Bir zamanlar "dinimiz ayrı da ondan, derdim"; ama onlar bu vahşeti kendi dininden olanlara da gösterirler, diye anlatır bilge bir denizci. "Bana öyle geliyor ki, yaradılışlarından olan bu işe sonradan din farkı, mîn farkı diye bir kulp takıyorlar... Bu nedir biliyor musun? Başkasının hayatına mal olsa da kazanç sağlamak hırsı... Ne yapalım? Dünyamız böyle!" (46) Gerçekten de kitap boyunca bu iki dünyanın, "yaradılışından" farklı iyi ve kötü iki uzlaşmaz dünyanın çatışmasını izliyoruz.

Batılılar cinsel ahlak açısından da olumsuzdurlar. Erkekler ve hele kadınlar istisnasız olarak olumsuz sergilenirler. Örneğin Şövalye Renato'nun sevgilisi Maria "eskiden fahişelik etmiş olduğunu gizlemişti". Yani yalancı da! (74) "Sefahat şimdi Sen Jan'lılarda yayılmaya başlamıştı... Hemen hepsinin metresleri ve bir sürü piçleri vardı. Piçler babalarını 'amca' diye, babalar da piçlerine 'yeğenim' diye anıyorlardı" (65). Batılı kadınlar genellikle fahişedirler, ilk görüşte Türk erkeklerine âşık olurlar (135, 232). Bir papazın ağzından, Türk korsanların Hıristiyan kentleri bastıkları zaman, yörenin kadınlarının, herhalde, dayanılmaz çekiciliğe boyun eğdiklerinden papazlara gidip günah çıkarmaya başladıklarını duyuyoruz. "Yabancı" kadınlar bir şartla olumlu olabilir: Dinlerini ve kimliklerini terk edip Müslümanlığı seçerek, Türk erkeklerini sevip "Batı"yı terk ederek (174-175). Müslümanlığı seçmiş kimi erkek (eski) Hıristiyanlar da olumlu sayılır (113, 241 vb).

Batılılar daha neler, neler düşünürler! Esir alınan ve kürek çeken Turgut Reis'in yanına, "konuşmalarıyla, dürüst bir kimse olan reisi rahatsız etmek için", Napoli'nin fahişeler mahallesinden iki kişi oturturlar. Bunlar kendi karılarına ve kızlarına müşteri bulan kimselerdi (272).

Romanda herhalde olumlu bir tek "Batılı" ya da Hıristiyan yoktur. Batılılarla ilgili söylem de, görüldüğü gibi, aşırı duygusal, küçültücü, suçlayıcı, düşmanca ve kin doludur. Kullanılan bütün sıfatlar ve değerlendirmeler olumsuzdur. Davranışlar tarihsel nedenlerle ya da zamanın genel uygulamalarıyla değil, ulusal eğilimler ve alışkanlıklarla açıklanmaktadır. Buna karşılık romanda olumsuz bir tek Müslüman ya da "Türk" yoktur. Bu yanda, Müslüman dünya içinde, her şey olumludur. İnsancılık, güzellik, iyi niyet, yaratıcılık vb "bizim" dünyanın sürekli ve eksiksiz özellikleridir. İki dünya, Batı ile Doğu, kesin bir çizgiyle ayrılmaktadır, siyah-beyaz gibi.

Yazar 15. yüzyıl dünyasını anlatırken, "Osmanlı", "Müslüman" gibi terimleri değil, "Türk" kelimesini kullanmaktadır. Roman kahramanları kendilerine sürekli Türk diyorlar (17, 23, 25, 26 vb). Hatta Osmanlı Devleti söz konusu olduğu zaman bile, "Türk Hükümeti" ile Şarlken arasındaki anlaşmadan dahi söz edilebilmektedir (291); "Türk Devleti"nden bahsedilmektedir. (220). Ege "Türk sularıdır" (43). Kuzey Afrika limanlarında Turgut Reis'e katılan korsanların tümüne de "Türk" denmektedir. İki dünya vardır; Batı ve Türk dünyası: "İki bin yedi yüz batılı ve sekiz yüz kadar Türk gönüllü bulabildi" (291).

Türkler daha iyi savaşçıdır, "topçulukta yamandırlar" (23); cesurdurlar (255); roman boyu her olay, Batılılarla her karşılaşma bunu doğrulamaktadır; Türk kadınları cesur ve dürüsttürler. Türk erkeklerin yanında kadınlar da savaşır (295). Türk korsan akınlarının temel nedeni, Türk tutsaklarını kurtarmak olarak gösterilir (314); ganimetler paylaşılırken Türkler inanılmaz bir tokgözlülük sergilerler (117); Turgut Reis ganimetlerin bir kısmını kürek çeken kölelere bile dağıtır (205); "İslamiyet yüzünden" Türk gemileri daha temizdi, bu gemilerde Hıristiyan gemilerinden farklı olarak "hiç" salgın hastalık olmazdı (239); Turgut Reis gece baskınları yaptığı zaman, sabahları tellal gezdirerek "halkı gece rahatsız ettiği için özür dilerdi" (244); forsa kullanmayı, yani köle kürekçi kullanmayı "Türkler Hıristiyanlar'dan... öğrenmişlerdi. Türklerinki tamamiyle zorunlu bir

misilleme idi" (273). Bilimde Türkler çok ileridirler. "Cezayir'de denizcilik okulunda birçok korsan delikanlı" okur; bu okulda "İbni Rüşd'ün öğrencileri" de hocalık ediyorlarmış (210). (Oysa İbn Rüşd 1198'de öldüğüne göre aradaki zaman üç buçuk yüzyıldır!)

Bu saf ve çocukça yaklaşım bile çelişkiler içermektedir. Roman kahramanı kimi Ortodoksların Türkleri Batılı Hıristiyanlara tercih etmelerine bir açıklama getirilirken, Arapların İspanyolları Osmanlılara tercihlerinin nedeni açıklanmıyor (211, 213, 240). Denizcilikte böylesine üstün gösterilen Türklerin okyanuslara açılmamaları açıklanamıyor. Bu eksikliğin nedeni, teknoloji yetersizliği ya da ekonomik gereksinmeler değildir, yine "kötü" Batılılardır, savaşlar yüzünden sıra okyanuslara gelmiyormuş: "Koy ki her şeyi affettim. Fakat açık denize boşanıp açılmama engel olan düşmanlarıma bu yaptıklarını son soluğuma kadar onlara bağışlamayacağım" der Turgut Reis (242). Fidye almak belki kötüdür, ama bunun sorumlusu yine Batılılardır: "Bu yasaları biz koymadık, siz koydunuz" (173). Çifte standart sayfa başında karşımıza çıkmaktadır. Turgut Reis seferden "elinde altın para ile" ve kıvanç ile döner (82). Turgut Reis'in dediğine göre, hemen hemen her şey, Batılılardan ganimet olarak ele geçirilir: kereste, demir, top, barut vb gibi. "Düşmandan alıyor, gene onlara karşı kullanıyoruz." (133) Rönesansı yaşayan, üretim alanında büyük hamleler gerçekleştiren Batı için, üretim ve kültürel başarı konusunda olumlu tek bir cümle yoktur romanda.

AVRUPA BİRLİĞİ

Farklı iki dönemde yazılmış olan bu iki romanı okurken ulusçu ideolojinin, ulusal devlet deneyi içinden geçerek nereden nereye varabileceğini sezebiliriz. Bir 1874 ve bir 1966 romanı içinden, "Türk"ün nasıl bir ideolojik nitelik kazandığını, nasıl "öteki"ni oluşturduğunu, bu söylemin nasıl dünya ve Avrupa içinde bir "üstünlük" duygusunu ama aynı zamanda acı bir yalnızlık duygusunu da getirdiğini görüyoruz.

Turgut Reis, kahramanları, olayları, dili ve değerlendirmeleri ile milli gururu, safça ve çocukça okşamak amacını güder gibidir: Turgut iki ot atar, elli adımdan hedefi ortadan vurur, hatta ikinci ok birinciyi boydan boya yarar! (49) "Ötekiler" korkaktır (194), hatta horlayanlar bile tek onlardır! (193). Bütün roman savaşa bir methiye gibidir. Saldırı, yağma, köleleştirme vb ideolojik bir mitosa, üstün bir ideale dönüştürülmüştür. "Barbaros altı bin kimseyi kılıçtan geçirdi" cümlesi, "ötekilerin" bir ırza tecavüzü yanında önemsiz gibidir, satırlar içinde geçiştirilmektedir (240).

Ahmet Mithat'ın romanı, bugünkü değerlerimize göre yeterince "milli" değil kuşkusuz. Bütün insanları eşit görmek anlayışı, dinlerin ve Marksizmin gerilemesi ile ileriye sürülmez oldu, ama Cevat Şakir'in romanı da Avrupa Birliği içinde, "Batı" ile "bizler" arasında uyumsuzluk yaratacak derecede fazla "milli" değil mi?

Cevat Şakir'in dünya görüşü, her nedense çok sık tekrarlanmış olan "insancılık"ına karşın, evrenselliği yadsıyan aşırı uluşçudur. Dünyaya bakış açısı insancıl ya da evrensel değil, ulusmerkezcidir. Osmanlının da katkıda bulunduğu ve tarih içinde karşılaştığımız sertliğe ve acılara karşı tek bir yermesi yoktur. Yerilen yalnız "ötekiler"dir. Bir bütün olarak Avrupa'ya ve Avrupa uygarlığına karşı çıkılmaktadır. Arka çıkılmak istenen, Avrupa'dan yabancılaştırılan bir "Anadolu" uygarlığıdır. Roman, Türk milliyetçiliğinin uç bir örneği gibidir. Yazar milli gururu, savaş ve kan dökme alanındaki "başarılarda" bulmaktadır. Turgut Reis'in saldırısı, saldığı korku bile kıvanç kaynağıdır: "Aradan hemen hemen beş yüz yıl geçtiği halde, bugüne bugün İtalya ve İspanya'da yaramaz çocukları korkutmak için, 'Viene Dragutte, Turgut geliyor' denilir" diyor yazar (300) ve ne yazık bundan kıvanç duyuyor.

Halikarnas Balıkçısı ve onun gibi düşünenler, hümanizmi, ulus olarak antik hümanist kültürün benimsenmesinde görürler. Ancak ulus olarak hümanizmanın mirasçısı olduğumuzu ilan etmek insancılık değildir; insancılık, kendini (ve belki ulusunu), kişisel (ve ulusal) farklara rağmen, insanlığın içinde ve onun ayrılmaz bir parçası olarak görmek, böyle hissetmek ve sanat yapıtı yaratırken ya da roman yazarken de bu tür bir dünyayı yeniden yaratmaktır. Oysa bir yöreyi ya da bir ulusu hümanist, "ötekileri" ise farklı ve hele aşağı görmek, hümanizm ya da insancılık değil, ulusçuluktur. Hümanist olmak, insanların ortak değerler paylaştıklarına inanmaktır. Ahmet Mithat gibi örneğin, kişi, benimsediğini ileriye sürdüğü "insancılık"tan ulusal kıvânç duyuyorsa, artık o kıvanç duygusu insancıl değil ulusaldır. Ne yazık ki, hem ulusal hem de hümanist kıvancın sevincini aynı anda duymak olanaklı değildir.

İki romanı okurken, Avrupa Birliği'ne yönelen Türkiye'de Balkan, Birinci Dünya ve Anadolu Savaşı'nın fırtınalarını yaşamamış, ulusal devlet kültürüyle karşı karşıya kalmamış Ahmet Mithat'ın yazdığı romanın örnek oluşturamayacağını düşündüm. Bunu istemek zaten gerçekçi bir istek değildir. O yazarın ideolojisi geride kalmıştır. Ama herhalde gençlerimiz Avrupa düşmanı 1966 romancısına yakın bir anlayışla da yetiştirilmemelidir. Avrupa ile karşıtlık yaratmayan, var olan peşin yargıları yeniden üretmeyen, daha da körüklemeyen bir ulusal kimliğe gerek var gibidir. Kimlik sorunlarına el atmış düşünürlere eleştirel bir biçimde yeniden yaklaşmaktan da ancak yarar beklenir. ■

1. Ahmet Mithat, *Hasan Mellah (Denizci Hasan)*, 2 cilt, Kültür Bakanlığı, İstanbul, 1975 (ilk basım 1874); ve Halikarnas Balıkçısı, *Turgut Reis*, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1988 (ilk basım 1966).
2. Bunları bir Türk denizci beş yaşlarında bir çocuk olan Turgut'a anlatmaktadır; yani 15. yüzyıl sonlarında. Protestanlık ise Luther tarafından 1529'da ilan edilmiştir. Bu tür tarihsel tutarsızlıklar kitapta az değildir.

İZMİR MİLLİ KÜTÜPHANE HEYET-İ İLMİYESİ'NİN "NÜMUNE KÖY" PROJESİ (1916)

DR. SABRİ YETKİN

XIX. yüzyıl sonlarında çöküş sürecine giren Osmanlı İmparatorluğu, kozmopolit nüfus yapısından dolayı büyük sıkıntılar yaşamaktaydı. İmparatorluğun çöküş sorunlarına çözüm önerileri getiren çeşitli siyasal düşünceler ortaya çıkmıştı. Başta Osmanlıcılık olmak üzere, İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık olarak karşımıza çıkan bu düşüncelerden Osmanlıcılık ve İslamcılık, II. Meşrutiyete kadar egemen olan düşünce tarzlarıydı. Türkçülük, XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren gelişme göstermişse de, imparatorluğun nüfus yapısından ötürü yıkıcı olabileceği kuşkularından dolayı pek revaç görmemişti. Nitekim 1908'de Jön Türk devrimi ile II. Meşrutiyet gerçekleştirildiğinde, Osmanlı ülkesinde milliyetçilik akımının varlığı bile sezilmiyordu. Hiçbir yayın organı, hiçbir örgüt bu düşünceyi savunmuyor, hiçbir siyaset adamı ve parti bir konuda açık bir tutum takınmıyordu.[1]

İmparatorlukta Türkçü düşüncenin yapısı böyle iken, II. Meşrutiyet öncesinde Türkçüler, çalışmalarını sürdürerek, Osmanlı milleti veya milliyetinin olamayacağını ve Osmanlılığın çözüm önerilerini reddedip yeni bir çözüm yolu, Türk milliyetçiliği yolunu öneriyorlardı.[2] Türkçü düşüncenin temel taşını, Yusuf Akçura'nın 1904 yılında yayımlanan "Üç Tarz-ı Siyaset" adlı makalesi oluşturur.[3] Irk kavramı üzerine oturtulmuş bir Türk milliyetçiliğini savunan bu makale, her zaman "pantürkizm"in manifestosu olarak kabul edilegeldi.[4] Akçura'nın "Üç Tarz-ı Siyaset"te çok kullandığı "ırk" sözcüğü, Arapça kökenli bir sözcüktür ve ilk anlamı kökendir. Ancak bu kelime sonraları kanın saflığını ifade etmek üzere soy, sop anlamında da kullanılmıştır.[5] Ayrıca bu makaledeki milliyet tanımı Alman ya da Slavların bu konudaki anlayışlarına yakınlık göstermektedir ve Türkiye'deki milliyetçilik eğilimlerinin gelişmesi ile imparatorluktaki Alman etkisi arasında büyük bir bağ vardır.[6]

II. Meşrutiyet sonrası imparatorlukta, Türkçülük büyük bir hız kazanmış ve İttihat ve Terakki Cemiyeti bu akıma ilgi duymuş, hatta desteklemiştir. İmparatorlukta milliyetçi hareketin yükselişinde birçok faktörün hesaba katılması gereklidir. 1908 sonrası Balkanlarda büyük toprak kayıpları, adaların yitirilmesi ve ardından Trablusgarp ve Balkan savaşlarının yenilgileri, milliyetçiliği aşırılaştırmıştır. Bu oluşumlardan sonra özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti milliyetçilere çok yaklaşmış, parti 1911 yılında Osmanlıcı olan programını Türkçüleştirmiştir.[7]

Türkçüler, milletleşmenin doğal bir olgu olduğunu, bunu gerçekleştirebilmek için halka "milliyetçilik şuuru"nun kazandırılmasının gerekliliğine inanıyorlardı. Bu düşüncelerini gerçekleştirebilmek için 1911 yılında Türk Yurdu Cemiyeti'ni kurdular ve bu cemiyetin yayın organı olan *Türk Yurdu* dergisi, imparatorlukta Türk milliyetçiliğinin en güçlü sesi oldu.[8] Derginin öncülüğünü Yusuf Akçura ve Ahmet Ağaoğlu yaparken, kuruluşuna Enver Paşa da destek olmuş, hatta para yardımı yapmış ve İttihat ve Terakki bu dergideki görüşleri paylaşmıştır.[9] Dergide yayımlanan yazılarla imparatorluktaki Türk unsuru içinde büyük bir heyecan yaratılmış, hatta durum "yeni bir ırkın keşfi" olarak yorumlanmıştır.[10]

Balkan savaşının ağır yenilgisi, Türkçülerin tezini doğrulayarak, itibarlarını yükseltmiştir. Bu gelişmeler sonrası Türkçülük kültürel bir akım olmaktan çıkarak, siyasal bir içerik kazanmaya başlamıştır. Bunun için Türkçüler, ilk hedef olarak, siyasal bir Türk birliğini, yani Turancılık ülküsünü öngörmeye başladılar. Turancılık ülküsünün sınırlarına ve diğer unsurlardaki farklı fikirlerin tartışılmasına baktığımızda, Alman birliğinin kurulması öncesindeki tartışmalara benzemektedir. Bir anlamda imparatorluktaki Alman etkisiyle, Alman milliyetçiliğinden esinlenen Türkçülük bir "pan" hareketi şekline dönüşmüştür.[11] I. Dünya Savaşı'na Almanya'nın yanında girilmesi ve Rusya ile karşı kamplarda yer alınması, Türkçülerin siyasal ideallerinin daha fazla gündeme gelmesine yol açmış ve Türkçülük aşırı derecede yükselen bir değer olmuştur. Nitekim 1914'te özellikle Almanya'nın yanında savaşa girildiğinde, Türk milliyetçiliği imparatorlukta sağlam bir biçimde kök salmıştır.[12]

II. Meşrutiyet döneminde imparatorlukta Türkçü düşünceler böylesine yükselirken, imparatorluğun en kozmopolit bölgelerinden biri olan ve sahip olduğu zenginliğin çok büyük bir kesiminin gayrimüslim ve Türk dışı unsurların elinde bulunmasına duyulan tepki sonucunda İzmir'de de Türkçülük yükselmeye başlamıştı. Türkçüler, "milli su-

İzmir Milli Kütüphane ve sineması.

ur"u yaratabilmek için eğitime çok büyük önem veriyorlardı. Bu anlayış İzmir'de de egemendi. İzmir'deki İttihatçılar, şehirdeki azınlıkların eğitime verdikleri önemi görerek, İzmir halkını milliyetçilik yönünden bilinclendirme ve eğitme çabalarına girişiyorlardı. Bunun için o dönemin sloganı sayılan "milli" unvanını taşıyan bir kütüphane kurmayı tasarlıyorlardı. 1911 yılında girişimlerini hızlandırırlar, İttihat ve Terakki'nin kâtib-i mesulü Küçük Talat (Muşkara) Bey ve Kadızade İbrahim Bey, kütüphane kurma konusunda Celal (Saygun) Bey'i teşvik ederler.[13] Celal Bey, bu teşvik üzerine sekiz kişilik bir arkadaş grubuyla, İzmir Milli Kütüphane'nin çekirdeği olan "İlm ü İrfan Encümeni"ni kurar.[14] Söz konusu encümen, İttihat ve Terakki'nin İzmir Şehir Kulübü'nde toplantılar düzenleyerek, Milli Kütüphane'nin kuruluşunu hızlandırmak için çalışır.[15] Bu encümen daha sonra 1912 yılında "Milli Kütüphane ve Teşvik-i Maarif Encümeni" adını alarak dernekleşmiş[16] ve sonuçta 23 Haziran 1912'de İzmir Milli Kütüphane kuruluşunu tamamlayarak, okuyucuların hizmetine girmiştir.[17] Sonunda İttihatçılar amaçlarına ulaşmışlardı ve İzmir'de Türk gençlerine milli şuur verebileceklerdi. Kütüphanenin kurucuları, yöneticileri ve üyelerine bakıldığında, bunların çok büyük bir çoğunluğunun İttihatçı, hatta İttihat ve Terakki'nin üst düzey yöneticileri oldukları görülür. İttihat ve Terakki, İzmir Milli Kütüphane'yi yan kuruluşu gibi örgütlemiş ve burayı kendi örgütlenme aracı gibi kullanmaya çalışmıştır.[18]

1912 yılında çalışmalarına başlayan İzmir Milli Kütüphanesi, kuruluş nizamnamesinin 35 ile 42. maddeleri gereğince, eğitim görmüş yirmi dört kişinin yer alacağı bir "heyet-i ilmiye" oluşturacak ve bu heyet kütüphanenin ilmi işleriyle uğraşacak, araştırmalar yapıp projeler üretecek ve bunları İzmirlilere öğretecekti.[19]

İzmir'de milliyetçi düşünceleri pekiştirmek amacıyla böylesine örgütlenmeler gerçekleştirilirken, imparatorluktaki Türkçülük akımı da gittikçe gelişmekteydi ve bu oluşumlar çerçevesinde I. Dünya Savaşı'nın eşiğine gelindi. Türkçüler, Almanya ile birlikteliği arzulamaya başlamışlardı. Savaş arifesinde imparatorluğun yönetimini eline geçirmiş olan İttihatçılar ve özellikle Almanlar'a karşı büyük bir hayranlık besleyen Enver Paşa, Türkçü düşüncelerini uygulayabilmek için Almanya ile birlikteliği savunuyordu.[20] Sonunda imparatorluk I. Dünya Savaşı'na girdi. Savaş süresince tüm ülkede milliyetçilik ve özellikle Turancılık büyük bir artış göstermeye başlamıştı. Bu oluşumdan İzmir şehri de etkilenmiş ve savaş sırasında İzmir'de Türkçü düşünceler aşırılaşmaya başlamıştı. Nitekim dönemin İzmir basını Turancılık yaparken,[21] İttihat ve Terakki'nin İzmir kâtib-i mesulü de şehirde Türkçülük yapmaktadır ki, bu durum İzmir Rum Metropoliti tarafından Enver Paşa'ya şikâyet edilmiştir.[22]

Savaş sırasında kayıplar ve yenilgiler arttıkça, doğal olarak milliyetçi düşünceler de artmaya başlamıştır. Alman hayranı olan Enver Paşa'nın yönetimindeki Harbiye Nezareti, 1916 yılında nüfusun azaldığını ve "ırkın an be an şayan-ı teessüf bir te-

reddi (soysuzlaşma)"ye uğradığına inanarak,[23] Alman ekolünden esinlenen "Genç ve Gürbüz Dernekleri" adında izci teşkilatı oluşturmuştur.[24] Harbiye Nezareti, ayrıca cepheden dönen malul askerlerin iskan edileceği "nümune köyler" oluşturulmasını da planlamıştır ve bu planını askerlik şubelerine tamim etmiştir. Harbiye Nezaretinin nümune köy projesinden esinlenen İzmir Milli Kütüphane Heyet-i İlmiyesi, 25 Ağustos 1916 tarihini taşıyan; "sağlam, sağlıklı, yetenekli ve eğitimli insanlar yetiştirmeyi hedefleyen" ayrıntılı bir "nümune köy" projesi kaleme almış ve bu projeyi onaylatmak ve uygulamaya koydurabilmek için Harbiye Nezaretine göndermiştir.

NÜMUNE KÖY PROJESİ

(Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye-i Vilayat Müdüriyeti, No: 1/2-2/14.)

İzmir Milli Kütübhane
Dahiliye Nezaret-i Celilesine

Maruzatımızdır

Bundan evvel Harbiye Nezaret-i Celilesi tarafından ahz-ı asker şuebatına tamim olunup gazetelerde manzurumuz olan ilanda Osmanlı memleketinin mevaki-i münasebesinde nümune köyleri tesisiyle malulin-i askeriyenin buralarda iskân olunacağı beyan buyurulmakta idi.

Nezaret-i celilenin işbu tamimindeki maksad hayat-ı milliye için en mühim bir kaziye teşkil etmekte bulunmasına ve işbu teşebbüsün hız ara-yı husul olması hayat-ı ictimaiye-i Osmaniyemizde fevkalade hüsn-ü tesir edeceği nazar-ı mütalaaya alınarak şu fikr-i mukaddesin hadim ve müteşebbisleri meyanında bulunmağa bizi teşvik eyledi.

Günden güne nüfus-ı Osmaniyenin azalmasını ve ırkın an be an şayın-ı teessüf bir tereddiye uğramasını en ziyade nazar-ı dikkate alan Harbiye Nezaret-i celilesinin yine bu maksad-ı hayr ile izci teşkilatı ve gürbüz derneklerini kendi taht-ı idare ve himayesine alması da ayrıca şayan-ı şükran bir keyfiyet teşkil eylediğinden vilayetimizin münasip bir mahallinde de salifü'z-zikr köylerden birinin teşkili Aydın vilayetinde siyaseten, ırken, iktisaden ziraaten ve sanaaten kabiliyeti hasebiyle pek muvafık görülmüş ve bu sebeble keyfiyetin makam-ı samilerinden istirhamına cesaret hasıl olmuştur.

Heyet-i acizanemiz İzmir'de muhtac olduğumuz mevaddan kütübhaneler tesisiyle memleketin irfanına yardım etmeyi düşünerek bundan üç sene mukaddem on beş lira bir sermaye ile "İzmir Milli Kütübhanesi" namıyla bir kütübhane tesisine çalışarak bu gün on beş bin cild kitabı havi beş bin lira kıymetinde bir kütübhane vücuda getirmeye muvaffak olarak istikbal için yirmi bin liralık kütübhane binasının inşasıyla iştigal ve on bin liralık bir tiyatro sinemanın noksanlarını ikmale sai ve gayret eylemektedir.

İzmir Milli Kütüphane'nin kuruculuğunu üstlenen ve uzun yıllar müdürlüğünü yapan Celal (Saygun) Bey.

Fakat bir millet yalnız mütalaahanelerle ileri götürülemeyeceği aşikâr olduğundan memleketin temeli olan köyden ve köylüden ıslahata başlamak en esaslı hıdmet olacakdır. Buna binaen vücudunu memleketin hayrına sarf etmeği kendisine vazife bilen heyetimiz bu babda da fahriyen çalışmak istiyor. Makam-ı samilerince buna muvafakat buyurulduğu takdirde atide münderic şerait dahilinde heyet-i acizanemize lazım gelen salahiyetin itasını icra ederiz.

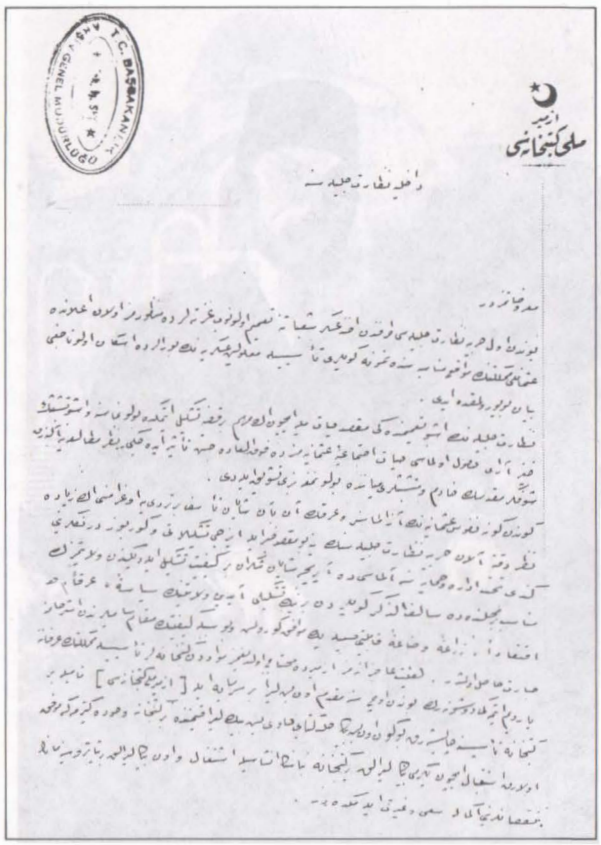
Fikr-i acizanemizce şimdilik yeniden bir köy tesisinden ise en kabiliyetli köylerden birisi intihab olunarak lazım gelen tecrübelerin burada tatbikiyle en ziyade muvaffak olunacak tariklerle diğer köylere de ıslahın teşmil olunması muvafık olacakdır.

İşte başlayabilmek için heyet-i acizanemize itası icab eden müsaadat ber-vech-i zir olmalıdır:

1- Islah olunacak köyün heyetimiz tarafından intihabı

2- Heyetimizin intihab olunan köy üzerinde resmi bir heyet-i hamiye sıfatıyla tanınması

3- Heyetin ilmi ve fenni bir suretde takarrür ettireceği iskân, iaşe, tedris, teehhül, hıfzı's-sıhha, usul-i ziraat, usul-i ticaret hakkındaki projelerinin

"Nümune köy" projesinin ilk sayfası.

serbest surette tatbik etdirilmesine mümanaat olunmaması ve kuvve-i hükümetle buna müzaheret olunması.

4- Teşkilat-ı idariye hakkında mesela heyet-i ihtiyariye, sulh heyetleri, tevellüdat ve münakahat ve ilh. mevadd için kuyudat teşkiline mümanaat olunmaması

Keyfiyetleridir.

Bir köy üzerinde tatbiki icab eden ıslahat projelerinin de şimdilik misal olmak üzere atidekilerden ibaret olmak lazım geleceğini zan eyliyoruz ki bunları da görüleceği üzere kırk iki maddede hülasa edebiliyoruz.

Köyde ilk yapılacak işler:

1- Sene, ay ve gün hesabıyla tescil-i nüfus.

2- Cemiyet-i müteşebbisenin tabibi vasıtasıyla kadın ve erkek köylülerin bi'l-muayene hastalıklarının tasnifi.

3- Arazi, emlak ve nakd nisbetinde derecatı tayin.

4- Nikâh-tevellüdat-vefiyat cedvelleri (vefiyatın hastalıkları).

5- İmam, muhtar, heyet-i ihtiyariye intihabı.

6- Elbiselerin tanzimi.

7- Vukuat sicili (kabahatler-cürmler-cinayetler).

8- Çocuklu ve çocuksuzlar (bir anadan kaç çocuk, bir babadan kaç çocuk).

9- Tedavi-tedabir-i vakiye-ilk sıhhi muavenetler (Yılan, akreb sokmasına, burun kanamasına, güneş urmasına ilh. dair ders).

10- Hastalara nasıl bakılır, yara nasıl sarılır.

11- Ecza-yı tıbbiye (Alat-ı ibtidaiye, şırınga, lavman, asepsi, anti asepsi).

12- Fena ve iyi sular (menbalar, kuyular).

13- Kütübhane, arşiv (evrak-ı esasiye).

14- Yollar.

15- Lağımlar.

16- Gusulhaneler, mecari.

17- Umumi ve hususi mahallerde tathirat-ı fenniye.

18- Mütalaahane tarzında kahvehane.

19- Terbiye ve ictimaiyet öğreten levhalar.

20- Nümune odası (muhitin eşya ve mahsulatı).

21- İctima odası (menfaat-ı umuma şamil işler hakkında).

22- Hanelerde tadilat-ı fenniye.

23- Riyazat-ı bedeniye.

24- Müctemian riyazat-ı bedeniye talimleri-eşkal dahilinde raks ve taganni.

25- Hayvan geçmeyen yerlerde ağaçlı yollar ve ağaçlıklar yetiştirmek.

26- Mümkün olduğu kadar su mikdarını tezyid.

27- Zabıta-ı mahalliye.

28- Köyde hıdmet-i mecburiye-i belediye (nakden veya bedenen).

29- Ceza-yı nakdi.

30- Büyüğe ve malumatlıya riayet.

31- Kadına, küçüğe rıfk ve hürmet.

32- Köy sulh mahkemesi (cemiyet ve heyet-i ihtiyariye vasıtasıyla).

33- Köyün kurbindeki yolları tanzim.

34- Basit umur-ı nafia alat ve edevatı (kazma, kürek, köskü, el arabası) fahri yol çavuşu.

35- Basit belediye teşkilatı ve edevat-ı lazımesi.

36- Harike karşı tedabir ve alat ve edevat (en lüzumlu olanlar).

37- Sebzevat, çiçek bağçeleri, bostan ve bağlar (hastalıkları, tedavileri, ıslahları).

38- Muallim ve mekteb (kızlara ve erkeklere-bağçe mektebleri).

39- Umumi jimnastikhane (alat ve edevatı ve fahri memuru).

40- Kireç ocağı, tuğlahane, demirhane, arabahane, nalband, çilingir, kunduracı, terzi, kitabcı (kum, kireç, tuğla depoları), bi'l-ahire büyük imalathane.

41- Tasarruf sandığı (haftalık taksit, toplanan akçenin merkezde Ziraat Bankası'nda hıfzı).

42- Usul defteri, şirket tesisi tedrisatı.

Nümune köylerinde bulunur.

1- Nezafet, taharet (bol su)

2- Asar-ı medeniye (kütübhane, eczahane, kuyudat dairesi ilh.)

3- Umumi lağım

4- Terbiye-i ictimaiye

5- Sahihü'n-nesebiye erkekler ve kadınlar

6- Hıfzı's-sıhhat kavaidine göre yetişen çocuklar

7- Kâmilen okuyub yazan insanlar

8- Mesleki ve askeri kuyudat
9- Demirhane
10- Marangozhane
11- Ebe kadın (şehadetnameli)
12- Eczahane
13- Tabib
14- Kaza ve hastalıklara müteallik tedabir-i eveliyeyi bilenler insanlar
15- İyi bakılmış bağçeler, bağlar, bostanlar
16- Güzel sıhhi emakin

Nümune köyleri neye yarar:

1- Sıhhati yerinde olanlardan sıhhati yerinde bir neslin zuhuruna.
2- Tekessür-ü nüfusa.
3- Servet-i Umumiyenin tezayüdüne.
4- Ahlakın hüsn-ü muhafazasına.
5- Ormanların muhafazasına.
6- Riyazat-ı bedeniyenin intişarına.
7- Sanayie, maarife, ziraata
8- Kuvvetli cesur asker yetişmesine illh.

Mevadd-ı anafenin tatbiki için halen paraya da ihtiyacımız olacağını zannetmiyoruz. Heyetin mesaisini tanzim edecek olan masarıf-ı cüziyenin Milli Kütübhane sandığından tesviyesi kabil olduğu gibi nümune köyünde yapılacak ıslahatın ise köyün ve sakinlerinin serveti ile husule gelmesini temenni eylemek de en doğru bir tarik olacakdır.

Hülasa: Harbiye Nezaret-i Celilesinin nümune köyleri hakkındaki tamininden mülhem olarak balada zikr olunan mütalaatımızı huzur-ı devletlerine arz eyler ve muvafık görüldüğü takdirde makam-ı vilayete icab eden evamirin itasını ihtiramat-ı kalbemize terdifen arz ve istirham eyleriz. Ol-babda emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fi 12 Ağustos 332 (25 Ağustos 1916)

(Pullar ve Mühürler)
(İmzalar)
Milli Kütübhane Müdürü, Ahmed (Okunamadı)
Milli Kütübhane Heyet-i İlmiyesi Azasından
(Okunamadı)
Milli Kütübhane Heyet-i İdare Azasından,
Maksutzade İbrahim Edhem
Milli Kütübhane Heyet-i İlmiye Azasından,
Filibeli (Okunamadı)
Milli Kütübhane Heyet-i İlmiye Azasından,
Doktor Şahab Sıdkı

"Numune köy" projesinin son sayfası.

1. François Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri-Yusuf Akçura (1876-1935)*, çev. Alev Er, Ankara, 1986, s. 53.
2. Şükrü Hanioğlu, "Türkçülük", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, c. V, s. 1397, ve Georgeon, *age*, s. 8.
3. Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Ankara, 1976, s. 19-36.
4. Niyazi Berkes, "Unutulan Adam", *Sosyoloji Konferansları*, XIV, İstanbul, 1976, s. 194-203; Georgeon, *age*, s. 36-37 ve Hanioğlu, *agm*, s. 1396-1397.
5. Georgeon, *age*, s. 39.
6. Almanya'nın Osmanlı imparatorluğundaki etkileri ve bu gelişmeler için bkz. İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, İstanbul, 1983, s. 62-64 ve 136-137.
7. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi (1908-1918)*, c. I, İstanbul, 1984/2, s. 11.
8. Georgeon, *age*, s. 59.
9. Tunaya, *age*, s. 11 ve Georgeon, *age*, s. 59.
10. Hanioğlu, *agm*, s. 1397.
11. Hanioğlu, *agm*, s. 1397.
12. Georgeon, *age*, s. 53.
13. Çiğdem Erkal İpek, "Tarih İçinde İzmir Milli Kütüphanesi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (Kuruluşunun 70. Yılı Dolayısıyla İzmir Sempozyumu-Özel Sayı), 3 (1993), s. 227.
14. Yaşar Aksoy, *Bir Kent, Bir İnsan (İzmir'in Son Yüzyılı, S. Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşamı ve Anıları)*, İstanbul, 1986, s. 117.
15. Erkan Serçe, *İzmir'de kitapçılık (Başlangıcından Harf Devrimine)* İzmir, 1990, (DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 100 vd.; Erkan Serçe, "Tanzimattan Cumhuriyete İzmir'de Kütüphanecilik", *Erdem*, c. VII, 20'(1991), s. 735-751. Mustafa Şahin, "Dünü ve Bugünüyle İzmir Milli Kütüphane", *Tarih ve Toplum*, 134, (1995), s. 40. Ayrıca kütüphanenin kuruluşu ile ilgili çeşitli bilgiler şurada bulunmaktadır: Pınar Duman, *Kuruluşundan Günümüze İzmir Milli Kütüphanesinin Tarihi*, izmir 1995, (DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 36 vd.
16. *Anadolu*, 12 Şubat 1912-30 Kânun-ı sani 1328.
17. Aksoy, *age*, s. 117 ve İpek, *age*, s. 230.
18. Kurucu, yönetici ve üyelerin isimleri için bkz. Aksoy, *age*, s. 117; İpek, *agm*, s. 231; Şahin, *agm*, s. 41. Ayrıca İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Milli Kütüphane arasındaki yoğun ilişkiye ait bilgiler şurada bulunmaktadır: Serçe, *agt*, s. 102-103 ve Serçe, *agm*, s. 743-745.
19. *İzmir Milli Kütüphane Cemiyetinin Nizamname-i Esasisidir*, İzmir, 1934.
20. Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa (1908-1914)*, c. II, İstanbul, 1981/3, s. 542 vd.
21. Sabri Sürgevil, *1914-1918 Yılları Arasında İttihat ve Terakki Fırkasının İzmir Politikası*, İzmir, 1984, (EÜ Edebiyat Fakültesi Basılmamış Doktora Tezi), s. 151.
22. Süregevil, *agt*, s. 160.
23. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye-i Vilayat Müdüriyeti*, No: 1/2-2/14.
24. Harbiye Nezaretinin idaresinde oluşturulan genç ve gürbüz derneklerinin kurulması ve bu derneklerin örgütlenmesi için konferanslar veren Alman Miralayı "Von Hoff"un faaliyetleri için bkz. *Ahenk*, 12 Temmuz 1916-29 Haziran 1332; *Ahenk*, 27 Ağustos 1916-14 Ağustos 1332; ve *Ahenk*, 31 Ağustos 1916-18 Ağustos 1332.

MUHİTTİN BİRGEN VE AZERBAYCAN*

ZEKİ ARIKAN

SAVAŞ SONUNDA KAFKASYA

1917 yılında başarıya ulaşan Bolşevik ihtilali sonunda Rusya'da kurulan yeni rejim "ne ilhak, ne tazminat" ilkesini ilan ederek savaştan çekilmişti. Bu temel prensip, Çarlığın savaş öncesinde ve savaş sırasında bağlaşıklarıyla imzalamış olduğu "taksim" planlarını da geçersiz kılmıştı. Büyük ölçüde "Anadolu'nun taksimi"ni[1] esas alan bu planların Bolşevikler tarafından açıklanması, devletlerarası diplomatik ilişkilerde bir bunalıma ve güvensizliğe de neden olmuştu. İşte bu yüzdendir ki Wilson'un ünlü on dört maddesi içinde, uluslararası ilişkilerde açık diplomasi ilkesine yer verilmişti. Bolşeviklerle Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde yer aldığı devletler arasında savaşa son vermek için görüşmeler Brest-Litovsk'ta başladı. Bu görüşmeler sırasında henüz Rus işgali altında bulunan Doğu Anadolu'daki Türk topraklarının boşaltılması gündeme geldi. Ancak Kamanev, Osmanlı temsilcisi Zeki Paşa'ya, Doğu Anadolu'nun boşaltılması için bu bölgeden başka yerlere göçmüş kimselerin, milliyet ve din ayırımı gözetilmeksizin yerlerine dönmelerini şart koşuyordu. Bu, Ermenilerin göç ettirildiği topraklara dönebilecekleri anlamına geliyordu. Öte yandan Enver Paşa, Berlin Antlaşmasından beri Rus işgali altında bulunan elviye-i selasenin (üç sancak: Kars, Ardahan, Batum) geri alınması konusunda direniyordu. Nitekim 3 Mart 1918'de imzalanan antlaşmayla[2] hem savaş sırasında işgal edilmiş topraklar hem de elviye-i selase kurtarılmış oldu.[3]

Öte yandan Ekim Devrimi, Kafkasya'da çözülmeyi hızlandırmış, önce federasyonlar kurulmuş, sonra bağımsız devletler ve devletçikler ortaya çıkmıştır. Bu harekette Çarlıkla olduğu kadar birbiriyle olan savaşlar da hesaba katılmalıdır.[4]

Bu çerçeve içinde Azerbaycan'ın durumu dikkati çekmektedir. Bakû petrolleri Almanların iştahını kabartmaktadır. Nitekim Almanlar, Gürcülerle anlaşarak Kafkasya'ya asker çıkarmışlardır. Kafkasya'daki ilk siyasal yapılanma sürecinde Azerbaycan, Mavera-yı Kafkas Federasyonu içinde yer almış, ancak iç çatışmalar nedeniyle Gürcistan'ı izleyerek federasyondan ayrılmıştır.[5] Mehmet Emin Resulzade'nin başkanlık ettiği "Azerbaycan Milli Şûrası" ülkenin bağımsızlığını ilan etmiş (28 Mayıs 1918) ve Feth Ali Hanhoyski'nin yönetiminde ulusal bir hükümet kurulmuştur. Hükümet merkezi başlangıçta Gence idi.[6] Bu cumhuriyet 22 Nisan 1920 tarihine kadar yaşamıştır. Böylece İstanbul'da bir devlet yıkılırken Kafkasya'da küçük bir Türk devleti kurulmuş bulunuyordu. Bu devletin nüfusu az, sınırları küçük olmakla beraber, memleketi zengin, iktisadi kuvveti büyük ve nüfuzu da Kafkasya'da kuvvetli idi.[7]

Azerbaycan'da yeni bir cumhuriyet kurulmasını Bolşevikler hoş karşılamadı. Ruslar ve Ermeniler sistemli olarak Azerbaycan halkını katlediyorlardı. Bu durumda Azerbaycan, Osmanlı İmparatorluğu'ndan yardım istedi.[8] O sırada Suriye ve Irak cepheleri çözülmeye başlamış, asker kaçakları ülkenin her köşesine yayılmış, güvenlik altüst olmuş ve ekonomik durum tamamen felç olmuştu. Buna karşın Kafkasya'ya büyük önem veren Enver Paşa, derleyebildiği en son ve seçkin kuvvetleri Kafkas cephesinde görevlendirmekte duraksamadı. Amcası Halil Paşa, İslam Orduları Grubu Komutanlığına atandı. Kardeşi Nuri Bey (Paşa) de İslam Ordusu Komutanlığına getirildi. Tunaya, bütün bu çabaları, Enver Paşa'nın Turan devletinin kurulması yolundaki planlarının bir parçası olarak görmektedir.[9] Ancak Tunaya şunu da eklemektedir: "Turancılık yalnızca bir hayale mi dayanıyordu? İttihatçılar bu sorunun somut ve gerçekçi yanıtını bulduklarından emindiler ve bu da yüzde yüz ideolojik bir madde olan petroldü."[10]

Öte yandan İngilizler, İran üzerinden hareket ederek Bakû'ya girmişlerdi (17 Ağustos 1918). Bu arada Sovyetler de Almanlarla Bakû petrolleri konusunda uzlaşma yollarını arıyorlardı. Türk ordusu ileri harekâta devam ederek 14-15 Eylül 1918 tarihinde şiddetli bir çatışma sonucunda ağır kayıplar vererek Bakû'ya girdi. İngiliz ve Ermeni kuvvetleri kaçtı. Bu harekâta katılmış olan Yüzbaşı Selahattin, Türk ordusunun Bakû'ya girdiği gün halkın duyduğu sevinç ve coşkuyu oldukça canlı bir dille anlatmaktadır. Nitekim Azerbaycan'da Enver Paşa adı-

---

* Bu yazı, Muhittin Birgen üzerine yaptığımız fakat henüz basılmamış bir araştırmaya dayanmaktadır. Bu araştırmam sırasında bütün çabalarıma karşın Muhittin'in ailesinden ve yakınlarından birine ulaşamadım. Sevgili kızı "Küçük" Asude'nin yaşayıp yaşamadığını -yaşamasını dilerim- bilmiyorum. Bu konuda bana yardımcı olacaklara şimdiden teşekkür ederim.

na, Halil Paşa adına marşlar bestelendi, türküler yakıldı.[11]

Halil Paşa, başkomutanlığa çektiği 2 Ekim 1918 tarihli şifrede elde edilen kaynağın, yani petrolün bütün sıkıntılarımızı karşılayacak ölçüde bulunduğunu yazıyordu.[12] Tunaya'nın deyişiyle ölüm yatağında bulunan hasta bir iksire kavuşmuştu. Fakat çok geçmeden Mondros Mütarekesi imzalanmış ve bunun 11. maddesi gereğince Türk ordusu Kafkasya ve İran'ı boşaltmak zorunda kalmıştı. İttihatçılar, bu çekilmenin yaratacağı boşluktan Gürcü, Ermeni ve İngilizlerin yararlanmasından kaygılandıkları için Cenubi Garbi Kafkasya Hükümet-i Muvakkata-i Milliyesi'ni kurmuşlardı. Bu yapılanma çok geniş ölçüde İttihat ve Terakki'nin gizli örgütü Teşkilat-ı Mahsusa'nın eseri idi.[13]

MUHİTTİN'İN KAFKASYA YOLCULUĞU

Türk ordusu çekilirken oldukça kalabalık bir Türkiyeli unsur Azerbaycan'da kalmış bulunuyordu. Bunlar içinde kimi İttihatçı paşalar da vardı. Bunun dışında komiteci İttihatçılar, savaş tutsakları da bulunuyordu. Azerbaycan, 1917 ihtilalini yakından tanımak için Rusya'ya giden birtakım idealist gençlerin de bir uğrak yeri olmuştu. Mütarekeden sonra yurtdışına kaçmış olan İttihaçılar için de Kafkasya ve Azerbaycan önemli bir örgütlenme ve faaliyet alanı olmuştu.[14] Böylece Azerbaycan'a siyasal amaçlı ya da amaçsız pek çok Türkiyeli Türkün sığındığı görülmektedir. Bütün bunlar Azerbaycan'da "misafir" olarak kabul ediliyor ve büyük saygı görüyorlardı:

"O sırada Azerbaycan'da Türkiyeli Türk olmak, büyük bir imtiyaz sahibi bulunmak demekti. Azerilerin, büyük büyük kudretle ağabeyleri olarak tasavvur ettikleri bir Türk, orada ancak izaz ve ikram görürdü. İster zabitlik ve polislik gibi hizmetlerde çalışan insanlardan olsun, ister Halil Paşa ve Küçük Talat gibi muhacir ve mülteci unsurlardan bulunsun, Azeri hükümeti, her Türkü, kendisine doğrudan doğruya bir yardımcı yahut da izaz ve ikram edilmesi lazım gelen büyük bir imtiyazlı bir misafir olarak kabul ediliyordu. Ev veriyor, emrine hizmetçiler tahsis ediyor, masrafını ve cep harçlığını temin ediyordu. Harbin bütün tahribatına rağmen zengin kalan ve pek çok zengin insanı bulunan Bakû bütün Türkler için, o zamanki karışık ve dalgalı dünya içinde, en emin ve rahat bir liman vazifesi görmüştür."[15]

İşte bu tarihlerde Tiflis-Moskova-Bakû üçgeni içinde mekik dokuyanlardan biri de Muhittin Birgen (1885-1951) idi. İttihatçı solun önde gelen adlarından olan Muhittin, *Tanin* gazetesinin başyazarı idi. Aynı zamanda Çorum mebusu olarak Meclis-i Mebusan'a girmişti. Gazete mütarekede kapandı. Muhittin, "ıslahat için Anadolu'ya gönderilen Mustafa Kemal Paşa'nın isyan ettiğini" duyunca, babasının "avantür" olarak nitelendirdiği bu harekete katılmaya karar verdi. Uzun bir yolculuktan sonra Ankara'ya ulaşan Muhittin burada gazetecilik yapmış ve 14 Aralık 1920-9 Mart 1921 tarihleri arasında Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü'nde bulunmuştu.[16] Yine İttihatçı solun önde gelenlerinden biri olan Kör Ali İhsan Bey'in başını çektiği "Mesleki Temsil" programı[17] Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilmediği için[18] Muhittin kırgın olarak Ankara'dan ayrıldı. Çünkü bu programın en büyük savunucularından biri Muhittin idi. İstanbul'daki evini dağıtan Muhittin, yanında kayınvalidesi, eşi Melahat Hanım, bir süre sonra Moskova'da Nâzım Hikmet'le evlenecek olan baldızı Nüzhet Hanım ve kızı Asude olduğu halde Kleopatra vapuruyla 1921 Mayısında Batum yolunu tuttu. Artık o da "göçebe İttihatçılardan" biri olmuştu.

Muhittin becerebildiği kadar tüccar olacaktı. Çünkü çoğu kendi arkadaşlarından oluşan bir ticari firmanın temsilcisi olarak Rusya'ya gidiyordu. "Aynı zamanda eline büyük ve emsalsiz bir inkılabı[19] yakından görmek ve tetkik etmek gibi büyük bir fırsat geçiyordu."[20] Ankara'daki "mücadele muhitinden ayrılmış olmak" içinde bir dert olmakla birlikte Kafkasya'nın Türkiye'sine doğru gitmek orada yeni şeyler görmek ve bir inkılabın göz önüne serilen dalgalarını seyretmek, verilerini bulmak ve yeni bir hayata doğru gitmek ona cesaret veriyordu. Bu cesareti bulacak kadar gençti ve enerjikti.

Muhittin, Batum'dan trenle Tiflis'e doğru yol alırken, "bu büyük inkılabın yaptığı perişanlığı" da görüyordu.[21] Paranın hiçbir değeri kalmamıştı. İnsanlar açtı. Trendeki döşemeler, giyecek yapılmak üzere sökülmüştü. O, bütün bunları tarihsel süreç içinde doğal buluyordu. Çünkü "Ne çare ki bir kül halinde alınması icap eden insan medeniyeti içinde ihtilal de vardı."[22]

İTTİHATÇILARLA İLİŞKİLER

Muhittin üzerine aldığı firmanın işlerini izlemek üzere Tiflis'ten Moskova'ya gitti. Onun Moskova'ya vardığı sırada Enver Paşa da Moskova'dan Kafkasya'ya doğru yola çıkmış bulunuyordu. Muhittin, Moskova'da Ali Bey'in (Enver Paşa) saray yavrusu karargâhına yerleşti ve burada paşanın amacını öğrendi. Batum'da bir İttihatçılar kongresi yapılacaktır. "İttihatçılar kongresi denilen şey de birkaç İttihatçının bir araya gelmesinden ibaretti."[23] Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçmek düşüncesinde olduğunu da karagâhtaki Reşit Kaplanof'tan öğrenen Mu-

hittin, Dr. Nâzım'a bir mektup yazmaya karar verdi. Aslı elde olmayan bu mektubun özeti, İttihatçıların Anadolu'yu rahat bırakmalarıydı. "Bu fikri müdafaa ederken muhtelif şeyler söyledim. Bir süreden beri Anadolu içinde bulunduğumu, orada biz İttihatçıların bütün kredimizi kaybetmiş olduğumuzu, Enver Paşa, Anadolu'ya geçecek olursa iyi karşılanmayacağının muhakkak bulunduğunu anlattım..."[24] Bu mektup, Ali Bey'in (Enver Paşa) kuryelerine teslim edilmiş, fakat hiçbir zaman adresini bulamamıştır.

ENVER PAŞA'YLA SON GÖRÜŞME

Moskova'dan Kafkasya'ya dönen Muhittin, buradan Kâzım Karabekir Paşa'ya 16 Teşrinievvel 1921 tarihini taşıyan uzun bir mektup gönderdi.[25] Muhittin bu mektubunda, Enver Paşa'nın Anadolu işleriyle ilgilenmesinin doğuracağı olumsuz sonuçlardan söz etmemekte; tam tersine onu büyük bir cesaretle savunmaktadır. Ankara'da çıkan *Hâkimiyet-i Milliye*, Sarıkamış'ta yayımlanan *Varlık* gazetelerinde Enver Paşa ile "İslam İhtilal Cemiyetleri"[26] aleyhine yazılan yazıların yanlışlığına değinen Muhittin, paşayı "içtimai bir inkılapçı" olarak sunmaktadır. Muhittin, bu mektubunda İttihatçıların Anadolu işlerine karışmamaları için onları uyardığına ilişkin en küçük bir imada dahi bulunmamaktadır. Ancak Enver Paşa'ya bir mektup gönderdiğinden söz etmektedir.

Muhittin, Moskova'da göremediği Enver Paşa'yla son olarak Bakû'daki Türk elçiliğinin küçük bir odasında görüştü. Enver Paşa, sözde Afganistan'dan Moskova yoluyla Almanya'ya gidecek olan Cemal Paşa'yı Taşkent'te karşılamak üzere vapura binecekti. Çok gizli yolculuk yaptığı için kimseyle görüşmüyordu. Muhittin'in Bakû'ya geldiğini duyunca onunla görüşmek istemişti. Muhittin bu karşılaşmada, Enver Paşa'nın ruhsal durumunu son derece ilgi çekici bir biçimde betimlemektedir:

"Batum'da iken bir kayığa binip, Anadolu sahillerine çıkmak ve Elbe adasından dönen Napolyon gibi, askerlerin karşısına çıkıp işte geldim demek isteyen teşebbüslerini, oradaki yakın dostları kırmışlardı. Galiba biraz onlara dargın ve biraz da sahnesiz kalmış bir aktör olmaktan meyus, halinde bir ağırlık, gözlerinde bir bulut, tavrında bir sinir yüklülüğü, bir 'ambellement' vardı."[27]

Muhittin, Enver Paşa'ya, "Anadolu'yu rahat bırakmak ve tarihin ezdiği bizler için Türkiye'nin yeni doğurduğu enerjinin (Mustafa Kemal-ZA) muvaffakiyetine bir kenardan dua etmekten başka bir vazifemiz" olmadığını söylediği zaman o, biraz soğuk, ilgisiz, baştan savma "evet"lerle karşılık verdi. Yaklaşık bir buçuk saat süren bu görüşmeden sonra paşa vapura binip Hazer'in dalgaları arasında uzaklaştığı zaman, bir Azeri saz takımı, o sırada Azerbaycan'da dillerden düşmeyen bir şarkıyı çalıp duruyordu:

Yaşa! Yaşa! Mustafa Kemal Paşa[28]

Bir süre sonra Tiflis'in Şeytan Pazarı'nda Enver Paşa'nın serüveni konusunda çok çeşitli söylentiler yayılmaya başladı. Önce onun, büyük bir orduyla Taşkent'i ele geçirip Bolşevikleri ezdiği kulaktan kulağa dolaştı. Bunun yanında onun "dipsiz bir kuyuya" daldığını bilenler de yok değildi. Enver Paşa'nın yanında bulunan ve onun şehadetine tanık olan ve Basmacılar ordusundan kurtulan bir Taşkentli, 1923 ilkbaharında Bakû'ya gelerek olayın bütün ayrıntılarını Muhittin'e anlattığı zaman işin gerçek yüzü anlaşıldı.

Muhittin, Enver'i ilk kez Edirne'nin geri alınışı sırasında, diğer gazetecileri atlatıp onun karargâhına ulaştığı zaman tanımıştı. Daha sonra birkaç kez karşılaştı. Enver Paşa'yı en son gören İttihatçı da Muhittin olmuştur. Onun Enver Paşa'yla ilgili yaptığı değerlendirmenin bir bölümünü buraya alıyoruz:

"Son dakikada, kendisini düşman kurşunlarının içine atan bu enerjinin bu feci akibeti, onun 908'den 921'e kadar oynadığı rol ne olursa olsun, bizim için elbette acıklıdır. Kahramanca ölmesini bilen, başkalarını olduğu gibi kendisini de ateşe atmaktan çekinmeyen Enver, hakikaten büyük bir enerji timsali idi. Ne kadar yazıktır ki bu büyük enerjiyi, küçük çok küçük ve dar bir kafa idare etti... ve bu kafa o enerjiyi daima yanlış yollara ve talihsizliklere sürükledi. Son sergüzeşti hangi noktadan bakılırsa bakılsın, hata idi."[29]

TÜRKİYE'YE DÖNME KARARI VE BAKÛ'DAN GELEN ÇAĞRI

Muhittin, artık Türkiye'ye dönmenin daha uygun olacağı kanısına varmıştı. Yakın arkadaşı Nazmi Topçuoğlu[30] ile birlikte yurda döneceklerdi. Fakat bu sırada Bakû'dan, Azerbaycan Maarif Komiseri Mustafa Kulief'ten bir mektup aldı. Bu mektubunda Kulief, Muhittin'i Bakû'ya çağırıyor, Azerbaycan "maarifinin ıslahı için" kendisinden yardım istiyor ve bu konuda ileri süreceği bütün koşulların kabul edileceğini bildiriyordu. O sırada Azerbaycan'a yerleşmiş olan Bolşevikler, milli Azerbaycan'ın siyasal varlığını yok etmiş, ekonomik gücünü kırmış ve ulusal kültür mensuplarını da ortadan kaldırmıştı.[31] Azeri komünistler hiç olmazsa "Milli maarife kuvvet vermek suretiyle kendilerini sevdirmek ihtiyacını hissediyorlardı."[32] Muhittin'in Kafkasya'da bulunduğu bir buçuk yıllık süre içinde politikaya bulaşmadığını, ticaretle uğraşmakla birlikte bilimle de ilgilendiğini birçok Azeri biliyordu. Bu güven duygusu onun Bakû'ya çağrılmasında başlıca etken olmuştur.

Azerbaycan'da ulusal bir eğitimin temellerini atmak için eksik olan başlıca şey de felsefi ve sosyal bilimleri Türk diliyle okutacak hoca unsuruydu. Okulda ve bilimsel alanda işlenmemiş olan Azeri Türkçesinin işlenilmesini sağlayacak bir dilciye gereksinim vardı. İşte Muhittin'i tanıyanlar onun böyle bir amaçla Bakû'ya çağrılmasının uygun olduğunu düşünmüşlerdi. Fakat o, bu çağrıyı kabul edip etmemek arasında epeyce bocaladı. Çünkü Sovyetler, ulusal dilin değil, "Birinci Teşrin dili"nin (Rus-

ça), yani ihtilal dilinin güçlenmesini istiyorlardı. Bu nedenle Muhittin'in Azeri dilini, bilimsel bir Türk dili haline getirmek üzere Bakû'ya gitmesini devrimciler hoş göremeyeceklerdi. Milliyet fikrini ortadan kaldırmak isteyen devrim, milli bir dilin yeniden güçlendirilmesi yolundaki çabaları hoş karşılayamazdı. Sonra, eski bir İttihatçı olan Muhittin'den şüphelenmeleri de olanaksız değildi.[33] Enver Paşa'nın ölümüyle sonuçlanan son harekâtı ve İttihatçıların Kafkasya'daki etkinlikleri de Bolşevikleri tedirgin etmişti.

Bütün bunları değerlendiren Muhittin, Kulief'in mektubuna olumsuz yanıt vererek memlekete döneceğini, orada işleri bulunduğunu bildirdi. Fakat hemen ikinci bir mektup daha aldı. Kulief'in mektubunu, "milli unsura mensup" diğer Azerilerin gönderdikleri mektuplar izledi. Tiflis'te bulunan dostları da Muhittin'in bu öneriyi kabul etmesini istediler. Sonunda o, bu ağır görevi kabul etti. Nazmi Topçuoğlu vatana dönerken Muhittin de Bakû'nun yolunu tutuyordu.

BAKÛ'DAKİ ÇALIŞMALARI

Muhittin Bakû'ya Ekim 1922'de gitti. Maarif ileri gelenleriyle yaptığı görüşmelerden sonra Âli Pedagoji Enstitüsü'nde dört çeşit sosyal içerikli ders aldı. Maarif Komiserliği yüksek encümenine üye olarak atandı. Komiserlik onun, üniversitede boş bulanan Osmanlı edebiyatı tarihi dersini de vermesini istiyordu. Fakat Bakû Üniversitesi, yüzde doksan beş Rus profesörlerin yönetiminde özerk bir kuruluş olduğu için başlangıçta Muhittin'e ders vermek istemediler. "Türkiye'de helva yapıldığını" bilen, fakat "bilim adamı çıktığına" inanmayan[34] Rus profesörlerinin tutumu bir süre sonra değişti. Muhittin'in Şark Fakültesi'nde serbest konferanslar vermesi kabul edildi. Osmanlı edebiyatı denilince neler anlamak gerektiğini verdiği iki konferansta anlattı. İlk kez olarak Osmanlı edebiyatı tarihine materyalist bir yöntem uygulayışı profesörlerin dikkatini çektiği için iki hafta sonra Privat Doçent unvanı ile Osmanlı Edebiyatı Tarihi Kürsüsü'nün başına getirildi.[35]

Muhittin'in, Azerbaycan'ın kültürel yapısını çok iyi incelediğini ve ortamı sağlıklı bir biçimde değerlendirerek böyle bir durumda ne yapması gerektiğini çok iyi hesap ettiğini görüyoruz. Onun verdiği bilgilere göre, o tarihteki Azerbaycan kültürsüz değildi. Tam tersine Azerbaycan'da çağdaş kültürü hazmetmiş büyük bir aydınlar kitlesi vardı. Yalnız bu kitlenin yukarı kısmında kültür dili Rusça idi. Aşağı tabakada Türkçe eksik ve zayıf görünüyordu. Moskova ve Bakû üniversitelerinde iyi bir eğitim görmüş güçlü bir aydın kadrosu, Azerbaycan'da modern kültürün yayılmasını sağlıyordu. Gençlerin dünya görüşleri, dünya sorunlarına bakışları ve bilimsel çalışma yöntemleri tamamen Avrupai idi.[36]

Muhittin'i Bakû'ya çağıran Azeri komünistleri, kimi noktalarda kendi aralarında tam bir görüş birliği içinde değillerdi. Bunların bir kısmı, Türk kültür dilinin Türkiye'de ayrı, Azerbaycan'da ayrı olamayacağını pek güzel biliyorlar ve Muhittin'in Azeri halk ağzını kültür diline doğru götürecek olan bir hareket yapacağını zaten kabul etmiş bulunuyorlardı. Fakat buna karşı bir de "cahil inkılapçı tipi" vardı ki Türkçe denilen şeyin kendi konuştuğu beş yüz sözlük sokak Türkçesinden başka bir şey olabileceğini zihnine sığdıramazdı.[37] Muhittin'in dikkatini çeken bir başka konu da şu idi: İhtilalin baştaki yöneticileri tarafından "nasyonalistlikle" suçlanmaktan korkan bir takım Azeri komünistler, yalnız İstanbul'un Türkçesini değil, Türkçe kitabını da turfa ilan etmek, özellikle Türkiye'deki Türk edebiyatını "nasyonalist ve burjuva" edebiyatı diye niteleyerek Azerbaycan'a sokmamak istiyorlardı.[38]

Muhittin öncelikle İstanbul Türkçesine karşı komünistler arasındaki düşmanlığı yenmeye ve Azeriler'le Türkler arasında iki Türkçe olamayacağını anlatmaya çalıştı. Siyasi kişilerle, resmi ilişkilerin dışında her türlü kişisel bağı kesmeye özen gösterdi. Derslerde politika yapmaktan kaçındı. Bu çerçevede çalışmalarını sürdüren Muhittin, yaşamının en yoğun çalışma dönemini Bakû'da yaşadı.[39] Bu çabaları sonunda İstanbul'un yeni Türkçesiyle Azerbaycan halk dilini kaynaştırarak Azerbaycan'daki dilin yükseltilmesi gerektiğine herkesi inandırdı.

Muhittin'in okuttuğu dersler, yukarıda belirtildiği gibi, tamamen sosyal konularla ilgiliydi. Tarih, edebiyat tarihi, felsefe, sosyoloji ve daha sonra pedagoji hep Muhittin'in üzerinde idi. Bu açıdan ünlü Azeri şair Mirza Sabir adına kurulmuş olan kütüphane oldukça zengindi. Ancak bu dersler, "komünist bir rejimde, bizim eski zamanın medreselerinde olduğu gibi, muayyen bir akideye göre şekil ve ruh alan ilimlerdi."[40] Fakat Muhittin'in bu dersleri böyle bir kalıba göre okutmasına olanak yoktu. Kaldı ki komünizm bu denli "sekter" şekliyle Bakû'ya girmiş değildi ve üniversite özerk yapısını koruyordu. Asıl önemlisi Muhittin, bütün sosyal olayları, bütün tarihsel gelişmeleri, bütün toplumsal ve kurumsal aşamaları en iyi açıklayacak yöntemin materyalist yöntem olduğunu kabul ediyordu. Sosyal bilimleri incelemede ekonomik olguları ön planda tutup diğer olayları buna göre açıklamak eğiliminde idi. Derslerinde tam bir yansızlıkla hareket ederek elden geldiğince serbest düşünen kafaların oluşmasına çalıştı. Azeri gençler, bir ellerinde kara bir ekmek, öteki ellerinde bir kitap, sürekli olarak okuyup duruyorlardı.[41] "O kadar dikkatli, o kadar alakalı, o kadar çalışkan ve gayretli bir talebe kütlesini dünyanın hiçbir tarafında görmek kabil değildi".[42] Sayıları yüz elliyi bulan öğrencileri her zaman Sabir Kütüphanesi'nde bulmak olanağı vardı. Birkaç gün içinde, söyleyiş farkı dışında bütün öğrenciler, Türkiye Türkçesini konuşmaya ve Türkiye'de basılan kitapları tam anlamıyla okuyup kavramaya başlamışlardı.

Muhittin, derslerde daha çok ilerleme sağlamak için İstanbul'dan iki öğretim üyesi ve yeterince ki-

tap getirilmesine çalıştı. Böyle bir kararı aldırmayı da başardı. Türkiye'den çağrılan öğretmenlerden biri İsmail Hikmet, öteki de Almanya'da psikoloji alanında uzmanlaşmış olan Halil Fikret idi. Bu arada Muhittin bir psikoloji kitabı yazdı. Hüseyin Cahit'in *Sarf ve Nahv*'ını esas alarak dört yıl üzerine düzenlenmiş bir gramer kitabı hazırladı. İstanbul'dan gelen İsmail Hikmet ve Halil Fikret, Muhittin'in uyarılarına tam olarak uydukları için daha uzun süre Bakû'da başarıyla çalıştılar.[43] Muhittin'in amacı yeni gelenlerin uyumunu sağladıktan sonra Türkiye'ye dönmekti. Ancak bu dönüş aşağıda görüleceği gibi istenmeyen nedenlerden ötürü biraz çabuklaştı.

MAARİF VE MEDENİYET

Muhittin Bakû'da yeni bir derginin yayımlanmasına da öncülük etti. *Maarif ve Medeniyet* adını taşıyan bu derginin ilk 11 sayısı tamamen onun sorumluluğu altında çıktı. Derginin yayını onun Bakû'dan ayrılmasından sonra da devam etti. Ancak daha sonra adı *İnkılap ve Medeniyet*'e dönüştü. Giderek politik bir içerik kazandı.[44]

Maarif ve Medeniyet'in imzasız olan fakat Muhittin'in kaleminden çıktığına şüphe bulunmayan ilk sayısındaki önsözde şöyle denilmektedir:

"Azerbaycan şuralaşandan sonra memleketimizin geçirdiği iktisadi buhranlara göre zahmetkeş halkın manevi ihtiyacını temin edecek edebi, ilmi, fenni bir mecmua neşredilememiştir. Her ne kadar bir nice kere bu maksat için teşebbüs edilmiş ve mecmualar neşredilmişse de fakat bir taraftan maddi buhran ve kâğıt yokluğu, diğer taraftan ciddi bir mecmuayı idare edecek muharrir arkadaşların başka başka işlere gönderilmesi heman mecmuaların uzun müddet devam etmesine mani olmuştur. Hazırda dahi Azerbaycan'da muntazaman çıkmakta olan bir iki mecmua; muayyen teşkilatların naşir-i efkârı olduğu için edebi, ilmi, fenni ve terbiyevi yazılara az ehemmiyet veriyor veyahut hiç ehemmiyet vermiyorlar.

İmdi artık sulh ve mesalet devrine geçmiş memleketimizin tasarrufatı yükselmiş ve kâğıt buhranı ortadan kaybolmuştur. Bu halde istenilen mecmuayı tesis edip yaşatmak imkân dahilindedir. Bu maksatla Maarif ve Medeniyet Mecmuası'nı neşre başlıyoruz.

Maarif ve Medeniyet Mecmuası her şeyden bahsedecek; edebiyat ve maarif işlerine ehemmiyet verecektir...".[45]

Derginin ana başlığının altında "Edebi, ilmi ve fenni aylık mecmuadır" alt yazısı bulunmaktadır. Sol üst köşede ise, "Bütün dünya işçileri birleşiniz" sloganı yer almaktadır. Arka sayfada ise şu açıklama dikkati çekmektedir:

"Maarif ve Medeniyet: Maarif Komiserliğinin teşebbüsüyle tesis ve neşredilen bu mecmuaya memleketimizin eski ve yeni muharrirleri iştirake davet edilmiş, yanuvardan başlayarak helelik (şimdilik, ZA) büyük endezede (boy, ZA) 38 sahifelik olarak neşredilmektedir.

Mecmuanın şimdilik idaresi Maarif Komiserliği Neşriyat Şubesindedir".

Muhittin'in dergideki yazıları genellikle dil ve yöntem sorunlarıyla ilgilidir. İlk sayıda yayımlanan ve ikinci sayıda da devam eden bir yazısı, Türkçenin sadeleşmesi, bağımsız bir kimliğe kavuşmasının koşullarını ele almakta ve Türkiye Türkçesiyle Azerbaycan Türkçesinin kaynaşması sorunsalına ışık tutmaktadır.[46] Türkçenin gelecekte Avrupa'nın güzel dillerinden biri olacağına inanan Muhittin, dilin içinde bulunduğu bunalımı da kısa sürede aşacağı kanısındadır. Nitekim son on yıl içinde "çok değişmiş, gençleşmiş, dirilmiş ve temizlenmiş olan İstanbul Türkçesine baktıkça serpilip gelişeceğine olan inancı kökleşmektedir. Bu konuda şair, yazar ve öğretmenlerin gösterdiği çabaları gözden uzak tutmamak gerekir.

Muhittin bu yazısında "Türkçenin ıslah ve ikmalinde usul ve sistem işlerine çok" önem verilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bunun için yapılacak ilk iş, "Türkçeyi esirlikten kurtarmak, başka dillerin istibdat ve tahakkümü altında ezdirmemek"tir. Bunun nasıl gerçekleşeceğini Muhittin şöyle açıklamaktadır:

"Bizi buna götüren kuvvet Türkçenin sağlam kökleri, temiz bir sarfı, çok esaslı bir nahvı bulunması kanaatıdır. Bu sağlam köklere malik olan Türkçe bu temiz sarf ve bu esaslı nahv sayesinde çok az zaman içinde kendi kendine güzelleşir, tekemmül eder ve bilhassa zenginleşir. Ancak elverir ki biz onu isteyelim, bu fikir ile çalışalım ve çalışırken, büyük bir dikkatle varacağımız neticeye göre bir usul tutalım."

Muhittin, Türkçenin tutsaklıktan nasıl kurtulabileceği sorusuna da yanıt aramaktadır. Fakat öncelikle "Türkçenin esirliği nereden geliyor?", ona bakmak gerekir. "Dilimiz ecnebi dillere iki suretle esir olmuştur. Evvela kelimeleri sonra da kaideleri ile..." Muhittin, bu sorunların nasıl çözüleceği konusunda ayrıntılı bilgiler vermekte, açıklamalar yapmakta ve "dilin istiklali"nden ne anlaşılması gerektiği üzerinde durmaktadır. Bu bağlamda dili sadeleştirmenin Türkçeyi "köylüleştirmek" demek olamayacağını da vurgulamakta ve şu sonuca varmaktadır:

"Demek oluyor ki Türkçeyi düzeltmek işinde kullanılacak olan usulün bütün esası dönüp dolaşıp Türkçeye istiklal vermeye gelir. Son söz olarak söyleyelim ki Türkçeyi köylüleştirmek de eğer bir gaye ise bunun da yolu şehrin köylüleşmesi değil, köyün şehirleşmesi ile mümkün olur. Zaten iktisadi manasıyla da şehrin köyleşmesi köyün şehirleşmesi demek değil midir?"[47]

Muhittin'in söz konusu dergideki diğer yazılarından biri de Türkçenin tarihsel gelişimine ayrılmıştır. Daha doğrusu iki uzun makale olarak hazırlanan bu çalışmalardan birincisi dilimizin tarihsel gelişimini, diğeri de sadeleşme sürecini ele almaktadır.[48] Bir başka incelemesi Edebiyat-ı Cedide üzerinedir.[49] Halk dilleri üzerindeki bir araştırması da yine *Maarif ve Medeniyet*'te yer almıştır.[50] Der-

gideki son iki yazısı ise alfabe sorunuyla ilgilidir.[51] Oldukça yalın bir dille kaleme alınan bu yazılar Muhittin'in ekonomi, tarih ve edebiyat konularında olduğu kadar dil sorunları üzerindeki derin bilgisinin de birer göstergesidir.

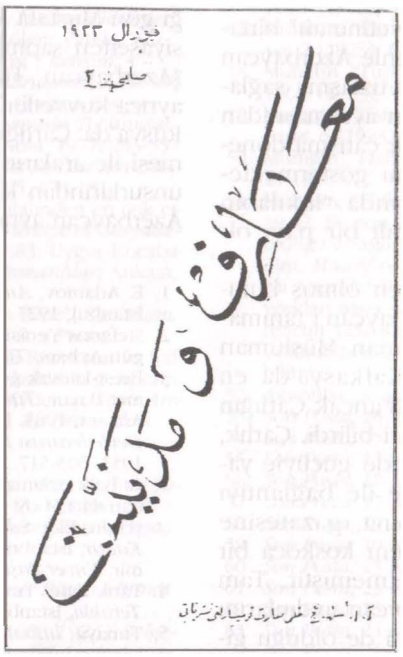
Şunu da belirtelim ki Muhittin, Türk dilinin tarihsel gelişimini ve Edebiyat-ı Cedide hareketini tamamen materyalist bir bakış açısıyla incelemiştir. Bizim çalışmamızda onun bu yöntemi ve tarih görüşü üzerinde daha ayrıntılı olarak durulduğundan burada fazla bilgi vermeye gerek görülmemiştir.

ÇEKA'NIN BASKISI VE TÜRKİYE'YE DÖNÜŞ

Muhittin'in Ankara hesabına casusluk yaptığı ve Azerbaycan'da karşı bir ihtilal hazırladığı yolunda siyasi polise sürekli ihbarlar yapılmaya başlamıştı. Evine gelen memur, onun yazılarına el koydu. Bu yazılar içinde bazı aile mektuplarıyla Osmanlı tarihi üzerine yaptığı bir çalışmanın karalamaları vardı. Muhittin sorgulandı. Kendisini cesaretle savundu. Kendisine Çeka meclisi tarafından Azerbaycan'ı terk etmesi için bir haftalık bir süre veriliyordu.[52] Bu karar düzeltildi. Çeka başkan vekili verilen kararın yanlış bilgilere dayandığının anlaşıldığını belirterek bu yanlışlıktan ötürü özür diledi. Azerbaycan'da istediği kadar kalıp derslere devam edebileceği kendisine duyuruldu. Fakat Muhittin artık, çok acı da olsa, memlekete dönmeye kadar vermişti. Bu karar onu sevenler arasında büyük üzüntü yarattı. Bu arada Bakû'daki elçiliğimiz kapatılmış ve Malımut Şevket'in de Türkiye'ye dönmesi kesinleşmişti. Onunla birlikte Muhittin ailesine katılmak üzere Tiflis'e gitti. Tiflis Birleşik Kafkasya Devletleri Dışişleri Komiseri'yle görüştü. O da Muhittin'in gönlünü almaya çalıştı. Kendisine teşekkür etti ve dargın ayrılmadığı konusunda güvence aldı. Artık Azerbaycan'daki "son İttihatçı" da buradan ayrılmış bulunuyordu.

MUHİTTİN BİRGEN VE AZERBAYCAN

Muhittin yaklaşık üç yıl kadar Kafkasya'da yaşadı. Bu zamanın önemli bir bölümünü Bakû'da eğitim ve öğretim işleriyle uğraşarak geçirdi. Bu süre içinde Azeri halkının yakın dostluk ve ilgisini gördü. Azerbaycan'ı ve bu ülkenin insanını oldukça yakından tanıdı. Muhittin, parlak zekâsı, engin kavrayış gücüyle karşımıza son derece keskin bir gözlemci olarak çıkmaktadır. 1936-1937 yıllarında yayımladığı anılarında Rusya ve Kafkasya'daki gözlemlerine oldukça geniş bir yer ayırdı. Biz burada onun Azerbaycan'la ilgili gözlemlerini değerlendirmeye çalışacağız.

***Maarif ve Medeniyet*'in 2. sayısı.**

Muhittin öncelikle sosyal ve ekonomik bakımdan Anadolu ile Azerbaycan arasındaki bazı farklara dikkati çekmektedir. Ona göre Anadolu ile Azerbaycan arasında sosyal gelişme bakımından dikkati çeken ayrılıklar şöyle özetlenebilir. Anadolu'da Osmanlı yönetimi Roma örneğinde bir Kapıkulu rejimi kurmuş olduğu için bütün insanlar arasında kardaşlık bağlarını kırmaya ve hiçbir yerde "Beylerin" güç sahibi olmamalarına önem vermiştir. İstanbul "kan, hesap ve nesep bakımlarından ne idüğü belirsizlerin" veyahut esirlerin, yabancı mültecilerin, hemen hepsi de Hıristiyanlıktan dönmüş 'Müslümanların' -'Türklerin' değil- hakimiyeti altında bulunduğu için, bunlar, Anadolu Türklerinin asilzade olmalarına rıza göstermemişlerdir." Osmanlı padişahları daima Anadolu'daki "beylerden" korkmuşlardır. Bunun için Osmanlı düzeninde soyadının değeri olmadığı gibi "milli" bey ya da "hanların" feodal düzen içinde varlık sahibi olmalarına izin verilmemiş ve bunlar sistemli olarak temizlenmişlerdir. Halbuki öte tarafta Çarlık, Kafkasya'da yayıldığı zaman orada tamamen bir toprak derebeyliği bulmuş ve kendisi de aynı düzen içinde bulunduğu için bu durumu olduğu gibi korumuştur.[53]

Muhittin, Azerbaycan'ın bağımsızlığı aşamasındaki siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel durumunu da çok yetkin bir biçimde çözümlemektedir. Böylece 1918'de ulusal bir hükümet kuran Azerbaycan, giderek bir polis, jandarma ve ordu kurmaya çalışıyordu. Toprağı bereketli, suları zengin, petrolü bol olan bu ülkenin maliyesi de düzelmiş ve eğitim işleri de düzene girmeye başlamıştı. Eğitim işlerinde yardımcı olmak üzere İstanbul'dan pek çok öğretmen ve uzman getirilmişti. Fakat bunların çoğu yetersizdi. Bütün bu olumlu gelişmelere karşın Azerbaycan içeride tam bir birlik göstermiyordu. "Bir taraftan ekserisinin milliyetleri paradan ibaret olan zenginler, bir tarafta Rus kültürüne aşık bir entelijensiya yani münevverler zümresi, bir tarafta da kendisini komünizm hareketlerine kaptırmış küçük bir zümre ve kısmen de Rus olan proletarya vardı."[54]

Orta tabakayı oluşturan milli kütleyi Müsavat adını taşıyan geniş bir parti temsil ediyordu. Sağ kanatta İslamcılar vardı. Bizim İttihatçılarla dirsek temasında oldukları için kendilerine "İttihatçı" denilen sol kanat zayıftı. Türkiye'den Azerbaycan'a gidenler de bunların arasında türlü türlü siyasal akımlara kendilerini kaptırmış bulunuyorlardı.[55]

Muhittin, ihtilalin Azerbaycan'a giriş kanalları üzerinde ilginç saptamalarda bulunmaktadır. Ona göre "İnkılap Azerbaycan'a kendi komünistlerinin eliyle değil, Halil Paşa etrafında toplanmış olan Türkiyeli unsurun yardımıyla girebilmiştir."[56] Yine bu bağlamda "İnkılap Azerbaycan'a olgun bir içtimai hadise, Azerbaycan tarihinin bir içtimai tekâmül hadisesi olarak değil, bu memleketin bir asırdan beri bağlanmış olduğu büyük bir camia içindeki siyasi bir tekâmülün neticesi olarak ve askeri kuvvetle girdi."[57] Bunun doğal bir sonucu olarak "Azeri bünye ile Rus bünyesi arasında" bir çatışma gözden kaçmıyordu. Bu çatışma da "Azeri komünist ekibin sırtında cereyan ediyordu." Niçin? Çünkü, "Azeri Türklükten ayrılamıyor, Rus da Çarlık devrinin an'ane ve metodlarından kurtulamıyordu. Bunun için Azeri komünistleri Ruslara yaklaştıkça halktan uzaklaşıyorlar, halka yaklaştıkça da sekter ve vehimli inkılapçılar tarafından töhmet altına alınıyorlardı."[58]

Gerek Muhittin'in burada görev alması gerek Türkiye'den başka öğretmen ve uzmanların getirilmiş olması, Azeri komünistleri halk karşısında rahatlatıyor ve bunlar halka "Maarifimizi ıslah ediyoruz" demek istiyorlardı. Bu durum yöneticilerle halk arasında bir çeşit denge kurulmasına da ortam hazırlamıştı. Muhittin bunu kavradığı için elinden geldiğinden, gücünün yettiğinden çok çalıştı. Sonuçta "Siyasetin bütün zayıf taraflarını bilen tecrübeli bir adam sıfatıyla da ne sağım ne solun benden şikâyet edemeyeceği temiz ve dürüst bir yoldan gittim. Bu suretle Azeri komünistler de bende kendilerini bir hayli müşkülden kurtarmış olan bir adam gördüler"[59] diye yazacaktır.

Öte yandan o tarihlerde Azerbaycan'a kafile kafile Rus göçmenleri gönderiliyor ve Azeri Cumhuriyeti'nin "istiklaline ve hatta muhtariyetine ait" birtakım haklar geri alınıyordu. Bu nedenle Azerbaycan ile devrimci Rusya arasında tam bir uzlaşma sağlanamadı. Öyle ki Muhittin'in buradan ayrılmasından (1924) sonra Azerbaycan'da kanlı bir çatışma döneminin yaşanmış bulunması da bunu göstermektedir. Böyle bir dönemin yaşanmasında "inkılabın Azerbaycan'daki hatalarının" önemli bir payı olmuştur. Şöyle ki:

Uzun zaman Kafkasya'ya egemen olmuş bulunan Çarlık döneminde Rusya, Azerbaycan'ı tanımamıştır. Kimi zaman Tatar, kimi zaman Müslüman olarak gösterdiği Azerbaycan'ın Kafkasya'da en güçlü bir Türk varlığı oluşturduğunu ancak Çarlığın bu işlerde uzmanlaşmış sınırlı kişileri bilirdi. Çarlık, Kafkasya'ya ordu gücüyle girmiş, ordu gücüyle yaşamıştır. Bütün yaptığı iş, Türkiye ile bağlantıyı zorlaştırmak ve Türkiye'nin kitabına, gazatesine sansür koymak olmuştur. Bu yöntem koskoca bir ulusal varlığın yok sayılmasına yetmemiştir. Tam tersine Çarlığın bu tutumu, Azerbaycan aydınlarını zamanında uyarmıştır. Azeri köylüsü de olduğu gibi Türk kalmıştır.[60]

Muhittin'in gözlemlerine göre devrim Azerbaycan'a, bu ülkeyi biraz olsun tanıyan, fakat Çarlığa mensup olan insanları da silip süpürmek suretiyle gelmiştir. "Bütün inkılaplar sekter, kıskanç ve otoriter olurlar. Bu hal gayet tabiidir. Bütün inkılapların en kuvvetlisi olan Rus inkılabı da öyle oldu ve Azerbaycan'a o şekilde girdi.[61] Ancak oraya gönderdiği insanlar, bu katı devrimciliği, devrimcilikten çok Rusçuluk ruhuyla uyguladılar. Bu da Azeriler arasında "nasyonalist cereyanın kuvvetle" artmasına yol açmıştır.[62]

Muhittin her şeyden önce devrimin gerçeği görmesini salık vermekte ve iki taraf arasında bir uyumun sağlanmasının buna bağlı olduğunu vurgulamaktadır:

"Azerbaycan artık Türktür. Onu başka bir şey yapmanın artık imkânı yoktur. Realiteleri iyi anlamak esası üzerine kurulmuş olduğunu iddia eden inkılap bu realiteyi böylece kabul edip ona hürmet ve riayet gösterdiği gün Azerbaycan'ı hakiki manasıyla fethetmeye başlamış sayılır. Aksi siyaset, Azerbaycan'ı inkılaptan tedrici surette soğutacak ve uzaklaştıracak bir siyaset olur..."[63]

Muhittin bu bağlamda sorunu Türkiye açısından da irdelemekte ve kimi kafalardaki bulanıklığa da açıklık getirmektedir:

"Ne Türkiye'de bir gün gelip Azerbaycan'ı ilhak, ne de Azerbaycan'da iltihak fikri vardır. Bunun aksini söyleyenler ya kendilerine iş mevzuu çıkarmak isteyen ve hasis menfaat gayeleri güden insanlardır ki bunlara inkılap ıstılahında provokatör derler, ya da hiçbir şeyden haberi olmayan cahil, gafil, vesveseye zebun insanlardır..."[64] Çünkü, "Bugünkü Türkiye, tarihin çizdiği hudutlara hürmet ve riayet etmeyi ve kendi hudutları içinde mesut olmanın imkânlarını arttırmayı düşünmekten başka bir fikir sahibi değildir."[65] Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldığı gün Mustafa Kemal Paşa'nın temelini attığı bu dış siyasetten sapma da söz konusu değildir. O halde, "Azerbaycan, Türkiye ile Rusya arasındaki dostluğu ayrıca kuvvetlendiren bir rabıtadır ve öyle olmalıdır. Rusya'da Çarlığın, Türkiye'de saltanatın yıkılıp gitmesi ile aralarındaki karşılıklı tecavüz ve düşmanlık unsurlarından kurtulmuş olan bu iki memleket için Azerbaycan ayrıca bir dostluk unsurudur."[66] ■

1. E. Adamov, *Anadolu'nun Taksimi* (çev. Hüseyin Rahmi), İstanbul, 1927.
2. Stefanos Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, İstanbul, 1979; Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, İzmir, 1995, I, 202.
3. Brest-Litovsk görüşmelerinin ayrıntıları için bkz. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi 1914-1918 Genel Savaşı*, Ankara, 1983, III/4, 103-141. Antlaşma metni: Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, Ankara, 1953, 503-517. Üç sancakta, antlaşmanın 4. maddesi uyarınca halk oylamasına gidildi. Oylama sonucunda 87.084 oydan 84.124 oy Osmanlı yönetimi altına girmeyi kabul ediyordu. Bkz. Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, İstanbul, 1991, 225-229. Krş. Şevket Süreyya Aydemir, *Enver Paşa*, İstanbul, 1972, III, 385-386.
4. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, III *İttihat ve Terakki*, İstanbul, 1989, 534.
5. Tunaya, *İttihat ve Terakki*, III, 535.
6. Ulusun bütün sınıflarını kapsayan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin meclisi, demokratik ilkelere göre oluşmuştu. Meclisteki feodal kalıntılar, muhafazakârlar, İttihad-ı İslamcılar yer al-

dığı gibi sol sosyalist gruplar da bulunuyordu. Ancak çoğunluk milliyetçi demokrat Müsavat Fırkası tarafından temsil ediliyordu. Azerbaycan'ın bağımsızlığı ve cumhuriyetin ilanı konusunda bak. Resulzade Mehmet Emin, *Azerbaycan Cumhuriyeti. Keyfiyet-i Teşekkülü ve Şimdiki Vaziyeti*, İstanbul, 1339-1341; Mehmetzade Mirza, *Azerbaycan Misak-ı Millisi, 28 Mayıs İstiklal Beyannamesinin Tahlili*, İstanbul, 1927; Ahmet Caferoğlu, *Azerbaycan*, İstanbul, 1940; Hüseyin Baykara, *Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi*, İstanbul, 1975, 256-261; Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, III/4, 186; Z. V. Togan, "Azerbaycan", *İslam Ansiklopedisi*, II, 116.

7. Muhittin Birgen, "Türk Ordusunun Azerbaycan'a Yardımı", *Yakın Tarihimiz*, II/15 (1962), 44-45; Resulzade Mehmet Emin, *Azerbaycan Cumhuriyeti*, 53-67.
8. Hüseyin Baykara, *Azerbaycan İstiklal Mücadalesi*, 262-265.
9. Tunaya, *İttihat ve Terakki*, III, 531; Aydemir, *Enver Paşa*, III, 387-388.
10. Tunaya, *İttihat ve Terakki*, III, 532. André Nouschi, *Luttes pétrolières au Proche-Orient*, Paris, 1970. Yazar, bu eserinde II. Meşrutiyet'in ilanında petrolün rolüne işaret etmektedir.
11. İlhan Selçuk, *Yüzbaşı Selahattin'in Romanı*, İstanbul, 1995, I, 420-430. Enver Paşa, Bakû'nun alındığını o sırada İstanbul'da bulunan Resulzade'ye telefonla bildirmişti (*Azerbaycan Cumhuriyeti*, 64).
12. "Bugün Bakû'daki mahzenlerde toplanmış olan petrol ve mazotun bugünkü fiyatlara göre kıymeti yüzlerce milyon lirayı bulmaktadır. Tanrının bir lutfu olarak elde ettiğimiz bu kaynak, bütün mali sıkıntımızı karşılayacak mahiyettedir. Ancak Tiflis murahhasımız Abdülkerim Paşa'dan aldığım bir telgrafta, dost ve komşu hükümetlerin bu hazine üzerinde eşit hak iddiasında bulundukları, hatta bu arada Azerbaycan'ı hiç hesaba katmadıkları anlaşılmaktadır. Bütün bu işlerin Almanlar tarafından çevrilmekte olan fırıldaklardan başka bir şey olmadığını dikkatinize arz ederim..." (Aydemir, *Enver Paşa*, III, 448-449). Burada küçük bir ayrıntı üzerinde durmayı gerekli görüyoruz. Aydemir, 2 Ekim 1334 (1918) tarihli olana bu şifrenin gününe 13 ekleyerek 15 Ekim 1334 tarihini vermektedir. Bu yanılgı, Aydemir'in eserinin bütününde göze çarpmaktadır. Oysa 1917 Martından sonra Miladi tarihle Rumi tarih arasındaki gün farkı kaldırılmıştır. Bu nedenle 1333'ten (1917) sonraki tarihlemelerde güne 13 eklemeye gerek yoktur.
13. Tunaya, *İttihat ve Terakki*, III, 538.
14. Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925*, İstanbul, 1991, I, 98-103; Rasih Nuri İleri, *Atatürk ve Komünizm*, İstanbul, 1994, 33.
15. Muhittin Birgen, "Türk Ordusunun...", 44-45.
16. *Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi, Muhittin Birgen Dosyası* (bu dosyadan yararlanmamı sağlayan TBMM Başkanlığına teşekkür ederim). Server İskit, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, İstanbul, 1943, 229-230; Bülent Varlık, "Muhittin Birgen ve Türk KooperatifÇisi Dergisi", *İletişim*, 4 (1982), 163-216; "Birgen, Muhittin", *Ana Britannica*, IV, 193.
17. İlhan Tekeli-Selim İlkin, "(Kör) Ali İhsan (Iloğlu) Bey ve Temsili-Mesleki Programı", *Atatürk Döneminin Toplumsal ve Ekonomik Sorunları, 1923-1938*, İstanbul, 1977, 283-357.
18. İhsan Güneş, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı (1920-1923)*, Eskişehir, 1985. 174-181.
19. Muhittin, 1920 Ankara'sında Bolşevik ihtilalinden en çok etkilenenlerden biriydi. Bkz. Kerim Sadi, *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, İstanbul, 1994, 460-483; Uygur Kocabaşoğlu- Metin Berge, *Bolşevik İhtilali ve Osmanlılar*, Ankara, 1994, 215, 251, 253, 292-295.
20. Muhittin Birgen, "İttihat ve Terakkide On Sene", *Son Posta*, 10 Haziran 1937 (Bundan sonra yalnızca *Son Posta*).
21. *Son Posta*, 10 Haziran 1937. İhtilal sonrası Rusya'nın ve Kafkasya'nın perişanlığı o tarihlerde burada bulunan gençlerin anılarına da yansımıştır: Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, İstanbul, 1993; Vâlâ Nurettin, *Bu Dünyadan Nâzım Geçti*, İstanbul, 1975.
22. *Son Posta*, 12 Haziran 1937.
23. *Son Posta*, 23 Haziran 1937; Mete Tunçay, *"Mesai" Halk Şuralar Fırkası Programı*, Ankara, 1972, 2, 13 (Kongre, 5-8 Eylül 1921 tarihlerinde toplanmıştır). Aydemir *Enver Paşa*, III, 607-612.
24. *Son Posta*, 23 Haziran 1937.
25. Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkânı*, İstanbul, 1967, 176-189.
26. Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar-I (1908-1925), Belgeler, 2*, İstanbul, 1991, 193-194.
27. *Son Posta*, 6 İl. Teşrin 1936; 25-27 Haziran 1937. Krş. Aydemir, *Enver Paşa*, III, 616-618.
28. Bu şarkı 1918'de Azerbaycan'da Enver Paşa için bestelenmişti. Şimdi Mustafa Kemal Paşa için söyleniyordu (Aydemir, *Enver Paşa*, III, 618). Muhittin Birgen, "Azerbaycan ve Azeri Türkleri", *Yakın Tarihimiz*, I/13 (1962), 410-411.
29. *Son Posta*, 8-9 Temmuz 1937.
30. 1914 yılında İzmir'de Milli Aydın Bankası'nın ve Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri Anonim Şirketi'nin kurucularından olan Nazmi Topçuoğlu, Muhittin'in yakın arkadaşıydı. Muhittin daha sonra İzmir'de Topçuoğlu ile birlikte uzun süre çalışma fırsatını bulacaktır. Bkz. Özlem Yıldırır, "Tariş'e Emek Verenler: Mehmet Nazmi Topçuoğlu", *Tariş'in Sesi*, 43-47 (1995).
31. *Son Posta*, 28 Haziran 1937.
32. *Son Posta*, 12 Temmuz 1937.
33. *Son Posta*, 12 Temmuz 1937. Çeka (gizli polis örgütü), daha sonra kendisini Ankara lehine casusluk yapmakla suçlayacaktır. Bu doğru değildir. Yalnız Muhittin'in İttihatçılarla ilgili olarak bazı bilgileri Bakû elçiliğimize sızdırdığı kanısı doğmaktadır. Bkz. Vâlâ Nurettin, *Nazım*, 232.
34. *Son Posta*, 12 Temmuz 1937.
35. *Son Posta*, 13 Temmuz 1937. Muhittin "privat doçent" unvanını almak için Rus profesörlerin iki ciltlik bir tarih tezini gözden geçirdiklerini söylemektedir. Ancak tezin başlığını belirtmemektedir (Muhittin, "Darülfünun ve Meslek, Yusuf Şerif Beyefendiye", *Meslek*, 6 Kânunusani, 1925, 4). Ancak bu tezin Osmanlı tarihini meteryalist açıdan inceleyen ve bizim çalışmamızda üzerinde uzun uzun durduğumuz bir araştırma olduğuna şüphe yoktur.
36. *Son Posta*, 13 Temmuz 1937.
37. *Son Posta*, 15 Temmuz 1937.
38. *Son Posta*, 15 Temmuz 1937.
39. *Son Posta*, 16 Temmuz 1937.
40. *Son Posta*, 17 Temmuz 1937.
41. *Son Posta*, 17 Temmuz 1937.
42. *Son Posta*, 18 Temmuz 1937.
43. *Son Posta*, 19 Temmuz 1937. Halil Fikret hakkında ne yazık ki bilgi bulamadım. İsmail Hikmet (Ertaylan) tanınmış edebiyat tarihçilerimizden biridir (1899-1967). Bakû'da bulunduğu sırada Azeri edebiyatı üzerine iki büyük cilt tutan bir eser yayımladı: İsmail Hikmet, *Azerbaycan Edebiyatı Tarihi, İslamiyetin Zuhurundan Miladın On Sekizinci Asrına Kadar*, Azer Neşr, Bakû, 1928.
44. *Son Posta*, 13, 17 Temmuz 1937. Derginin 11. sayısında Muhittin'in bir resmi bulunmakta ve altında şu yazı yer almaktadır: "Mecmuamızda en yakından iştirak eden muhterem muharririmiz Muhiddin'in resmidir."
45. "Bir İlk Söz", *Maarif ve Medeniyet*, Yanuvar (Ocak) 1923.
46. Muhittin, "Türkçe'yi Düzeltmekte Usul", *Maarif ve Medeniyet*, 1 (1923), 5-8; 2 (1923), 3-6.
47. Muhittin, "Türkçe'yi Düzeltmekte Usul", *Maarif ve Medeniyet*, 2 (1923), 6.
48. Muhittin, "Türkçe'nin Tekâmülü Tarihi", *Maarif ve Medeniyet*, 3 (1923), 3-8; 4-5 (1923), 3-6.
49. Muhittin, "İlim ve Fen: Edebiyat-ı Cedide", *Maarif ve Medeniyet*, 6 (1923), 4-10.
50. Muhittin, "Halk Dilleri", *Maarif ve Medeniyet*, 8-9 (1923), 17-18.
51. Muhittin, "Elifba Meselesi", *Maarif ve Medeniyet*, 11 (1924), 39-42. Bu son yazının 10. sayıda çıkan bir yazının devamı olduğu anlışılmaktadır. Ancak 10. sayıdaki yazıyı göremedim. *Maarif ve Medeniyet*'in bir koleksiyonu Bakû'da Mirza Ali Ahundof Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Bu koleksiyondan bana gerekli yazıların tıpkı çekimlerini sağlayan öğrencim Vefa Rzayeva ve E. Ü. Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü'nde görevli Prof. Aydın İbrahimof'a teşekkürü borç bilirim.
52. Ayrıntılar: *Son Posta*, 21 Temmuz 1937, 1-10 Ağustos 1937.
53. *Son Posta*, 24 Temmuz 1937.
54. *Son Posta*, 15 Haziran 1937.
55. *Son Posta*, 15 Haziran 1937.
56. *Son Posta*, 17 Ağustos 1937.
57. *Son Posta*, 17 Ağustos 1937.
58. *Son Posta*, 19 Ağustos 1937.
59. *Son Posta*, 19 Ağustos 1937.
60. *Son Posta*, 23 Ağustos 1937.
61. *Son Posta*, 23 Ağustos 1937.
62. *Son Posta*, 23 Ağustos 1937.
63. *Son Posta*, 24 Ağustos 1937.
64. *Son Posta*, 24 Ağustos 1937.
65. *Son Posta*, 23 Ağustos 1937.
66. *Son Posta*, 23 Ağustos 1937.

ABDÜRREŞİD İBRAHİM EFENDİ'NİN *TEVHİD-İ EFKÂR*'A BEYANATI (1923):

MÜSLÜMAN MEMLEKETLERİNDE BEŞ SENE SEYAHAT

ÇEVRİMYAZI
YÜCEL DEMİREL

Hayatının bir rubuunu seyahat ve vaaz ve nasihata hasr ederek hemen hemen bir devr-i âlem yapmış ve bilâd-ı İslamiye'ye ait âsârıyla şöhret bulmuş olan Abdürreşid İbrahim Efendi evvelki gün Rusya'dan şehrimize avdet eylemiştir. Mumaileyh tam beş sene imtidâd eden bu son seyahati hakkında bir muharririmize bervech-i âti beyânâtta bulunmuştur:

İstanbul'dan Sibirya'ya

1918 senesi Teşrinievvelinin nısf-ı ahîrinde İstanbul'dan ayrıldım. Odesa tarikiyle ailemi almak üzere Berlin'e ve oradan maskat-ı re'sim [doğum yeri] olan Sibirya'daki Tala [Tara] şehrine gidecek ve sonra da İslam dünyasında, Asya'nın göbeğinde bir seyahat yapacaktım.

Yolda İken Avusturya'nın İnhilali

Ben Odesa'da iken Avusturya'nın inhilali [dağılması] vuku buldu. Avusturya'daki Rus üserası, garnizonlarından serbest bırakıldıklarından yüz binlerce Rus Ukrayna tarikiyle tren bulmak üzere Odesa'ya dolmuşlardı. Odesa mahşerden bir numune idi. Ne yatacak bir mahal, ne emniyet ve huzur ve ne de yiyecek ve içecek bir şey kalmamıştı. Odesa'dan Kief'e gidecektim. İstasyona geldim

Rusya da Karmakarışık

Trenler görülecek bir şeydi. Ne saat-i hareketleri malum ve ne de ayakta duracak bir mahal mevcuddu. İki gün ve iki gece istasyon taşları üstünde fırsat bekledim ve nihayet semt-i hareketi malum olmayan bir trene iltica ettim. Trene girdikten sonra anladım ki benden başka bileti hâmil kimse yoktu. Meğer buna hiç lüzum yokmuş. Rusya inhilal etmiş.

Kief'e Doğru

Şimalde Bolşevikler, garpta Ukraynalılar, cenupta bilmem kimler hükümran imişler, her tevakkuf [durma] mahallinde binlerce üsera trene koşuyor, iğne atsan yere düşmez bir halde bulunan trene pencerelerden hücum ediyorlardı. Trenlerin saat-ı hareket ve tevakkufu gayr-i malum idi. Fakat yolcular her neye mal olursa olsun trene binmek istiyorlardı. Yerinden biraz kımıldayanın vay haline! On beş saat bu şerait-i fecia altında gittikten sonra Kief yolunun kapalı olduğunu ve zaten trenin de Harkof'a gideceğini söylediler. Meğer bu da doğru değilmiş. Tren Rastof vilayetindeki Baltof şehrine gidiyormuş. Şehre geldik ve tam 24 saat kaldık.

Kief'e gidecek tren arıyordum. Kief malum olduğu üzre Ukrayna'nın merkezidir.

Ben Baltof'da dolaşırken tanıdığım Rus mühendislerinden biri rast geldi. Hususi lokomotifle Kief'e gideceğini ve beni de hukuk-ı kadimeye riayeten nezdine alacağını söyledi. Lokomotifle Kief'e hareket ettik. Şehre üç kilometre mesafe kalınca ileri gitmek imkânı olmadığını, yolların bozuk bulunduğu anladık.

Kief'de Katliam

Eşyamızı sallasırt ettik, yaya olarak şehrin bir noktasından içeriye girdik. Doğru camie nâzil oldum. Rusya'daki İslam yurtlarında camiler bir muhâdenet ocağıdır. Her gün orada vaaz ve nasihat ettim. Üç gün sonra hürriyetperver fırkası da Almanlarla uyuşarak Kief'e girdi. Türkiye'nin fevkalade mümessili Muhtar ve şehbender Ferid Beyler tarafından istikbal olundu. İki gün sonra da bir katliam başladı. Dört beş bin kişi itlaf edildi. Hiç unutmam bir gece Ferid Bey'in evinde toplaşmıştık. Gece yarısı ben camie avdet ediyordum. Gayet şiddetli bir infilak vuku buldu. Ertesi sabah da gördük ve öğrendik ki çarlık taraftarlarından tevkif edilen 300'ü mütecaviz eşhasın habsedildiği müze daire mevkuflarla birlikte berhevâ edilmiş.

Almanya'da Kanlı Hadiseler

Kief'te bir ay kadar kaldım ve Alman inkılabı üzerine ricat etmeye başlayan Alman askerleriyle birlikte Berlin'e ailemin nezdine gittim. 3 Kânunuevvel 1918'den Nisan 1919'a kadar Almanya'da kaldım. Nisanın yedinci günü Berlin'in şimal kısmındaki Aleksandr Platz'da Spartaküslerin kanlı bir mücadelesine reyü'l-ayn [gözümle görerek] şahit oldum. Bunlar, mevki polis merkezini basarak altmış üç polisi, kulak ve burunlarını kesmek ve gözlerini oymak suretiyle katlettiler. Bu hal altı gün şehir dahilinde ve haric-i mahallatta devam ettiğinden vesait-i münâkale [ulaşım araçları] inkıtaa uğradı ve mayıs

bidayetinde ancak maaile böyle çıkabildik, trene bindik. Odesa'da şahit olduğum aynı manzara burada da tekerrür etti. İzdiham ve keşmekeş haddü'l-gaye [son derecede] idi. Yalnız trenlerin semt-i teveccühü malum bulunuyordu.

Litvanya'da Müslüman Bir Kumandan

Rusya'ya bin müşkilatla girdik. Köşida mevkiinde tren kaldı. Çünkü ilerisi sahne-i harb idi. Bizi cebheden geçirmek istemediler. Litvanya askeri kumandanı niamü'l-tesadüf [rastlantının nimeti], Müslüman imiş. Mumaileyh bana maalesef hiçbir muavenete muktedir olamadığını söylemekle beraber ancak cebheden Litvanya'ya geçebileceğimi bildirdi ve bu müsaade-i fevkalade neticesinde Litvanya'ya girdik. Litvanya Müslümanları ekalliyette bulunmalarına rağmen cami ve mekteblerini hüsn-i muhafaza etmişlerdi.

Bilhassa Kovno Müslümanları bize en azami muavenette bulundular. Buradaki Müslümanların ekserisi hükümet memuriyetlerinde ve orduda zabit mevkiinde ifa-yı hidmet ediyorlardı. Hemen hemen denebilir ki Litvanya hükümetinin ordu zabitanı ve mülkiye memurlarının nısfını Müslümanlar teşkil ediyor.

Bolşevik Rusya'da

Litvanya'dan Moskova'ya hareket ettik. Artık Bolşevik Rusya'ya dahil olmuştuk. Moskova, âdeta ruhsuz bir ceset gibi idi. Ne sokaklarda bir tek insan, ne araba ve ne de bir dükkân vardı. Ben bu hali gördüğüm zaman şehrin bir yortu günü yaşadığına hükmettim. Fakat bilahare anladık ki mağazalar yağma edilmiş ve içinde bir tek şey bırakılmamış, memleket hayat-i tabiisine veda etmiş. Sokaklarda, sanki bir kabahat yapıp firar etmiş gibi havf ü hirâs [korku] içinde tesadüf edilen bazı eşhas insanı gördüğü zaman Moskova'da nasıl bir idarenin devam ettiğine vehleten [birdenbire] hükmediyordu.

Moskova'nın Zavallı Müslümanları

Moskova'da ehlbbâdan [dostlardan] bazı zevat ile temasda bulundum ve onlardan birine misafir olduk. Moskova Müslümanları son derece hırpalanmış ve burjuva sınıfı gibi bütün Müslüman ağniyası [zenginleri] ve vasat tabakası şehit edilmişlerdi. Bolşevikler, kiliseleri soymuşlardı fakat bizim camilerimize ilişmemişlerdi. Çünkü camilerimizde mücevherat ve girânbehâ [değerli] eşyaya müteallik bir şey yoktu.

مسلمان مملکتلرنده بش سنه سیاحت

عبدالرشید ابراهیم افندینك روسیه، سیبریا، تورکستان و تورکستان چیزده‌کی مشاهداتی

تورکستانده حتی مسلمانلرینك، (اورنبورغ)ك اسیر و دارنی کیرباسی قدر آجیر آلان قحطدن قورتارمق
سودیکمز کیمسه قالمامش، مسلمانلرك آچ قالمش اولدقلری یرلرده طاغلری یرمکده‌در

حیاتك بردیکی سیاحت ووعظ و نصیحت حصر ایدوك جان، جان بردور عالم یاشیش وبلاد اسلام یه‌یه عالم آثارله شهرت بولمش اولان عبدالرشید ابراهیم افندی اولکی کون روسیه دن شهرمزه عودت ایلمشدر. موی الیه تام بش سنه‌دنبری ایدن یوسوك سیاحی حقنده بر محرر یزه‌مزه روجه آتی یازیلمه‌سنی تقدیم ایلمشدر.

استانبول لیسه سی مبعوثلرندن
۱۹۱۸ —

سنه‌سی تشرین اولك لصف اخیرنده استانبولدن آیرلدم. (اوده‌سا) طریقیله بزی جیهه‌دن چکدیرمك ایسته‌مدیلر. (لیتوانیا) حکمری قوماندانی لم‌الصادف، مسلمان ایمش. موی الیه بکا مع الاسف هیچ بر معاونت مقتدر اولامادیغنی سویله‌مکله برابر آچیغی جیهه‌دن (لیتوانیا)یه چکه‌یه‌جکی یلدیردی و بو مساعده فوق العاده خیجه‌سنده (لیتوانیا) یه کیردك. (لیتوانیا) مسلمانلری الیمنده بولوندیرمق جامع و مکتبلری حسن محافظه ایتمکده‌در. بالخاصه (لووو) مسلمانلری پك آك لعظی معاونتده بولوندیلر. بورادهکی مسلمانلرك اکثریتی حکومت مأمورینلرندن و ارادوده ضابط موقعنده ایفای خدمت ایدیورلردی. حتی بعضا دینه یلدیکه (لیتوانیا) حکومتك اردو ضابطانی قوماندیه مأمورلرینك نصفنی مسلمانلرتشکیل ایدیور.

لیتوانیادن روسیه‌یه

(لیتوانیا)دن (موسکووا)یه حرکت ایتمك ایچون یولعه‌لرك روسیه‌یه داخل اولدقدن (اسمولنسکوا)، فاصله‌سنده بر حیز یرجه‌کی ایدی. فوقالاده بر تك انسان، نه آرابه ونه‌ده یوکلر

اسلام دنیاسنده بش سنه سیاحت ایتمش اولان عبدالرشید ابراهیم افندی

Gözyaşları ve Bolşevikler

Bolşevikler ağlayanlara karşı bir Rus darbımeselini derhatır ettiriyorlardı. "Moskova, gözyaşlarına itimat etmez!.." ve bu sözü müteakip kuvvetli bir kahkaha ile bedbaht muhatablarına ikinci bir yara açıyorlardı.

Moskova'da gördüğüm fecayii muhayyelemde pek ziyade i'zâm ediyordum. Fakat seyahatimin devamı müddetince bu mezalimin on misli fazlasını müşahede ettiğim zaman Moskova'nın o vakitki halini gıpta ve tahassürle [özlemle] yâd ettim.

Moskova'dan Petersburg'a gittim. Eskiden tanıdığım bu şehri bu defa tanıyamadım. O tertemiz şehir sanki bir yangın yeri veya muharebe meydanı olmuştu. Tek bir çöp bile bulunmayan sokakları hayvan laşeleri ve insan enkazı ile dolu idi.

Petersburg'dan Volga kenarındaki Samara'ya geldim. Bu şehrin mülhakatı hemen kâmilen Türk ve Müslümandır. Burada üç gün misafir olduktan sonra Ufa'ya bu Müslüman şehre gitmek üzere istasyona inmiştim. Moskova'dan itibaren bu trenlerin yolcu vagonları ortadan yok edilmiş ve yolcular da eşya misillü yük vagonlarıyla nakledilmeye ve Bolşevik müsâvâtı cemâdât ve zîruhları [cansız ve canlıları] birleştirmeye muvaffak olmuştu! İstasyonda trenin hareketini intizara başladık. Artık intizar saatleri günlere tebeddül edeceğini anladım. Fakat çâr ve nâçâr ertesi sabaha kadar bu yük vagonları içinde diğer yolcularla birlikte bekledim.

Açlıktan ve Soğuktan Ölenler

Sabah oldu. Bir de ne göreyim, vagonların içinden kazık gibi kesilmiş elli altmış ceset çıkarıyorlardı. Soğuğun şiddetinden bu zavallılar terk-i hayat etmişlerdi. Meğer bu bir şey değil imiş, istasyon binasına girdiğim zaman daha feciini gördüm alettakrib [yaklaşık] üç yüz mütecaviz ceset bir odun yığını şeklinde üst üste sıralanmıştı. Artık anladım ki trene veda etmek lazım. Misafir olduğum imam Fatih Efendi'nin evine döndüm. İmam Efendi'ye müşâhedâtımı anlattım. Acı acı güldü ve şehirden her gün iki bin kişinin açlık ve soğuktan vefat ettiklerini söyledi.

Müslüman Ufa'da

Vilayetin hemen hemen bütün köylerini yaya olarak dolaştım ve Ufa'ya indim. Ufa, âdeta bir belde-i İslamiye'dir. Mahkeme-i şer'iyesi ve sair cemaat-i İslamiye teşkilatı mevcut. Orada on beş gün vaaz ve nasihat ile meşgul oldum ve ahval-i mahalliyeye vukuf kesbettim. Burada da günde 1200 vefat

vuku bulduğunu kemal-i teessürle salahiyetdâr zevat söylediler. Artık böyle çıkmak zamanı gelmişti.

Tara'da Geçirilen İki Sene

Kâh at ile, kâh yaya olarak yüzlerce köy ve kasabayı geçerek Sibirya'ya geçtim ve maskat-ı re'sim olan Tara şehrine muvasalat ettim. Hemen biri erkek ve diğeri kızlara olmak üzere iki mektep açtık. Halktaki hahiş-i ilm [bilim isteği] haddü'l-gayede idi. Sinn [yaş] mevzu-i bahsolmaksızın bütün şehrin Müslüman erkek ve kadınını ailemle birlikte tedris ve talime başladık. Bolşevikler bizim medreselerimizi kaldırıyorlar, kapatıyorlardı. Din bahsini yok etmek ve anenâtımızdan uzaklaştırmak istiyorlardı. Biz sükûnetle mücadele ettik. Bolşevikler bir aralık dini ve fenni münazaralar yaptılar. Lehülhamd muvaffak olduk. İki sene Tara'da kaldım.

Açlıktan Öldürmek Cezası

Bu iki sene içinde açlık bütün Rusya'yı ihata etti. Milyonlarca insan her tarafta açlıktan ölüyordu. Ekmek bulmak çaresi yoktu. Bolşevikler kendilerine tâbi olanlara ekmek veriyorlar. Kendilerine muhalif fikir perverde edenleri veyahut bu yolda telakki edilenleri açlıktan kasden öldürüyorlardı. Nihayet iki sene sonra Bolşeviklerden müsaade aldık. Oğlumla birlikte Türkistan-ı Çinî'ye bu pek sevdiğim hıttaya [ülkeye] daldık.

Türkistan-ı Çinî'de

Türkistan-ı Çinî'de ilk ayak bastığım şehir Çoğacık idi. Artık buralar tamamen Türk-Müslüman bulunuyordu. Türkistan-ı Çinî'de on iki milyonluk dindar, muttaki, saf ve nezih kardeşlerimiz yaşıyor. Çinliler dine katiyen müdahale etmiyorlar. Refah ve saadet hükümfermâ olan bu güzel memleketin afif ahalisi büyük i'zâz ve ikrâmda bulundular.

Sakarya Harbi ve Dindaşlarımızın Endişesi

Azami derecede yaptıkları ikramın başlıcası Türkiye'den gelmekliğimizden neşet ediyordu. Mavizeler [vaazlar] irâd ederek memleketi dolaşmaya başladık. Ahali-i İslamiye yalnız bir şeyden son derecede muztarib bulunuyordu. O da Sakarya'ya ve Ankara yakınlarına Yunanlıların gelmesi idi. Bir ay kadar bu şehir ve mülhakatında kaldım ve şarka doğru yola devam ettim.

İzmir'in İstirdadı Haberi

Çiho mevkiine geldiğim zaman bir gece yarısı oturduğum odanın penceresi vuruldu ve bir ses bana: "Halifenin askeri küffarın İzmir şehrini ellerinden aldı. Cemaat-ı Müslimin camide toplandılar. Sizi bekliyorlar" müjdesini verdi.

Gazenferlerimize Dua ve Şehitlerimize Fatihalar

Hemen camie koştum. Yüzlerce muvahhidin eşk-i şâdî [sevinç gözyaşı] dökerek Rabbilâlemine münâcâtta bulunuyorlar, secde-i şükrana kapanıyorlardı. Hemen bir mevize irâd ettim. İzmir'in küffar şehri olmayıp, düşman tarafından Müslümanların elinden alındığını ve bu kere Müslümanlar şehr-i mezkûru istirdad ettiklerini söyledim. Hemen mevlid okuduk ve gazenferlere dua ve şehitlere Fatihalar ithaf ettik.

Ezeli ve Ebedi Din Rabıtaları

Türkistan'ın toprakları çok feyzlidir. Herşeyi mebzulen veriyor. Kânunuevvelde 24 derece-i hardı. Ahali şâdân, herkesin ağzında "Halife ordusunun ve onun vekili Gazi Mustafa Kemal'in ismi dolaşıyordu. Ne asude bir hayat yaşıyorlardı. İnsan görmeye doyamıyordu.

Moskova'ya Avdet

6400 kilometrelik Türkistan-ı Çinî ve Çin ülkesini kat' ederek Pekin'e geldim. Oradan harbin tarikiyle yine Bolşeviklerin bir şehrine, Vladivostok'a ve trenle 15 günde Moskova'ya avdet ettim. Evvelce bu yol dokuz günde kat' ediliyordu. Moskova'ya geldiğim gün 12 Teşrinievvel 1923 idi.

Bu kere Moskova'yı bambaşka buldum. Ticaret ve sanayi revac bulmuş, şehir hayatı başlamıştı. Yalnız paraların hesabını bulmak imkânı yok. Trilyon ve katrilyondan aşağı rakam bilinmiyor. Mamafih herkes istikbal hakkında bedbin idi.

Rusya'daki Dindaşlarımız Tehlikede!

Rusya'da bugün İslamlar tamamen müzmahil bir halde bulunuyor. Eğer bu şerait altında yaşarlarsa on on beş sene sonra İslam namı Rusya'dan kalkacaktır. Bolşeviklerin siyasetine bu hal çok mülayim geliyor. Çünkü Müslümanlar dinlerine sarılmışlar, ondan başka hiçbir şeyden hayır gelemeyeceğine kani bulunuyorlar. Halbuki Bolşevikler mevcut edyânı [dinleri] ortadan kaldırıp bilahare kuvvetli bir Ortodoks mezhebini koymak gayesini takip ediyorlar. Rusya'daki Türkler bir varlık gösteremiyorlar. Çünkü Bolşevikler Türklerin arasına Tatarlardan ve kendilerinden bazı sütübozuklar sokarak tohum-ı fesad ve nifak ekiyorlar ve birbirlerini kırdırıyorlar.

Rusya Müslümanlarında Maarif ve Ticâret

Ticaret itibârıyla Türkler fena vaziyette değildir. Fakat Bolşevikler her kazanca ağır bir vergi koyduklarından memlekette ticaretin devamı şübhelidir.

Maarif itibarıyla Türkler maalesef fena bir vaziyettedir. Çünkü Bolşevikler mekteplerine Türk çocuklarını almak istemiyorlar; bin müşkilat çıkarıyorlar. Müslüman mekteplerini de kapatıyorlar, ahali cahil kılıyor.

Müslümanların Muhaceretine de Mani Oluyorlar

Netice olarak şunu söyleyeyim ki Türkler, Rusya'da ümitsiz bir haldedir. Din ile alakadar olanlar fırsat bulurlarsa bir dakika Rusya'da kalmayıp Türkiye'ye hicret edeceklerdir. Fakat Ruslar bu hicrete şiddetle mümânaat ediyorlar. Nitekim birçok Müslümanlar yola çıkmışlar, fakat Batum'da, Tiflis'te Ruslar tarafından tevkif edilmişlerdir. ■

(*Tevhid-i Efkâr*, 6. 12. 1923)

HİMAYE-İ ETFAL CEMİYETİ İSTANBUL MERKEZİ'NE MERBUT

ANNELER BİRLİĞİ TALİMATI*

ÇEVRİMYAZI
MUSTAFA ŞAHİN

Şimdilik Süt Damlası'nda ictima eder.

1- Anneler Birliği [AB] Himaye-i Etfal Cemiyeti [HEC] İstanbul Merkezi'ne merbuttur. Heyet-i idaresi Süt Damlası [SD] tabibiyle ikisi HEC Merkezi "hanım aza"dan ve dört hanım da hariçten intihap olunmak üzre yedi zattan teşekkül eder. Birliğe hayırperver zevat iştirak eder ve kendilerine "fahri aza" namı verilir. HEC İstanbul Merkezi reisi veya HEC azasından tevkil edeceği zat birlik heyeti müzakeratına iştirak eder.

2- Birlik Heyeti âtideki vezaifi nazar-ı dikkate alarak şefkatli ve insaniyetperver hanımları aza kayd ve muavenet-i nakdiye ve maddiyede bulunmak üzre Süt Damlası, Anneler Birliği'yle manen alakadar eyler.

3- Anneler Birliği'ne ayda yarım, senede altı lira veren hanımlar "aza-yı asliye, faale"den ve maddi ve manevi fevkalade muavenette bulunanlar "aza-yı şerefiye"den addolunurlar. Birlik gayesine çalışan fakir kadınlar da birlik azasından ma'duddurlar.[3]

4- AB heyeti şimdilik haftada bir gün Süt Damlası'nda veya merkezde ayrıca tahsis olunan odada ictima ile:

[s. 2 resim yazısı] "Can Evlâdı" Hüviyet Varakası'ndaki resim: Anneler Birliği İstanbul Merkezi. Hayır sahibi her Türk "Can Anası", "Can Babası" olmalıdır.

a- Muhtac ve fakir gebelerin haftada bir gün SD'nda ve sair bir yerde muayenelerini temin eder;

b- Bunların hüviyetlerini, adreslerini kayd eyler;

c- Hanelerinde ziyaret ile şerait-i sıhhıyelerini temine çalışır;

d- Kundak takımı, sepet, beşik, çamaşır tehyie eder;

h- Belediyelerin muavenetini temin için lazım gelen teşebbüsatta bulunur;

5- Birlik heyeti aralarında bir reis ve bir muhasebe memuru ve bir kâtip intihap eder. Birliğe ait muhaberat reisin imzasıyla ceryan eyler. Hastabakıcılardan biri kâtibe muavenette bulunur.

6- Birlik heyeti annelere yardım ile mükellef olup SD ve teşkilatı muamelatına müdahale edemez.

7- AB gebelik zamanında, doğururken ve doğurduktan sonra muhtaç kadınlara yardım eder; fakat anneleri de bu yardıma iştirak ettirmeye çalışır. "AB", annelerin yekdiğerine yardım etmesi esasına tevfikan teşkil olunmuştur. Zenginler fakirlere yardım edecek ve fakat fakirler de muhtaç olmadıkları zaman suret-i münasibede birliğe dahil olacaklar ve yardıma iştirak eyleyeceklerdir.

8- Her kadın, AB'nin aza-yı muavenesinden addolunur; her anne diğer anneye yardım ile mükelleftir.

9- AB, muhtaç annelere dolayısıyla daha anne karnında veya doğmakta veya doğmuş bulunan çocuklara yardım eder. [4]

10- AB, muhtaç gebe kadınları himaye ve bu

* Hüsn-i Tabiat Matbaası, İstanbul, 1926, 8 s. "Anneler Birliği" Himaye-i Etfal Cemiyeti İstanbul Merkezi'nde 12 Kânunisani 341/13 Ocak 1925 tarihinde tesis olunmuştur.

himayeye erbab-ı şefkatin ve belediyelerin iştirakini temine çalışır.

a- Meskensiz olanlara sıhhi bir melce ve

b- Fakir olanlara kâfi bir gıda temin,

c- Sık sık bir mütehassıs tarafından muayeneye sevk,

d- Dokuz ay zarfında kendilerine ve çocuklarına muzır esbabdan ve marazi bir ihtilattan muhafaza,

h- Viladî ve hususi muayenehanelere müracaatları için kendilerine maddi ve manevi muavenet,

r- Gebeliğin sonuna yakın kadın memurların, işçilerin ve amelenin maaş ve yevmiyeleri kesilmemek şartıyla dört hafta kadar istirahat etmelerinin temini zımmında hükümet nezdinde teşebbüs,

z- Himayesinde bulunan gebeleri hanelerinde ziyaretçi hastabakıcılar vasıtasıyla takip ve hasta olanları tabib marifetiyle tedavi eder.

11- AB, doğum esnasında muavenet ve takyidatta bulunur:

a- Muhtaç olanların hastane ve viladethanelerde doğurmalarını temin eyler.

b- Evlerinde doğuracaklara birliğe mensup veyahut hariçten bir ebe sevk, şerait-i sıhhıye dahilinde tevlid için muktezi levazımı tehyie eder.

c- Hanelerine kadar hastabakıcı sevk ile sıhhatlerinden ve çocuklarının ahvalinden haberdar olur.

12- AB, doğuran fakir ve muhtaç kadınlar ve çocuklarına da muavenet eyler:

a- Lohusa kadınlara, bir ay hanelerinde istirahat etmeleri ve çocuklarına bakmaları için nakden muavenet eder.

b- Memur ve işçi ve amele kadınların doğurduktan [5] sonra gündeliklerini, maaşlarını almak üzre bir ay istirahatlerinin temini için hükümet nezdinde teşebbüsatta bulunur.

c- Her validenin kendi çocuğunu emzirmesinde ısrar eder ve bu babda teşvikat ve irşadatta bulunur. Kendi çocuğunu emziren muhtaç kadınlara mükâfat ve ikramiye verilmesini temine sa'y eyler. Sütü tıbben kifayet etmeyenlere usul-i mevzuaya tevfikan SD'ndan ma'kum süt verdirmek suretiyle yardım ederek bizzat emzirmeye devama teşvik eyler;

d- Küçük çocukları iki yaşına gelinceye kadar takip eder. Çocukların 15 günde bir muayenehaneye getirilmeleri için teşvikte bulunur.

h- En aşağı ayda iki defa muntazaman muayenehaneye getirilen çocuklara senede iki defa bayramlarda esvap ve valide lerine erzak ve sair malzeme ve sıhhi bir terbiye verilir.

13- AB, çok çocuk doğuran, çocuklarına iyi bakan kadınların tekrar gebelik ve lohusalıklarında iki üç misli fazla muavenette bulunur.

14- Meme veren, emziren muhtaç annelerin ucuz ve hatta bedava beslenmeleri için "Anneler Mutfağı", "Fakir Valideler İmareti" teşkiline çalışır.

15- Birlik Heyeti cereyan eden muamelata dair HE İstanbul Merkezi'ni haberdar edeceği gibi her üç ayda bir ifa olunan hidemata dair bir rapor tanzim ve İstanbul merkezine tevdi eder.

16- AB varidat bütçesi:

HEC merkezi ve şuabâtı tarafından verilecek tahsisat, Birlik azası aidatı, [6]

İanat

Sıhhat müsabakaları ve konferans suretiyle cem olunan mebaliğ,

İanat-ı müştereke ve teberruat,

Belediyeler tarafından bu hususta edilecek muavenet.

17- Masarif bütçesi varidat-ı muhammeneye göre tanzim, birlik heyetiyle müştereken HE merkezinde tedkik ve tasdik edildikten sonra tatbik olunur.

18- Muamele-i hesabiye:

İcraat AB heyet-i idaresi kararına mütevakkıftır: Mukarrerat tamamen zabıt defterine geçirilir ve zîri aza tarafından imza olunur. Her karar ekseriyet-i mutlaka ile ittihaz edilir. Aidat, ianat ve teberruat gibi bilcümle varidat, AB'ne mahsus mührü havi makbuz mukabili ahz ve HEC İstanbul Merkezi'ne tevdi edilir. AB heyeti, bu nam tahtında cem olunan ianat ve mebaliği bütçesine tevfikan heyet-i idaresi kararıyla sarf eder; muamelat-ı hesabiye HEC İstanbul merkezi kontrolu tahtında cereyan eyler. Merkezde birlik namına ayrıca bir hesap küşat ve ona göre tedvir-i muamele olunur.

Sarfiyat, bilahare evrak-ı müsbitesi HE İstanbul Merkezi'ne tevdi olunmak üzre birlik heyetinin kararıyla avans tertibinden icra edilir. Birlik heyeti evrak-ı müsbitenin bir nüshasını muhafaza eyler. [7]

Talimat Harici

Anneler Birliği "Can Evlâdı" Hüviyet Varakasından:

Beynelmilel

Hukuk-ı Etfal Beyannamesi

1- Çocuk, maddeten ve manen tabii neşvünemasını ve inkişafını bulabilecek surette yetiştirilmelidir.

2- Çocuk, açsa karnını doyurmalı; hastaysa tedavi edilmeli; geri kalmışsa cesaret verilmeli; yoldan çıkmışsa doğru yola getirilmeli; öksüz ve bakımsız bulunuyorsa barındırıp himaye edilmelidir.

3- Felaket günlerinde herkesten evvel çocuklar himayeye mazhar olmalıdırlar.

4- Çocuk, hayatını kazanabilecek bir hale getirilmeli ve zuafâ sırtından kazanmak yolundaki teşebbüsat ve muamelata karşı vikaye olunmalıdır.

5- Çocuk, en iyi kabiliyetleri, kardeşlerinin hayrına masruf olmak lâzım geleceği hissiyle büyütülmelidir.

* *

Hukuk-ı Etfal Beyannamesi'ne "Cenevre Beyannamesi" de denilmektedir. Bu beyanname "Beynelmilel Salib-i Ahmer Komitesi" reisi ve İsviçre hükümet-i cumhuriyesi sabık reisi Mösyö [Ador] tarafından Eyfel Kulesi'ndeki telsiz telgrafla bütün âleme ilan edildiği gibi Cemiyet-i Akvam'ın beşinci defa ictimaında: "Heyet-i ictimaiye, Cenevre Beyannamesi namındaki Hukuk-ı Etfal Beyannamesi'ni takdir ve tahsin eder ve aza-i cemiyetten olan hükümetleri Himaye-i Etfal eser ve gayesinde bu esasatı hüsn-i telakkıye davet eyler" kararı verilmiştir. [8] ■

TAHTACILAR: KİMDİR VE KÖKENLERİ NEREDEN GELİR?-4

DR. İSMAİL ENGİN

YÖRÜK (MÜ), TÜRKMEN (Mİ)?

Atalay (1991: 30) Tahtacılardan "Yörük" olarak söz etmekle birlikte, onlar arasında "Türkmen soyunun en güzel tiplerini" görmenin mümkün olduğuna değinmekte; Bajraktarevic (1934: 1274) de onları "ormanlık alanlarda, odun işçilğiyle uğraşan Yürükler" olarak görmektedir. Yürüklerin dini üzerine kesin birşey söylenemeyeceğini belirten Bajraktarevic, onların Sünni ve Şii propagandanın etkisi altında "ad olarak Müslüman oldukları", ancak yine de İslami kurallardan çok eski örf ve âdetlerini uyguladıkları kanısındadır. Bu bağlamda Bajraktarevic, Yürüklerin dinlerini "ilkel (animistik) din" olarak görmektedir. Anadolu'da kendilerine özgü yaşam biçimleri ve dini görüşleri olan birçok aşiret ve toplulukların bulunduğunu, Yürüklerin ya da diğer adıyla Türkmenlerin bunlara dahil olduğunu belirten Bleichsteiner (1954: 37), bu kategoride gördüğü çoğu toplulukların Şii inancı taşıdığını vurgulamaktadır. Ona göre, "Tahtacıların kökenleri daha belirsizdir", ama inançları "Şiâ"ya yakındır.

Öte yandan, Ülkütaşır (1968: 840) Tahtacıların Oğuz Türkmenlerinden olduğunu ileri sürmekle birlikte, farklı olarak halk arasında "Tahtacı Yürükler" diye anıldığına işaret etmektedir. Bu arada, Görgünay-Kırzıoğlu'nun (1995: 134) belirttiğine göre, Cevdet Türkay Başbakanlık Arşivi'ndeki belgelerde Osmanlı'da Tahtacı aşiretlerinin "Yörükân Tâifesi"nden sayıldığını 1975'te yayımlanan *Başbakanlık Arşivine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler* adlı eserinde ortaya koymaktadır. Ancak yaşama tarzını ölçüt alan Haynes (1977: 184), Tahtacıların "dilleriyle, örf ve âdetleriyle yerleşik yaşayan Türklerden ve Yürüklerden çok farklı" olduğunu ileri sürmekte; bu bağlamda Yürüklerin "dikdörtgen siyah çadırlarda", Tahtacılarınsa "keçe kaplı yuvarlak çadırlarda" yaşadıklarından (bu konuda ayrıca 1 nolu dipnota bkz.); "Ortodoks Türklerin" aksine kadınlarının tesettürsüz olduğundan ve erkeklerle birlikte yemek yediklerinden söz etmektedir. Birdoğan (1992: 96) ise, Ülkütaşır gibi Tahtacıların halk arasında "Yörük" adıyla anıldıklarına dikkat çekmekle birlikte, hemen arkasından onların kendilerine "Türkmen" dediklerini eklemektedir. Yörükler ve Tahtacıları -ki o Tahtacıların ne Yörüklerin içinde ne de dışında bir topluluk olduğu konusuna açıklık getirmektedir- aynı sosyal yapı içerisinde değerlendiren Cremers (1971: 50), Yörükler ve Tahtacılarda evliliklerin ömür boyu sürdüğünü; "düşkünler"le kimsenin konuşmadığını, kimsenin onlardan bir şey alıp vermediğini; "düşkünler"in kurban kesemediklerini; cemaate girebilmek için "dede"nin affetmesi gerektiğini söylemektedir.

1970 yılında *Bektaşî Dedikleri* adlı eserde Boratav'ın (1983: 318-327) yazdığı, "Bektaşî ile Bektaşî Fıkraları Üzerine" başlıklı yazıda, konuya daha değişik bir açıdan yaklaşılmaktadır. Boratav (1983: 324) bu yazısında, tarihsel süreç içinde "ayrı" adlar alan Rafızî, Türkmen, Yörük, Köylü, Tahtacı gibi toplulukları, "başka başka zaman ve çevrelerin şartlandırdığı değişik çizgilerle birbirinden ayrılan ama hep aynı düşünüş geleneğinin temsilcisi" olarak yorumlamaktadır. Boratav'ın bu şekilde yorumladığı ve sınırlarını çizmeye çalıştığı konuya, Oğuz (1976) daha da ayrıntı getirerek muhteva kazandırmaktadır. Yörük ve Türkmen kavramlarının çoğu kez karıştırıldığına dikkat çeken Oğuz'un (1976: 241) yaptığı şu açıklama, bu açıdan çok önem taşımaktadır:

"Her ne kadar Yörük-Yürük'lerin Türkmen ailesinin bir kolu olması mümkün ise de bunların birbirlerinden ayırd edilmeleri önemlidir zira hiç bir Yürük Türkmen'liği, hiç bir Türkmen de Yörük'lüğü kabul etmemektedir. Bunların giyinişleri, ikamet şekilleri, âdetleri ve sair hususlarda hayli fark bulunmaktadır." (Oğuz 1976: 241)

Diğer taraftan Altan Gökalp (1980: 55), daha ileriye giderek, kendisinden önceki araştırmacıların pek kuvvetli bir şekilde vurgulayamamalarına karşın, Tahtacıların Yörüklerin içinde bir alt grup olduğu tezini işlemektedir. Roux (1987: 231), buna ve aynı görüşü dolaylı olarak dile getiren yukarıdaki diğer araştırmacılara temelden karşı çıkmaktadır. Roux, Tahtacılarla Yörüklerin/Yürüklerin tamamen farklılık gösterdiğini ve bu farklılığın din ile iç-evliliği de kapsayan sosyal yapıda aranması gerektiğini savunmaktadır. Bu anlamda, Oğuz'la (1976) aynı noktada buluşan Roux için tıpkı Haynes (1977) gibi, Tahtacılarla Yörükler arasında, "yaşam tarzı" bakımından önemli farklılıklar bulunmaktadır ve hiçbir Tahtacı Sünnilerle olduğu gibi Yörüklerle de kızlarını evlendirmek istemez.

Bir Tahtacı ninesi, Antalya-Akçaeniş.
Fotoğraflar İsmail Engin

Oğuz boylarından olsun, olmasın ya da Oğuz boylarıyla diğer Türk boylarının karışımı sonucunda oluşsun, Tahtacılar "Türkmen" kimliğiyle özdeşleşmiştir. Tahtacılar kendileri için, "Türkmeniz" derken, diğer topluluklar da onları "Türkmen" olarak görmektedir (bkz. Toros 1938b: 8; Sevgen 1951: 303-304; Eröz 1964; Çağatay 1970: 669; Fığlalı 1981; Erden 1982; Kehl-Bodrogi 1988a: 79-80; Andrews 1989: 68-69; Seyirci 1990; Üçyıldız 1991; Asan 1993; Küçük 1994: 37; Engin 1995a). Bu durum, birçok araştırmacı tarafından kabul görmüştür. Örneğin Yusuf Ziya (1929a), Toros (1938a), Fındıkoğlu (1946: 3), Yılmaz (1948: 12), Kum-Atabeyli[1] (1949: 70, 1950: 175), Sevgen (1951), Sümer (1962; 1980: 147-175), Eröz (1964: 27), Seyhan[2] (1968: 20), Ülkütaşır (1968: 840), Çağatay (1970:669), Şapolyo (1972: 22) Cahen (1979: 154-155), Erden (1982; 1995), Yetişen (1986: 3), Andrews (1989: 68-71), Boratav (1991), Engin (1995a) gibi araştırmacılar Tahtacıları anlatırken ya da onlardan söz ederken, "Türkmen"liklerine değinmeden geçememekte ve onları "Türkmen" kategorisinde değerlendirmektedir. Buradan hareketle, "Yörük" ve "Türkmen" kavramlarının muhteva bakımından birbirlerinden farklı olduğu söylenebilir ve denilebilir ki, her ne kadar Yörüklerle Türkmenler, etnik bakımdan farklılık göstermeseler de (Oğuz 1976: 241) aralarında din ve sosyal yapı farklılıkları vardır (Roux 1987: 231). Bu anlamda, genelde Yörükler Sünni Müslümanlığın[3] temsilcileriyken, Türkmenler de Aleviliğin temsilcileri olarak değerlendirilebilir (bkz. Kum-Atabeyli 1950; Andrews 1989). Ancak Andrews (1989: 62-65), Alevi olan Yörüklerin ve Sünni olan Türkmenlerin de bulunduğunu belirtmekle birlikte, bu durumda olanların azınlıkta olduğunu göstermektedir.

HIRİSTİYAN KÖKENLİ YA DA ALEVİ BİR TOPLULUK MU?

Tahtacıların dini inançlarının ne olduğuyla ilgili birbirinden farklı iki tez vardır. Aşağıda özetlendiği gibi kimi araştırmacılar, Tahtacıların Hıristiyan kökenli bir topluluk olduğunu ileri sürerken, araştırmacıların önemli bir kısmı onların Alevi bir topluluk olduğunu belirtmektedir.

(a) Tahtacılar Hıristiyan Kökenli Bir Topluluktur

Tahtacılar üzerine XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren kimi bilgiler veren yabancı gezgenler ve araştırmacılar, onların etnik kökenlerinin yanı sıra dini kökenleriyle de ilgilenmişler gerçekçi olmayan kimi varsayımlar geliştirmiş ve tezler oluşturmuşlardır. Bunlardan Humann (1880) Tahtacıları, "önceleri Hıristiyan olup, Hıristiyanlığı unutan, zamanla korkudan İslamiyete yönelen" bir topluluk olarak nitelemektedir. Küçük Asya'ya yaptığı gezilerden sonra, 1891'de Tahtacılar üzerine kimi bilgiler veren Bent de Humann'ınkine benzer görüşler ileri sürmektedir. Bent, Tahtacıların dinlerinin kendileri tarafından "gizli bir din" olarak görüldüğünü belirtmekte; onlarda Tanrı, İsa ve Kutsal Ruh üçlemesinin varlığına değinmekte; dini ayinlerde şarap içtiklerinden yola çıkarak, onların "Hıristiyan kökenli bir tarikat olabileceği"ni varsaymaktadır (bkz. Grönhaug 1974a: 4). Ancak bunlarla yetinmeyen Bent, Tahtacılarda "gizli" olan "bu din şeklinde", belki "Hıristiyanlıktan önceki inançlarla"-"kültlerle" karşılaşılmış olabileceği üzerinde de durmakta, bu dinin "bir kısmının Hıristiyanlıktan gelebileceği"ni ya da "Hıristiyanlığın değişik bir şekli olabileceği"ni göz ardı etmemektedir (bkz. Kehl-Bodrogi 1988b: 10). Öte yandan, 1920'de Atina'da yayınlanan Skalieri'nin çalışması[4] (bkz. Küçük 1995: 24-25, 43) Humann, Bent, Luschan ve Banse'nin dışında bir etnik boyut kazandırması açısından[5] önem taşımaktadır. Bir olasılıkla Skalieri, Humann ve Bent'in Tahtacıların "Hıristiyan kökenli" olduğu tezinden hareketle, etnik olarak -ki bu noktada Humann'dan ayrılmaktadır- onların "bariz bir Yunan tipi vardır" diyerek (Skalieri 1920: 104'den aktaran Küçük 1995: 25) "Yunan olduğunu kanıtlamaya çalışır" (bkz. Küçük 1995: 25; ayrıca krş. Toros 1938b: 11-12).

Araştırmaların giderek artmasına karşın, özellikle XX. yüzyılın ikinci yarısında konuyu ele alan Passarge (1951), Bleichsteiner (1954) ve Müller (1967) gibi etnologların değerlendirmelerinde, XIX. yüzyılın son çeyreğinde Tahtacılar üzerine ileri sürülen tezlerin etkileri görülmektedir. Bu bağlamda Tahtacıları, Passarge (1951) kendilerine ait dinlerin-

den bahsederek Yezidilere, Dürzilere, Nusayrilere benzetmekte ve "Ali Alahi"lerle[6] özdeşleştirmekte; Bleichsteiner'se (1954) kökleri belirsiz, inançları Şiaya yakın ama İslâmi olmayan ritüellere de sahip ve Kızılbaş ya da Alevilerden farklı görmekte; Müller (1967), bir ölçüde Humann ile Bleichsteiner'i destekleyerek, "Ortodoks ya da Hıristiyanlıktan sapmış" ve "Alevilikten farklı bir tarikat"ın üyeleri[7] olarak nitelemektedir.

Günümüzde aşağıda da görüleceği gibi, artık Tahtacıların dini anlamda Hıristiyan kökenli bir topluluk olduğu şeklindeki tez, konu üzerine çalışan araştırmacılar tarafından kabul edilmemektedir. Araştırmacıların Tahtacı kimliğinin muhtevası kapsamında, genel anlamda uzlaştıkları temel noktalardan birisi, onların Alevi bir topluluk olduğudur.

(b) Tahtacılar Alevi Bir Topluluktur

Tahtacıların etnik kimliği ve kökenlerinin, özellikle Türk tarihçilerle Türkologlar tarafından ya kimi çalışmalarda genel olarak değinilmesi ya da özel olarak ele alınmasıyla, netleşmesi, onların Türkmen kimliğiyle özdeşleştiğinin saptanması, öncelikle genel anlamda Türkmen kimliğinin içerdiği dini inancın ne olduğu sorusunun da yanıtlanmasını zorunlu kılmaktadır.

"Türkmen" kavramı, önceleri "Müslüman Oğuz" anlamındadır (bkz. Avcıoğlu 1980: 1425; Sümer 1980; Birdoğan 1990: 227. Ancak zamanla Türkmenlerin Müslümanlığı "yapay" kalır (bkz. Oğuz 1976: 136; Avcıoğlu 1981b: 1750; Boratav 1983: 324; Gordlevski 1988: 83) ve daha sonra İslamiyeti "yüzeysel tutanlara" Türkmen -ki onlarda Heterodoks inançlar yaygındır (bkz. Akpınar 1994:87-98)- denilir (Birdoğan 1990: 22). Günümüzde, Türkiye toplumunda artık "Türkmen" dendiğinde, genellikle bu kimliğin dini muhtevasında "Alevi" akla gelmektedir[8] (Andrews 1989: 65-65). Öte yandan, Baraklar gibi (Çavaz 1983) Sünni Müslüman olup, dini yaşam ve düşünce biçimi olarak Aleviliğin etkilerini taşıyan Türkmenlerin varlığına -ki bu konuda Andrews (1989: 281-283), Çavaz (1983) ile onun desteklediği Cahit Tanyol'dan farklı olarak Barakların Alevi Türkmen olduğunu ileri sürmektedir- da işaret edilmelidir.[9]

"Türkmen" olarak nitelendirilen Avşarlarda Alevilik kısmen görülmekle birlikte, Sünni Müslümanlığı benimseyenler çoğunluktadır (bkz. Andrews 1989: 271-273, 281). Büyük bir topluluk olan Çepnilerde, Alevilik ve Sünni Müslümanlığın her ikisi birden yaygındır (Andrews 1989: 274-275, 283-286). Nalcı ve Sıraçlar, Alevi Türkmenler arasında olmalarına karşın, çok küçük topluluklardır (Andrews 1989: 65-68, 286-87).

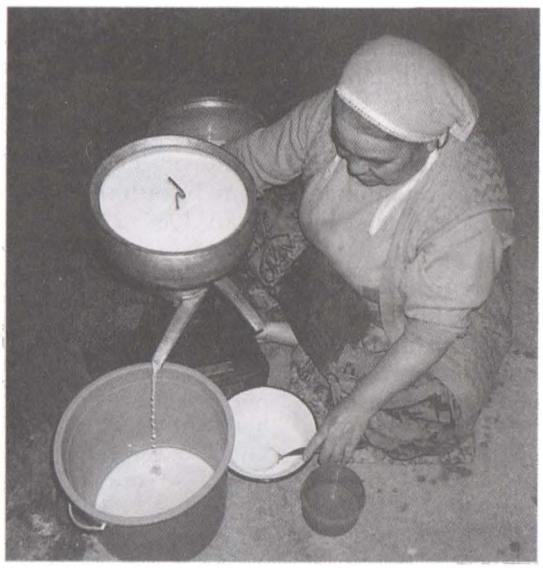
Çepnilerin ve Avşarların aksine Tahtacılar, Nalcı ve Sıraçlar gibi yalnızca Aleviliği benimsemiştir.[10] Bununla birlikte, Tahtacılar diğer Alevi topluluklarda görülmeyen bir şekilde, Türkmen kimliği ile özdeşleşmişlerdir (Hançerlioğlu 1975: 39, 607). O kadar ki, Çanakkale ile Balıkesir yörelerinde Tahtacılık dendiğinde Türkmenlik akla gelmektedir[11] (Baha Sait 1994a; Erden 1982: 74; Andrews 1989: 69; Asan 1993). Buradan hareketle, Tahtacıların Aleviliğin "bir numaralı temsilcileri" olduğu ileri sürülmekte ve genellikle "Alevi" ve "Tahtacı" kavramlarının birbirleriyle karıştırıldığı vurgulanmaktadır (Roux 1987: 231).

Diğer taraftan, Tahtacılar[12] üzerine yapılan araştırmaların bir kısmında (bkz. Yusuf Ziya 1930; Ülkütaşır 1968; Çağatay 1970; Fığlalı 1981), onların kendilerini Caferî mezhebinin üyeleri olarak gördükleri belirtilmiştir. Ancak bu noktaya dikkat çeken araştırmacılardan Çağatay (1970), Tahtacıların inançlarının "anlaşılmaz" olduğu kanısına varmakta; Ülkütaşır (1968) Tahtacıları, kendilerinin de belirttiği şekilde Caferi mezhebinin üyeleri olarak görmekte; Fığlalı (1981) ise Yusuf Ziya'nın (1930) da işaret ettiği gibi, kendilerini "Caferi mezhebinin üyeleri" arasında gören Tahtacıların, bu inanç sistemi üzerine bilgilerinin, yok denecek kadar az olduğunu ileri sürmektedir. Gölpınarlı (1979: 12, 171, 183; 1985: 143), bu noktada konuyu daha da açarak, Aleviliğin Caferiye mezhebiyle hiçbir ilişkisinin bulunmadığını söylemektedir.[13]

Tahtacıları ilk araştıranlardan biri olan Luschan (1911: 230; 1927: 195-209), Tahtacıların diğer topluluklara göre daha "kapalı" bir topluluk olduğunu kaydetmektedir. Luschan (1911: 230) bununla yetinmeyip, Tahtacılara Alevi bir topluluk demektedir. Bu arada Mordtmann (1917: 100), Tahtacıların Müslüman olmadığına -ki Erden (1982: 74) buna "Müslüman olup Alevidirler" diyerek, şiddetle karşı çıkmaktadır- değinmektedir. Hemen onun arkasından Luschan (1927: 195-209), Tahtacıların Alevi olan diğer topluluklarla kısmen karışmalarına karşın, topluluğa girenlerin Tahtacı kimliğini benimseyerek sürdürdüğünü belirtmektedir. Nitekim bu görüş, yıllar sonra Roux ve Özbayrı (1965: 50-51) tarafından desteklenmektedir. Buna karşın Luschan (1911: 230; 1927; 195-209), özellikle Antalya yöresindeki Tahtacıların diğer topluluklarla pek fazla karışmadığını ortaya koyarken, Atalay (1991: 30-33) da ilk baskısı 1924 yılında yapılan eserinde, diğer "ırklarla hemen hiç" karışmadığını belirttiği Tahtacıların, Sünnilerle kız alıp vermediğine değinmektedir. Aynı dönemde Hamid Sadi (1926: 212), Luschan'ın 1917'de yazdığı ancak genişletilmiş ilk baskısı 1922 yılında yayınlanan eserinin Tahtacılarla ilgili kısmını özetleyerek (krş. Luschan 1927: 195-209) onun, "her halis Müslümanın" Tahtacıları "kâfir" gördüğü (krş. Luschan 1927: 196) ve Antalya yöresinde yaşayan Tahtacı aşiretlerinin diğer yörelerde yaşayan Tahtacı aşiretlerine göre başka topluluklarla daha az karıştığı şeklinde saptamalarına yer vermektedir.

Hamit Sadi'nin Luschan'dan yaptığı bu özeti yayınlamasından kısa bir süre sonra Süleyman Fikri (1927), Tahtacılar üzerine yapılan kimi çalışmalara değinip, gözlemlerinden hareketle onların dini ör-

gütlenmesini ve dine dayalı hukuki uygulamalarını ele alarak, Tahtacılarda kabul edilen en büyük suçun, bir Tahtacı kadınının "Sünni bir erkekle ilişki" kurması olduğunu belirtip, Atalay (1991: 33) tarafından ileri sürülen görüşü desteklemektedir (bkz. Süleyman Fikri 1927: 482). Süleyman Fikri bu suçun cezasının "düşkünlük" olduğunu ve "ölüm"le sonuçlandığını anlatmaktadır. Tahtacıların Süleyman Fikri'ye (1927: 428) göre "Henry Rawlinson"[14] adındaki bir yazar tarafından "Yahudi kalıntıları" olduğu (bkz. Süleyman Fikri 1927: 478) da ileri sürülmesine (krş. Toros 1938b: 9) karşın onlar, Alevi bir topluluktur ve bu özellik, günümüzde konu üzerine çalışan hemen hemen tüm araştırmacılar tarafından artık üzerinde birleşilen temel noktadır.[15]

Antalya Akçaeniş Tahtacılarından bir kadın günlük yaşamda.

DEĞERLENDİRME VE KİMİ GENELLEMELER

Bütün bunların sonucunda, etnik ve dini anlamda, Tahtacıların kim oldukları üzerine, şunlar söylenebilir: Kim "ben Tahtacıyım" diyorsa, o genelde bir Alevidir ve bu, ilk anda Tahtacılıkla -dini bir kimlik olan- Aleviliğin genellikle özdeş olduğunun algılanmasına yol açar. Ancak kendisi için "ben Aleviyim" diyen bir kimse, Tahtacı değil pekala Çepni, Nalcı, Sıraç, Abdal, Zaza, Kırmanç vb de olabilir. O halde kesin bir ifadeyle, "her Tahtacı genelde Alevi olmasına karşın, her Alevi Tahtacı değildir" denilmelidir. Yine burada vurgulanmalıdır ki, Alevilik "Tahtacı" kavramına tartışılmaz bir şekilde dini bir muhteva kazandırmış-katmıştır. Kimlik sorununun örtük boyutu, bu noktada kendini göstermektedir. Çünkü yine bilinmelidir ki, "Tahtacıyım" diyen bir kimse, aynı zamanda Türkmen olduğunu söylemektedir. Ancak her Türkmen Tahtacı değildir. "Türkmen"liğinden söz eden bir kişi, Tahtacı olabileceği gibi Çepni, Nalçı, Sıraç, Avşar, Barak vb olabilir. Türkmen kavramı her ne kadar Aleviliği çağrıştırıyorsa da Alevi olmayan Türkmenlerin (ve Zazalar gibi çoğunluğu, Kırmançlar gibi bir kısmı Alevi olan diğer etnik grupların) varlığı yadsınmamalıdır. Örneğin Çepnilerin istisna sayılamayacak bir kısmı, Avşarların önemli bir kısmıyla Bekdik Türkmenleri Sünni-Müslümandır. "Türkmen" olduğunu söyleyen bir Tahtacı, aynı zamanda Ağaç-Eri olduğunu da vurgulamaktadır. Genellikle Nalcı ve Sıraçlar gibi Alevi-Türkmen olmanın aksine, Ağaç-Eri olmak yalnız Tahtacılara özgü bir durumdur.

Tahtacılar üzerine yapılan ilk çalışmalar -özellikle yabancı araştırmacılarının çalışmaları-, onların dini inançlarının Sünni Müslümanlığa dayalı olmadığını ve kapalı bir topluluk olduğunu, kapalı topluluk olmasını da dini inançlarının belirlediğini ortaya koyması açısından önemlidir. Ancak Tahtacıların etnik ve dini kökenleri üzerine gerçekçi değerlendirmeleri içermekten çok uzaktır. Buna karşın söz konusu çalışmalarda Tahtacıların dine dayalı sosyo-kültürel bir sistem geliştirdikleri belirginleşmekte ve betimlenmektedir. Her şeye karşın, bugün için somut olarak ortaya çıkan olgu ve bilim dünyasında genel kabul gören anlayış-görüş, Tahtacıların dini kimliklerinin muhtevasının içini ve sınırlarını Aleviliğin, etnik kimliklerinin muhtevasının içini ve sınırlarını da Türkmenliğin belirlediği-çizdiğidir (ya da onların Alevi ve Türkmen olduklarıdır). ■

1. Kum-Atabeyli (1950: 175), "Tahtacı Türkmenler" kavramını ilk kez kendisinin kullandığını öne sürmektedir. O, Tahtacılara "Alevi Türkmenler" de diyebileceğini; ancak Anadolu Alevilerinin hepsinin (?) Türkmen olduğunu belirterek, "maddî manevî kültür ayrıklarını" (?) -belki, ekonomik ve etnik-dinsel demek istiyor?- gereği gibi ortaya koyabilmek için "Tahtacı Türkmenler" kavramını kullandığını açıklamaktadır.
2. Seyhan (1968: 20), dağ yaşamını "en güzel şekliyle" yaşadığını belirttiği Tahtacıların Anadolu'da çeşitli adlarla anılan Türkmenlerin "Çobanlı Aşireti"nden olduklarını ileri sürmektedir. Diğer taraftan Asan da (1993: 44-45), "Narlıdere dedelerine YANYATIR" dedikten ve ona bağlı olan taliplerin "Yanyatır talipleri" olduğuna değindikten sonra, "YANYatır Oğulları, Çobanlı Aşireti olarak Horasan'dan gelmişlerdir" görüşünü savunmaktadır. Belki, birbirinden bağımsız olarak ileri sürülen bu iki görüş daha ilk bakışta birbirinin devamı gibi gözükmektedir. Ancak Sümer (1980: 146), Hâfız-i Ebru ve J. B. Van Loon'a dayanarak "XIV. yüzyılın ikinci yarısında Errân ve Muğan'da Türkmenler'in (Terâkime) yaşadığını görüyoruz" dedikten ve hemen arkasından "Bunlar arasında en varlıklı Türkmenler Errân'da yaşayan Çobanlı Türkmenleri idi" şeklinde bir cümle ekledikten sonra, burada bir dipnot açarak, "Clavijo'nun İngilizce ve ondan yapılan Türkçe tercümesinde geçen Çobanlı adının Çepni olduğu -bir şüphe üzerine- tesbit edilmiştir" kaydını düşmekte; konuya açıklık kazandırmaktadır. Öte yandan Tahtacı aşiretleri arasında bir Çobanlı aşireti vardır ve onun üzerine en geniş bilgiyi Yusuf Ziya (1929b: 59-61) vermektedir: "Narlı derenin bulunduğu mahal eskidenberi Çobanlı aşiretinin dolaştığı mıntıka olduğu için İzmirliler kızıl dağ namiyle anılan bu mıntıka göçebelerine ve bunlardan Narlı derede yerleşen Tahtacılara 'Çobanlı' aşireti diye at verirler. Bu isim sonraları ta'min edilmiş ve İzmir civarındaki tahtacı köylülerine umumiyetle çobanlı denilmiştir. Biz ise çobanlı namını taşıyan tahtacılara 'Nacarlı'da deriz" (Yusuf Ziya 1929b: 60).
3. Eröz 51964: 28) "Yörükler"in Sünni aşiretler olduğundan söz etmektedir.
4. Küçük (1995: 24-25, 43), G. Kleantus Skalieri tarafından

1920'de Atina'da yayınlanan "Lai Ke File Tis Mikras Asias" (Küçük Asya'nın Halkları ve Aşiretleri) adını taşıyan bu çalışmadan sözetmekte ve adı geçen çalışmanın 1990'da yeniden basımının yapıldığına değinmektedir.

5. Humann (1880) Tahtacılara "Çepni" de diyerek, onların Küçük Asya'nın halklarından olabileceğini dile getirmiş; Luschan (1886-1927) Tahtacıların Alevî olduğunu belirtmekle birlikte, onları "Lykienler"in devamı olarak görmüş, Banse (1916) ise Tahtacıların "Hititli-Alarod" olduğunu ileri sürmüştü (ayrıntılı bilgi için bkz. Engin 1955b).
6. Passarge'nin (1951: 480) değindiği ve Tahtacılarla özdeşleştirdiği "Ali Alahi"ler büyük bir olasılıkla "Ali'llâhî"ler olsa gerek. "Ali'llâhî"ler Ali'nin tanrısallığına inanırlar ve genelde İran Azerbaycanı'nda bulunurlar. Türkiye Alevileriyle ortak kimi özellikleri vardır. Bunlar, Tanrının insanoğlu suretinde tecellisi (Ali görünüşüne bürünmesi), "Hızır" adı verilen bayram kutlamaları, "cem" törenlerinin anlamıdır. (Bkz. Mélikoff 1982: 143-144; 1993: 34, 59-65, 102). Ancak, "Ali'llâhî" inancıyla Türkiye Aleviliğinin tam olarak aynı olduğunu söyleyebilmek oldukça zordur. Bununla birlikte Oğuz'un (1990: 301) da değindiği gibi, yukarıda belirtilen inançların birbirlerine çok benzediğinden söz edilebilir.
7. Krş. Kehl-Bodrogi 1988b: 9-11. Kehl-Bodrogi (1988b: 11), özellikle Müller'in bu görüşe ulaşmasını, konu üzerine alan çalışması yapmamasına ve kaynak çalışması yapmasına bağlamaktadır. Ona göre, Tahtacılarla ilgili XIX. yüzyılın sonlarında ve XX. yüzyılın başlarında yapılan çalışmaları gören Müller'in bu sonuca ulaşması doğaldır.
8. Anadolu Alevilerinin hepsinin Türkmen olduğunu belirten Kum-Atabeyli (1950: 175), Türkmenliği "kabile ve aşiret geleneklerini İtâlâ koruyanlar" olarak görmekte, bazı Türkmenlerin tamamen "Türkleşerek", aşiret yaşamından ayrıldığına değinmektedir. Eröz (1964: 26), bu durumu "Aleviler kendilerine Türkmen, Sünni Türklere de 'Kılıç Müslümanı, Türk' derler" şeklindeki görüşüyle biraz ayrıntıya inerek açıklamaya çalışmaktadır. (Bu görüşün genel bir eleştirisi ve Alevi kavramının "tenik muhtevası" için bkz. Engin 1994: 220-221).
9. Bu satırların yazarı, daha önce Andrews'tan hareketle Barakların tamamının Alevi olduğuna değinirken, bugün bu görüşünde yanıldığını kabul etmektedir (Bunun için bkz. ve krş. Engin 1994: 220)
10. Günümüzde Tahtacıları konu alan araştırmacılar, kimi istisnalar dışında, Tahtacıların Alevi ve Türkmen oldukları konusunda genel bir uzlaşma içindedir. Grönhaug (1974a: 83-84; 1974b: 10,12) ve Asan (1993: 44) Antalya, Erden (1995: 53) Antalya-Burdur yöresindeki Tahtacılar içeresinde Sünni Müslümanlığı benimseyenler bulunduğunu, Kehl-Bodrogi (1995: 108) de kimi Tahtacı "grup"larının "son zamanlarda" "Sünnileştiği"ni ileri sürmektedir (krş. Engin 1995b: 50 1 nolu dipnot).
11. Bu konuda Asan (1993: 44), şunları yazmaktadır: "Yıl 1964 Manisa'da geziyorum. Yaşlıca bir bakkala sordum. Tahtacıları aradığımı söyledim. Yanıtını bugükü gibi anımsıyorum. 'Manisa içinde yoktur. Ancak ... köyü TAHTACI köyüdür. Simdi yavaş yavaş şehre inmeye başladılar ... İstasyonu civarına yerleşiyorlar. Oraya gidersen bulursun.' dedi. Tam ben uzaklaşırken. Kulağıma eğildi. 'Yalnız, sakın onlara TAHTACI deme. Kızarlar. Kendilerine TÜRKMEN denmesini isterler.' Yaşlı amcanın dediği çıktı. Gittim. Buldum onları. Tahtacı olduklarını biliyorlar. Ancak 'Biz TÜRKMENİZ diyorlardı.' O tarihten sonra, Balıkesir'den itibaren tüm Marmara Bölgesinde TAHTACI değil, TÜRKMEN diye çağrıldıklarını gördüm. Yalnız, tamamı TAHTACI olduklarını da biliyorlar."
12. 1970 yılında *Bektaşî Dedikleri* adlı eserde, Boratav'ın (1983: 318-327) yazdığı, "Bektaşî ile Bektaşî Fıkraları Üzerine" başlıklı yazıda "Alevi-Kızılbaş, Tahtacı, Çepni vb." toplulukların "çok defa 'Bektaşi' diye" anıldıkları yer almaktadır (bkz. Boratav 1983: 323).
13. Türkiye'deki Alevilikle Caferilik/Şiilik arasında muhteva bakımından önemli farklılıklar bulunmaktadır.
14. Süleyman Fikri (1927: 478), adını verdiği yazarın kitabının adına değinmemektedir. Yaptığımız araştırmalarda adı geçen yazarla ve -varsa- eserleriyle ilgili bilgi toplayamadık.
15. Tahtacıların, diğer Alevi topluluklarından farklı olarak, "Yanın Yatır Ocağı" ve "Hacı Emirli Ocağı" adıyla anılan iki ayrı ocağı vardır (bkz. Yusuf Ziya 1929a; 1929b; Fığlalı 1981: 352 ve krş. Birdoğan 1992). Ocakları temsil eden ruhani-dini liderler/dedeler gibi, her iki ocak da birbirinden bağımsızdır ve onlara bağlı başka herhangi bir ocak ya da ocaklarla ruhani-dini lider(ler)-dede(ler) yoktur (bkz. Yılmaz 1948: 17; Çağatay 1970: Yetişen 1986: 8).

KAYNAKÇA

Ahmet Refik (1932): "Osmanlı devrinde Rafızîlik ve Bektaşîlik (1558-1591)", *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, IX, 20 21-59.

Akpınar, Turgut (1994): *Türk Tarihinde İslâmiyet*, İstanbul: İletişim.

Andrews, Peter Alford (Ed.) (1989): *Ethnic Groups in the Republic of Turkey*, Wiesbaden: Ludwig Reichert.

Asan, Veli (1993): "Tahtacı Türkmenler-I: Biten Yanyatır (Narlıdere) Dedeliği" *Cem*, 31: 44-45.

Asan, Veli (1995): "Tahtacı Türkmenler-X: Müsahiplik Töreni", *Cem*, V, 50: 51-52.

Atalay, Besim (1991): (Orij. 1924) *Bektaşilik ve Edebiyatı*, (Çev. Vedat Atila), İstanbul: Ant.

Avcıoğlu, Doğan (1980): *Türklerin Tarihi*: 3. Kitap. İst., Tekin.

Avcıoğlu, Doğan (1981a): *Türklerin Tarihi*: 2. Kitap.İst., Tekin.

Avcıoğlu, Doğan (1981b): *Türklerin Tarihi*: 4. Kitap. İst., Tekin.

Baha Sait (1994a): (Orij. 1926) "Anadolu Alevi Zümreleri (Tahtacı, Çetmi, Hardal Türkmenleri Ya da Yanyatır Sılası)", N. Birdoğan (ed.), *İttihat-Terakki'nin Alevilik Araştırması (Baha Sait Bey)*, İstanbul: Berfin, *74-83*.

Baha Sait (1994b): (Orij. 1926) "Türkiye'de Alevi Zümreleri: Tekke Aleviliği-Toplumsal Alevilik", N. Birdoğan (Ed.), *İttihat-Terakki'nin Alevilik Araştırması (Baha Sait Bey)*. İstanbul: Berfin, *13-25*.

Bajraktarevic, Fehim (1934): "Yürüken", *Enzyklopaedie des Islam*, IV: 1273-1274.

Banse, Ewald (1916): *Die Türkei: Eine moderne Geographie*, Berlin: Georg Westermann.

Barkan, Ömer Lütfi (1942): "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler: I. İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler", *Vakıflar Dergisi*, 2: 279-386.

Başlangıçtan Bugüne kadar Dünya Tarihi: Yeniçağ Tarihi. On dokuzuncu Cilt: Osmanlı İmparatorluğu tarihinin bir kısmını içerir, (1978): (Orij. 1783) (Çev. Şiar Yalçın), İstanbul: Havass.

Birdoğan, Nejat (1990): *Anadolu'nun Gizli Kültür Alevilik*, İstanbul: Hamburg Alevi Kültür Merkezi.

Birdoğan, Nejat (1992): *Anadolu ve Balkanlarda Alevi Yerleşmesi: Ocaklar, Dedeler, Soyağaçları*, İstanbul: Alev.

Birdoğan, Nejat (1994): *İttihat-Terakki'nin Alevilik Araştırması (Baha Sait Bey)*, İstanbul: Berfin.

Birdoğan, Nejat (1995): "Tahtacıların Dünü", Bkz. *I. Akdeniz Yöresi*.... 9-28.

Birge, John Kingsley (1991): (Orij. 1937) *Bektaşilik Tarihi*, (Çev. Reha Çamuroğlu), İstanbul: Ant.

I. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyo-Kültürel Yapısı (Tahtacılar) Sempozyumu Bildirileri (26-27 Nisan 1993/Antalya) (1995): Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü.

Bleichsteiner, Robert (1954): "Vorderasien." H. A. Bernatzik (Ed.), *Die neue grosse Völkerkunde, Völker und Kulturen der Erde in Wort und Bild-II: Asien, Australien*, Frankfurt am Main: Herkul, 1-38.

Boratav, Pertev Naili (1983): *Folklor Ve Edebiyat* (1983)-II. İstanbul: Adam.

Boratav, Pertev Naili (1991): "Les legendes de Sarı-Kız et d'Al-Kız", *Turcica*, XXI-XXIII: 221-233.

Cahen, Claude (1979): (Orij. 1968) *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, (Çev. Yıldız Moran), İstanbul: E.

Cremers, Wolfgang (1971): "Schamanistische Überbleibsel in der heutigen anatolischen Folklore", *Turcica*, III: 49-58.

Çağatay, Neşet (1970): "Tahtacılar", *İslâm Ansiklopedisi*, XI: 669-672.

Çavaz, Ali (1983): "Barak Folkloru (1)", *Folklora Doğru*, 55: 31-46.

Engin, İsmail (1994): "'Alevi' Kavramının Muhtevası Üzerine", S. Altuntek vd. (Ed.), *Humana: Bozkurt Güvenç'e Armağan*. Ankara: Kültür Bakanlığı. 217-225.

Engin, İsmail (1995a): "Akçaeniş Tahtacılarında Ölü Gömme Geleneği", Bkz. *I. Akdeniz Yöresi*..., 37-44.

Engin, İsmail (1995b): "Tahtacılar: Kimdir ve Kökenleri Nereden Gelir-I", *Toplumsal Tarih*, IV, 24: 48-50.

Engin, İsmail (1966): "Tahtacılar: Kimdir ve Kökenleri Nereden Gelir-II", *Toplumsal Tarih*, V, 25: 46-51.

Erden, Attila (1978): "Burhaniye Köylerinde Konutla İlgili det ve İnanmalar". *Antropoloji*, 8: 53-66.

Erden, Attila (1982): "Batı Anadolu Türkmen Çadırları", *Antropoloji*, 11: 73-89.

Erden, Attila (1995): "Tahtacıların Günümüz Kültürel Yapılarından izlenimler". Bkz. *I. Akdeniz Yöresi*..., 53-66.

Eröz, Mehmet (1964): "Silifke'de Bir Alevî, Tahtacı Köyü: Kırtıl", *İş ve Düşünce* xxx, 247: 25-33.
Fığlalı, Ethem Ruhi (1981): "Tahtacı'lar", *Türk Ansiklopedisi* xxx: 352-353.
Fındıkoğlu, Z. F. (1946): "Tahtacı Aşiretleri Arasında Geçirdiğim Bir Kaç Saat", *Folklor Postası*, II, 14: 3-4.
Gordlevski, V. (988): (Orij. 1941) *Anadolu Selçuklu Devleti* (Çev. Azer Yaran), Ankara: Onur.
Gökalp, Ziya (1976): *Türk Töresi*, (Hazırlayan: Hikmet Dizdaroğlu), Ankara: Kültür Bakanlığı Ziya Gökalp Yayınları.
Gölpınarlı, Abdülbâki (1985): *100 Soruda Tasavvuf*, İstanbul: Gerçek.
Görgünay-Kırzıoğlu, Neriman (1995): "Edremit Doyran Köyü Tahtacı Türkmenleri'nden Geleneksel Evlenme Âdetleri". Bkz. *I. Akdeniz Yöresi...*, 133-147.
Grönhaug, Reidar (1974a): *Micro-Macro Relations. Social Organization in Antalya, Southern Turkey. Part 2: Tahtacılar. Macro-Factors in the Life of a 'Marginal' Sub-Population*, Bergen: Department of Social Anthropology, University of Bergen.
Grönhaug, Reidar (1974b): *Micro-Macro Relations. Social Organization in Antalya, Southern Turkey Part 3: Socio-Cultural Differentiation*, Bergen: Department of Social Anthropology, University of Bergen.
Güvenç, Bozkurt (1993): *Türk Kimliği: Kültür Tarihinin Kaynakları*, Ankara: Kültür Bakanlığı.
Hamid Sadi (1926): "Tahtacılar", *Türk Yurdu*, IV, 21: 211-217.
Hançerlioğlu, Orhan (1975): *İnanç Sözlüğü: Dinler-Mezhepler-Tarikatler-Felsefeler*, İstanbul: Remzi.
Haynes, Sybille (1977): (Orij. 1974) *Zwischen Maeander und Taurus. Eine Archaeologische Reise in Kleinasien*, (Çev. S. Haynes), München: Prestel.
Huart, Cl. (1913): "Aghac-Eri", *Enzyklopaedie des Islam*, I: 191.
Humann, K. (1880): "Über die Ethnologie Klein-Asiens", Verhandlungen der Gesellschaft für Erdkunde in Berlin: 7. Berlin.
İnalcık, Halil (1988): "Osmanlılar", *İslâm Ansiklopedisi*, XII-II: 286-308.
Jong, Frederich de (1995): "Bulgaristan'daki Alevi Grupları ve Anadolu Tahtacıları" Bkz. *I. Akdeniz Yöresi...*,67-73.
Kehl-Bodrogi, Krisztina (1988a): *Die Kızılbaş/Aleviten: Untersuchungen über eine esoterische Glaubensgemeinschaft in Anatolien*, Berlin: Klaus Schwarz.
Kehl-Bodrogi, Krisztina (1988b): *Die Tahtacı. Vorläufiger Bericht über eine ethnisch-religiöse Gruppe traditioneller Holzarbeiter in Anatolien*, Berlin: Arabische Buch.
Kehl-Bodrogi, Krisztina (1995): "Tahtacı Geleneklerinde İslâm Dışı Ögeler", Bkz. *I. Akdeniz Yöresi...*, 107-114.
Koşay, H. Z. (1954): "Manisa, Akhisar ve Çevresi Halk Bilgisine Dair Notlar", *Türk Yurdu*, 2: 112-118.
Köprülü, M. Fuad (1976): *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
Köprülü, M. Fuad (1981): *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*. İstanbul: Ötüken Neşriyat A. Ş.
Kudar, Alibey (1994): *Tahtakuşlar Köyü Özel Etnografya Galerisi*, İstanbul: Tahtakuşlar Köyü Özel Etnografya Galerisi Kültür Yayınları.
Kum-Atabeyli, Naci (1940): "Antalya Tahtacılarına Dair Notlar", *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi*, 4: 203-212.
Kum-Atabeyli, Naci (1950) "Türkmen, Yürük ve Tahtacılar Arasında Tetkikler. Görüşler: Tahtacı Türklerinde Manevi Kültür". *Türk Folklor Araştırmaları*, I, 11: 175-176.
Kunt, Metin (1988): "Siyasal Tarih (1300-1600)", S. Akşin (Ed.), *Türkiye Tarihi 2. Osmanlı Devleti: 1300-1600*, İstanbul: Cem. 15-143.
Kutlu, M. Muhtar (1987): "Doğu Anadolu Göçer Topluluklarında Karaçadır". *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, V. Ankara: Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, 239-254.
Küçük, Murat (1994): "İzmir Kıyısındaki Alevi Köyünden Bugünün Şehrine: Narlıdere", *Nefes*, 10:37-41.
Küçük, Murat (1995): *Horasan'dan İzmir Kıyılarına Cemaat-i Tahtacıyan*, İstanbul: Nefes.
Luschan, Felix von (1886): "Wandervölker Kleinasiens." *Zeitschrift für Ethnologie. Organ der Berlin Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte*, Jarhgang, 167-171.
Luschan, Felix von (1891): "Die Tahtadschi und andere Überreste der alten Bevölkerung Lykiens", *Archiv für Anthropologie* XXX: 31-54.
Luschan, Felix von (1911): "The Early Inhabitants of Western Asia", *Journal of the Royal Anthropological Institute*, XLI: 211-244.
Luschan, Felix von (1927): *Völker, Rassen, Sprachen*, Berlin: Deutsche Buch-Gemeinschaft.
Mélikoff, Irène (1982): "L'Islam hétérodoxe en Anatolie. Non-conformisme, syncrétisme, gnose", *Turcica*, XV: 142-154.
Mélikoff, Irène (1983): *Uyur İdik Uyardılar: Alevîlik-Bektaşîlik Araştırmaları*, (Çev. Turan Alptekin), İstanbul: Cem.
Mordtmann, J. H. (1917): *Vier Vorträge über Vorderasien und die heutige Türkei*, Berlin.
Müller, K. E. (1967): *Kulturhistorische Studien zur Genese pseudo-islamischer Sektengebilde in Vorderasien*. Wiesbaden: Franz Steiner.
Noyan, Bedri (1986): *Fırdevs-i Rumî: Manzum Hacı Bektâş Veli Vilâyetnâmesi*, Aydın.
Oberling, P. (1985): "Agac-Eri". *Encyclopaedia Iranica*, I: 605-606.
Ocak, Ahmet Yaşar (1980): *XIII. Yüzyılda Anadolu'da Baba Resul (Babailer) İsyanı ve Anadolu'nun İslâmlaşması Tarihindeki Yeri*, İstanbul: Dergâh.
Ocak, Ahmet Yaşar (1992): *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sufilik: Kalenderîler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
Oğuz, Burhan (1976): *Türkiye Halkının Kültür Kökenleri: Teknikleri, Müesseseleri. İnanç ve Âdetleri-I: Giriş-Beslenme Teknikleri*, İstanbul: İstanbul Matbaası.
Oğuz, Burhan (1990): "Anadolu Aleviliğinin Kökenleri", C. Şener (Ed.), *Alevilik Üstüne Ne Dediler*, İstanbul: Ant, 266-308.
Özbayrı, Kemal (1972): *Tahtacılar ve Yörükler*, Paris: Librairie Adrien Maisonneuve.
Öztuna, Yılmaz (1977): *Başlangıcında Zamanımıza Kadar Büyük Türkiye Tarihi: Türkiye'nin Siyasi, Medenî, Kültür, Teşkilât ve San'at Tarihi*, II. Cilt, İstanbul: Ötüken.
Passarge, Siegfried (1951): *Geographische Völkerkunde*, Berlin: Safari.
Roux, Jean-Paul (1987): "The Tahtacı of Anatolia", A. RAO (Ed.) *The Other Nomads. Peripatetic Minorities in Cross Cultural Perspective*, Köln: Kölner Ethnologische Mitteilungen, *229-245*.
Roux, J-P. ve Özbayrı K. (1965): Quelques notes sur la religion des Tahtacı nomades bucherons de la Turquie méridionale", *Revue des Etudes Islamiques*, 1964, 45-86.
Sevgen, Nazmi (1951): "Tahtacılar", *Coğrafya Dünyası*, I, 4: 303-309
Seyhan, Özcan (1968): "Tahtacılar", *Ünasya*, III, 29: 20, 22.
Seyirci, Musa (1990): "Elmalı Yöresindeki Yörükler ve Tahtacılar Üzerine Bir Araştırma", *Millî Folklor*, 8: 26-27.
Sloane, William M. (1987): *Bir Tarih Laboratuarı: Balkanlar*, (Çev. Sibel Özbudun), İstanbul: Süreç.
Süleyman Fikri (1927): "Anadolu'nun Dinî Etnografyası: Teke Vilâyetinde Tahtacılar", *Türk Yurdu*, V, 29: 477-489.
Sümer, Faruk (1962): "Ağaç-Eriler", *Belleten*, XXVI, 103: 521-528.
Sümer, Faruk (1980): *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri, Boy Teşkilâtı, Destanları*, İstanbul: Ana Yayınları.
Toros, Taha (1938a): "Toroslarda Tahtacı oymakları", *İçel*, I, 3: 10-11.
Toros, Taha (1938b): *Toroslarda Tahtacı Oymakları*, Mersin: Mersin Halkevi Neşriyatı.
Turan, Osman (1980): *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, İstanbul: Dergâh.
Turan, Şerafettin (1990): *Türk Kültür Tarihi: Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne ve Evrensilliğe*, Ankara: Bilgi.
Türkdoğan, Orhan (1995): *Alevi-Bektaşi Kimliği. Sosyo-Antropolojik Araştırma*, İstanbul: Timaş.
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1982): *Osmanlı Tarihi. I. Cilt: Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beylikleri Hakkında Bir Mukaddime ile Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan İstanbul'un Fethine Kadar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
Üçyıldız, Celal Necati (1991): "Taşeli Yöresinde Tahtacı Türkmenlerinde Gelenekler", *Cem*, 7: 25-28.
Ülkütaşır, M. Şakir (1968): "Tahtacılar", *Türk Kültürü*, VI, 71: 840-843.
Yalman (Yalkın), Ali Rıza (1977a): *Cenupta Türkmen Oymakları*, I, (Hazırlayan: Sabahat Emir), Ankara: Kültür Bakanlığı.
Yetişen, Rıza (1986): *Tahtacı Aşiretleri: Âdet, Gelenek ve Görenekleri*, İzmir: Memleket Gazetecilik ve Matbaacılık.
Yılmaz, Abdurrahman (1948): *Tahtacılarda Gelenekler*. Ankara: C.H.P. Halkevleri Yayınları.
Yusuf Ziya (1929a): "Tahtacılar", *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, III, 12: 61-80.
Yusuf Ziya (1929b): "Tahtacılar", *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, III, 13: 55-80.
Yusuf Ziya (1930): "Tahtacılar: Tahtacılarda Dinî ve Sırrî Hayat". *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, IV, 15: 66-80.

T A R İ H V A K F I ' N D A N

HABERLER

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI YÖNETİM KURULU

NİŞANTAŞI, VALİ KONAĞI C. SAMSUN APT. NO. 57 K. 2 80200 İSTANBUL

BÜLTENİMİZ BEŞ YAŞINDA

Tarih Vakfı'ndan Haberler bülteni daha Tarih Vakfı henüz resmen kurulmadan, Girişim Kurulu'nun yayın organı olarak Mayıs 1991'de yayına başlamıştı. Bültenimiz beş yaşında.

Tarih Vakfı'ndan Haberler'in ilk sayısının ilk sayfasında "Artık Bir Tarih Vakfımız Var" başlıklı yazı yer almış. Yazının ara başlıkları içeriği hakkında yeterince açık fikir veriyor: "Tarihsel Belgelerin Talanına Hayır!", "Bilimselliği, Kaliteyi Özendirecek Nüve", "Eskimiş Kitaplarınızı Atmayın", "Büyük Ölçek, Çağdaş Koşullar", "Tarihsel Malzemeye ve Anılara Saygı", "Eşitlik Temelinde Yaygın Dış İlişki". Yazı şu paragrafla bitiyor: "Kısaca: artık bir Tarih Vakfı'mız var. Türkiye'nin bilim ve kültür yaşamına azımsanmayacak katkılar yapacak olan bu Vakfın, bir bütün olarak toplumumuza sağlayacaklarının ötesinde, tek tek hepimize kazandıracakları var."

Bültenin ilk sayısında vakıf senet taslağı, "Vakfa Nasıl Katkıda Bulunabilirsiniz?" başlıklı bir yazı, "Dünyadan Haberler" başlığı altında çeşitli ülkelerdeki toplumsal tarih kuruluşları üzerine bir döküm ile kuruluş hazırlıkları ile ilgili bir açıklama var. Bu açıklama vakfın kuruluşu için gerekli en az sermayenin 100 milyon liradan 250 milyon liraya çıkartılması nedeniyle daha da zorlaşan kuruluş sürecinin tamamlanabilmesi için 500 biner liralık kurucu katkılarının zamanında ödenip, noterlik işlemlerinin hızla tamamlanması konusunda bir uyarı.

Bültenin ilk sayısında vakfın ilk dışa açık etkinliğinin duyurusu var. 18 Mayıs 1991 Cumartesi günü İstanbul'da Atatürk Kültür Merkezi sinema salonunda yapılacak "Türkiye'nin Ekonomik ve Toplumsal Mirası" konulu bir sempozyum. Oturum başkanlıklarını Jale Baysal, Burhan Oğuz ve Mehmet Ali Aybar yapıyor. İlhan Tekeli açış konuşmasını yapmış. Konuşmacılar arasında Korkut Boratav, Çağlar Keyder, Şevket Pamuk, Rasih Nuri İleri, Zafer Toprak ve Mete Tunçay adlarına rastlanıyor.

Tarih Vakfı'ndan Haberler'in ilk sayısı Tepum'da dizilmiş ve MAS Matbaası'nda basılmış. Yazmıyor ama, vakıf logosu ve başlıklı kâğıtlar da dahil olmak üzere o dönemde tüm tasarım işlerinin Bülent Erkmen tarafından yapıldığını biliyoruz... Yine aydın imecesinin örnekleri.

Vakıf bülteninin ilk iki sayısı 4 sayfa. Üçüncü sayıdan başlayarak 8 sayfaya çıkmış. Boyutları bugünkü boyutlarından daha büyük. Üçüncü sayıdan sonra bültende reklamlar yer almaya başlıyor. Her biri bin bir uğraşma, rica ile alınan ve vakfın ilk gelir kaynaklarını oluşturan reklamlar. Vakfın Tarık Zafer Tunaya Sokak'taki küçük irtibat bürosunun ve orada önce 1 milyon lira, sonra 2 milyon lira ücret alan iki çalışanın giderlerini karşılayan reklamlar...

18 Temmuz'da mahkeme vakfın kuruluş kararını veriyor ve 14 Eylül 1991'de *Resmi Gazete*'de vakıf tüzüğünün yayımlanmasıyla kuruluş işlemleri tamamlanıyor.

Vakıf bülteninin beş yıllık koleksiyonu, bir uzmanlık ve ilgi alanında ülkemiz aydınlarının yaratıcılıklarının ve kurdukları bir sivil toplum örgütü aracılığıyla özne olma çabalarının ilgi çekici bir belgesini oluşturuyor. Yüzlerce kurucu ve üyenin, binlerce destekçinin Tarih Vakfı çevresinde işbirliğinin de, vakfa yönelik baltalama ve saldırıların da odak noktası, bu eşi ender görülür yaratıcılık ve özne olma çabası...

Tarih Vakfı'ndan Haberler'in beşinci yılının ardından, önümüzdeki eylül ayında Tarih Vakfı'nın beşinci yılını kutlayacağız. Ve umuyoruz ki, desteğinizle bültenimiz daha nice nice kuruluş yıldönümü haberlerini sizlere, sonra çocuklarınıza, belki de (eğer hâlâ bültenler çıkmaya devam ederse) torunlarınıza iletecek...

Beşinci yılımız kutlu olsun!

TARİH VAKFI KURUCULARI VE ÜYELERİ

Prof. Dr. Nermin Abadan-Unat, Kafiye Abdik, Özgen Acar, Erhan Acar, Serhan Ada, Prof. Dr. Fikret Adanır, Mustafa Kemal Ağaoğlu, Tektaş Ağaoğlu, Prof. Dr. Engin D. Akarlı, Ö. Lütfü Akad, Prof. Dr. Asaf Savaş Akat, Gökhan Akçura, Önder Aker, Prof. Dr. Öztin Akgüç, Prof. Dr. Seçil Akgün, Murad Akıncılar, Ayşe Akman, Üstün Akmen, Mehmet Aközer, Atilla Aksoy, Prof. Dr. Erdem Aksoy, Suay Aksoy, Prof. Dr. Sina Akşin, Doç. Dr. Ayhan Aktar, İsmail Aktaş, A. Teoman Aktürel, Ord Prof. Dr. Ekrem Akurgal, Mehmet Ö. Alkan, Tülin Alpman, Atilla Alpöge, Engin Altaş, Çağatay Anadol, Köksal Anadol, Prof. Dr. Metin And, Ahmet Asım Arar, Prof. Dr. Ayda Arel, Munise Aren, Prof. Sadun Aren, Tülin Aren, Haluk Arığ, Dr. Cengiz Arın, Suha Arın, Prof. Dr. Tülay Arın, Dr. Ersin Arıoğlu, Dr. Şükrü Arslanyürek, Doç. Dr. Tülay Artan, Tuncay Artun, Ali Artun, Dr. Nuşin Asgari, Alaaddin Asna, Prof. Tomur Atagök, Reşat Atalar, İhsan Atar, Prof. Dr. Nurhan Atasoy, Nusret Avcı, Zeynep Avcı, Güllü Aybar, Prof. Dr. Ergün Aybars, Orhan Aydın, Halis Aydıntaşbaş, Semiha Baban, Prof. Dr. Raci Bademli, Prof. Dr. Zafer Başak, Doç. Dr. Veysel Batmaz, Prof. Dr. Afife Batur, Enis Batur, İsmail Bayer, Erduhan Bayındır, Prof. Dr. Tuncer Baykara, Prof. Dr. Jale Baysal, Cengiz Bektaş, Doç. Dr. Murat Belge, Dr. Fatmagül Berktay, Doç. Dr. Halil Berktay, Çelen Birkan, Ferhat Boratav, Prof. Dr. Korkut Boratav, Prof. Dr. Pertev Naili Boratav, Mehmet Bozışık, İcen Börtücene, Rıdvan Budak, Prof. Dr. Ayşe Buğra, Halim Bulutoğlu, Duygu Büke, Uğur Büke, Atilla Candır, Hasan Cemal, Adnan Cemgil, Nazife Cemgil, Prof. Dr. Yavuz Cezar, Ali Faik Cihan, Dr. Arif Çağlar, Ayşe Çağlar, İbrahim Çağlar, Filiz Çağman, Dr. Serpil Çakır, Nail Çakırhan, Prof. Dr. Halet Çambel, Talha Çamaş, Dr. Tevfik Çavdar, Prof. Dr. Ayhan Çavdar, Halit Çelenk, Murtaza Çelikel, Turgut Çeviker, Yavuz Çizmeci, Nuri Çolakoğlu, E. Amr. Fahri Çoker, Dr. Günhan Danışman, Aslı Davaz-Mardin, Ahmet Demirel, Yücel Demirel, Yücel Demirer, Erdoğan Demirören, Metin Deniz, Şemsi Denizer, Prof. Dr. Selim Deringil, Ahmet Hamdi Dinler, Güzin Dino, Prof. Dr. Sencer Divitçioğlu, Doç. Dr. Halime Doğru, Prof. Dr. Hayri Domanic, Dr. Alan Duben, Paul Dumont, Koray Düzgören, Salih Ecer, Mehmet Ecevit, Oktay Ekinci, Doç. Dr. Edhem Eldem, Güner Eliçin, Dr. Atilla Eralp, Gülsevil Erdem, Tarhan Erdem, Halit Erdem, Prof. Dr. Cevat Erder, Dr. Necat Erder, Ali Erdilek, Muzaffer İlhan Erdost, Müşfik Erem, Nükhet Eren, Prof. Dr. Özer Ergenç, Ferdan Ergut, Hüseyin Ergün, Osman Erk, Bülent Erkmen, Doç. Dr. Büşra Ersanlı-Behar, Mengü Ertel, Prof. Dr. Selçuk Esenbel, Aydın Eser, Prof. Dr. Semavi Eyice, Prof. Dr. Nihat Falay, Prof. Dr. Suraiya Faroqhi, Latife Fegan, Hülya Fındıkçıoğlu, Prof. Dr. Carter Findley, Doç. Dr. Gürhan Fişek, Prof. Dr. Cornell Fleischer, Prof. Dr. Mehmet Genç, Prof. Dr. François Georgeon, Prof. Dr. Cevat Geray, Doç. Dr. Haluk Gerger, Doç. Dr. Fatma Gök, Prof. Dr. Altan Gökalp, Turgut Gökdere, Dr. İ. Ergun Göknel, Dr. Günay Göksü-Özdoğan, Prof. Dr. Nilüfer Göle-Akat, Prof. Dr. Güney Gönenç, Doç. Dr. Korel Göymen, Prof. Dr. Nejat Göyünç, Dr. Tony Greenwood, Ara Güler, Çelik Gülersoy, Prof. Dr. Mesut Gülmez, Yiğit Gülöksüz, Doç. Dr. Fatih Gümüş, Korhan Gümüş, Uğur Güracar, E. Amr. Erhan Gürcan, Doç. Dr. Seyfettin Gürsel, Yücel Gürsel, Prof. Dr. Gencay Gürsoy, Prof. Dr. Bozkurt Güvenç, Fadıl Güvenç, Doç. Dr. Murat Güvenç, Prof. Dr. Orhan Güvenen, Aylin Güzelbeyoğlu, Algan Hacaloğlu, Gülden Hacaloğlu, Prof. Dr. Talat Halman, Prof. Dr. Ümit Hassan, Uğur Hüküm, Prof. Dr. Alpaslan Işıklı, Ekrem Işın, Rasih Nuri İleri, Selim İlkin, Dr. Aynur İlyasoğlu, Prof. Dr. Halil İnalcık, Arı İnan, Prof. Dr. Huricihan İnan, Prof. Dr. Nurkut İnan, Türkan İnce, Prof. Dr. Erdal İnönü, Hayri İnönü, Sevinç İnönü, Fatma Hikmet İşmen, Erhan İşözen, İlkay İzer, Alpay Kabacalı, Dr. Mehmet Kabasakal, Prof. Dr. Cemal Kafadar, Doç. Dr. Gülru Kafadar, Faruk Kaptan, Doç. Dr. Nihal Kara-İncioğlu, Hasan Karacal, Necmettin Karaerkek, Yavuz Selim Karakışla, Gülsün Karamustafa, Sadık Karamustafa, Atilla Karaosmanoğlu, Mehmet Asım Karaömerlioğlu, Osman Kavala, Prof. Dr. Raşit Kaya, Aslı Kayabal, Gündağ Kayaoğlu, Arslan Kaynardağ, Cahit Kayra, Ali Kazancıgil, Prof. Dr. Haydar Kazgan, Yaşar Kemal, Prof. Dr. Ruşen Keleş, Prof. Dr. Yakup Kepenek, Prof. Dr. Naci KepkepP, Özcan Kesgeç, Arif Keskiner, Prof. Dr. Çağlar Keyder, Prof. Dr. Mübeccel Kıray, Doç. Dr. Uygur Kocabaşoğlu, Doç. Dr. Cemil Koçak, Dr. Orhan Koloğlu, Prof. Dr. Emre Kongar, Dr. Vasıf Kortun, Dr. Levent Köker, Asaf Köksal, Prof. Dr. Sema Köksal, Tavit Köletavitoğlu, Cevdet Kösemen, Prof. Dr. Oya Köymen, Prof. Doğan Kusan, Prof. Dr. İoanna Kuçuradi, İhsan Kudret, Şükran Kurdakul, Doç. Dr. Orhan Kurmuş, Hasan Kurt, Aydil Kurtkaya, Prof. Dr. Bilsay Kuruç, Dr. Gün Kut, Dr. Şule Kut, Dr. Sacit Kutlu, Prof. Dr. Önder Küçükerman, Sait Maden, Faruk Malhan, Nilgün Malhan, Betül Mardin, Prof. Dr. Şerif Mardin, Ahmet Menteş, Dr. Herkül Millas, Prof. Dr. Ahmet Mumcu, Ziya Müezzinoğlu, Prof. Dr. Ünal Nalbantoğlu, Kemal Nebioğlu, Doç. Dr. Nevra Necipoğlu, Ali Nesin, Dr. Christoph Neumann, Ali H. Neyzi, Leyla Neyzi, Burhan Oğuz, Saim Oğuzülgen, Prof. Dr. Bekir Onur, Prof. Dr. İlber Ortaylı, Prof. Dr. Oğuz Oyan, Prof. Dr. Ayla Ödekan, T. Yılmaz Öğüt, Dr. Nazan Ölçer, Dr. Selim Ölçer, Ersin Önsel, M. Tali Öngören, Prof. Dr. Salih Özbaran, Prof. Dr. Ferhunde Özbay, Müfit Mithat Özdeş, Prof. Dr. Mehmet Özdoğan, Prof. Dr. Mehmet Emin Özel, Soli Özel, Dr. Haldun Özen, Ülkü Özen, Engin Özendes, Ali Özgentürk, Prof. Dr. Yılmaz Özkan, Atilla Özkırımlı, Doç. Dr. Güntaç Özler, Beşir Özmen, Kenan Öztürk, Dr. Gönül Paçacı, Orhan Pamuk, Prof. Dr. Şevket Pamuk, Alpay Pasinli, Faruk Pekin, Raffi Portakal, Prof. Dr. Günsel Renda, Ferit Safkan, Doç. Dr. Fazıl Sağlam, Prof. Dr. Halil Sahillioğlu, Necdet Sakaoğlu, Enis Rıza Sakızlı, Ersin Salman, Uğraş Salman, Yasemin Saner-Gönen, Prof. Dr. Nephan Saran, Prof. Dr. Kemali Saybaşılı, Doç. Dr. Yücel Sayman, Leslie Meral Schick, Doç. Dr. Yıldız Sertel, Hakkı Sevand, Prof. Dr. Yıldız Sey, Doç. Dr. Ülker Seymen, Prof. Dr. Standford Shaw, Şen Sahir Sılan, Dr. Amy Singer, İzzettin Silier, Orhan Silier, Kenan Somer, Dr. Semra Somersan, Şükran Soner, Gün Soysal, İsmail Soysal, Mustafa Sönmez, Dr. Pinolopi Statis, Prof. Dr. Metin Sözen, Prof. Dr. Nurettin Sözen, Prof. Dr. İsmet Sungurbey, Lokman Şahin, Prof. Dr. Gencay Şaylan, Prof. Dr. Faruk Şen, Prof. Dr. Burhan Şenatalar, Cemal Şener, Prof. Dr. Celal Şengör, Prof. Dr. Erdoğan Şuhubi, Prof. Dr. Cahit Talas, Özkan Taner, Sönmez Taner, Doç. Dr. Baha Tanman, Prof. Dr. Bülent Tanör, Prof. Dr. Mete Tapan, Tunç Tayanç, Lale Tayla, Melek Taylan, Prof. Dr. İlhan Tekeli, Prof. Dr. Şirin Tekeli, Doğan Tekeli, Miray Tekelioğlu, Şahin Tekgündüz, Zekeriya Temizel, Prof. Dr. Tosun Terzioğlu, Prof. Dr. İnci Tezcan, Sevim Tezcan, Prof. Dr. Taner Timur, Prof. Dr. İsenbike Togan, Fikret Toksöz, Meltem Toksöz, Doç. Dr. Mehmet Tomanbay, Doç. Dr. E. Ahmet Tonak, Prof. Dr. Zafer Toprak, Nurten Tuç, Melahat Tunaya, Mete Tunçay, Prof. Dr. Şerafettin Turan, Ali Turgan, Vedat Türkali, Prof. Dr. Ergun Türkcan, Dr. Gürel Tüzün, Sezgin Tüzün, Osman Ulagay, Prof. Dr. İlhan Unat, Prof. Dr. Miecle Ursinus, Emine Uşaklıgil, Işıl Uyar, Doç. Dr. Tanay Uyar, Emel Uygur, Prof. Dr. Turgut Uzel, Erol Üçer, Bülent Ünal, Hasibe Ünçe, Prof. Dr. Zafer Üskül, Doç. Dr. Füsun Üstel, Doç. Dr. İşaya Üşür, Dr. Semih Vaner, Dr. Oktay Varlıer, Oral Vural, Prof. Dr. Tolga Yarman, Prof. Dr. Erdal Yavuz, Hilmi Yavuz, Nergis Yazgan, Hasan Yelmen, Prof. Dr. Filiz Yenişehirlioğlu, Marianna Yerasimos, Prof. Dr. Stephanos Yerasimos, Doç. Dr. Nuran Yıldırım, Selahattin Yıldırım, Şaban Yıldız, İzzet Şener Yunusoğlu, Ali Yurttagül, Bahattin Yücel, Erdem Yücel, Ragıp Zarakolu, Yavuz Zeytinoğlu, Çetin Ziylan, Erik J. Zürcher.

Yitirdiklerimiz: İsmail Arar, Mehmet Ali Aybar, Abidin Dino, Necla İlter, Cevdet Kudret, Aziz Nesin, İlhami Soysal, Naki Turan Tekinsav, Füruzan Hüsrev Tökin, İsmail Hüsrev Tökin.

YÖNETİM KURULUNDA GÖREV DEĞİŞİKLİĞİ

Yönetim Kurulu üyemiz ve başkan yardımcımız Korkut Boratav, bir yılı aşkın süredir, vakıf çalışmalarına istediği oranda zaman ayıramadığını, yerine bir başka üye bulunması gerektiğini yineliyordu. Ayırdığı zaman sınırları içinde de kendisinden, özellikle derin sağduyusundan, konulara tepeden bakabilme yetisinden çok yararlandığımız için, bu isteğini hep işitmezlikten geldik. Yönetim Kurulu'nun 13 Nisan'da Ankara'da yaptığı son toplantısında Korkut Hoca bu sefer kararlı bir biçimde konuyu gündeme getirdi; kendisinin görev anlayışının bir yönetim kuruluna ayırması gereken minimum zamanı ayıramadığı koşullarda göreve devam etmemesi yolunda olduğunu belirtip, isteğini yazılı olarak ifade etti. Yönetim Kurulu da, başka çözüm olmadığı için bu istifayı kabul etti. Korkut Boratav daha vakfın Girişim Kurulu'nun oluşması aşamasından başlayarak büyük emek ve iyi niyetle her önemli çalışmaya destek olmuş, birçok sorunun aşılmasında belirleyici rol oynamış bir kurul üyesiydi. Katkılarına bir kurucu üye olarak devam edeceğini ve söz verdiği üzere her dar zamanda yardıma koşacağını biliyoruz.

Yönetim Kurulumuz, Vakıf Senedi'nde tanımlanan yetkiye dayanarak Korkut Boratav'dan boşalan Yönetim Kurulu üyeliğine Şevket Pamuk'u seçti. Boğaziçi Üniversitesi üyelerinden, Türkiye'nin en değerli ve verimli iktisat tarihçilerinden Prof. Dr. Şevket Pamuk da, daha ilk günlerden bu yana vakıf çalışmalarında aktif bir biçimde yer alan bir arkadaşımız olarak kurul çalışmalarına katkıda bulunacak. Zaten sürdürdüğü Yurt Yayınları ve New Perspectives on Turkey Yayın Kurulları üyesi ve Tarih Kongrelerinin Düzenleme Komitesi üyesi olarak katkıları böylece daha da genişleyecek. Kendisine başarılar diliyoruz.

Korkut Boratav'ın ayrılmasıyla boşalan Yönetim Kurulu Başkan Yardımcılığı görevini ise Mete Tunçay üstlendi. Marmara Üniversitesi, İSİS, Helsinki Yurttaşlar Meclisi ve *Toplumsal Tarih* dergisi arasında koşuşup, yine de her tarafa yetişen Mete Hoca'ya önümüzdeki dönemde vakfın daha büyük yükü düşecek.

"KONUT VE YERLEŞME" SERGİSİNİ KALICI KILACAK KİTAP BASKIYA GİRİYOR

Türkçe ve İngilizce olarak iki dilde ve kalın tek bir cilt halinde yayımlanacak olan sergi kitabı tamamlanmak üzere. Bu büyük çalışmanın ilk bölümünde 35 makale yer alıyor. Prof. Doğan Kuban'ın "Ev Üzerine Felsefe Kırıntıları" ve Prof. Dr. İlhan Tekeli'nin "Konut Tarihi Yazıcılığı Üzerine Notlar" başlıklı metodolojik yazılarının ardından, başlangıcından bugüne Anadolu'da konut ve yerleşme üzerine araştırmalar kronolojik olarak sıralanıyor. Prof. Dr. Güven Arsebük'ün "Biyokültürel Açıdan İnsan ('Sığınağı' ve 'Barınağı')" başlıklı yazısını Prof. Dr. Mehmet Özdoğan'ın "Kulübeden Konuta: Mimarlıkta İlkler", Prof. Dr. Ufuk Esin'in "On Bin Yıl Öncesinde Aşıklı: İç Anadolu'da Bir Yerleşme Modeli", Prof. Dr. Ian Hodder'ın "Çatalhöyük: Orta Anadolu'da 9000 Yıllık Konut ve Yerleşme" adlı makaleleri izliyor. "Çanakkale Boğazı'nda Troia Kalesi ve Aşağı Kenti" ile Prof. Dr. Manfred Korfmann ve "Hitit Krallığı'nın Başkenti Hattuşa'da Konut" ile Dr.-Ing. Peter Neve de Anadolu'nun erken çağlarına ilişkin bölümde yer alan uzmanlardan. Anadolu'nun antik çağına ilişkin makaleler Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal'ın geniş araştırması "Batı Anadolu'da Konut, Yerleşme ve Kent Planlaması (MÖ 3000-30)" ile başlıyor. Prof. Dr. Wolfram Hoepfner, "Klasik Dönem'de Konut ve Toplum"da insanlar arasındaki eşitliğin bozulması ile evlerde ortaya çıkan işlev farklılaşmasını, kadın ve erkeklerin kullanım mekânlarının ayrılmasını ele alıyor. Stephan Karwiese ise, Ephesos'taki ünlü yamaç evlerinden birinde verilen davet üzerine çok ilginç kurgusal bir öykü yaratmış. Prof. Dr. Semavi Eyice'nin önemli araştırmalarını özetleyen "Türkiye'de Bizans Dönemi Yerleşimi Hakkında Notlar"ı ile başlayan Bizans dönemi makalelerinin ardından Anton Bammer'in "Çadır ve Anadolu Evi İlişkileri" adlı yazısı geliyor. Prof. Dr. Günkut Akın'ın bindirme kubbeli ve tüteklikli evleri ele aldığı "Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Geleneksel Mimarlığında İki Tarihsel Ev Tipi" adlı yazısını izleyen makaleler arasında Prof. Dr. Musa Çadırcı'nın "Anadolu Kentlerinde Mahalle" ve Prof. Dr. Suraiya Faroqhi'nin "18. Yüzyılın Ortalarında Urfa'nın Merkezi" de bulunuyor. "İstanbul'da 19. Yüzyılın Kentsel Konut Biçimleri" başlıklı yazı ile Prof. Dr. Atilla Yücel, geç Osmanlı döneminde İstanbul'da gelişen konut biçimlerini irdeliyor. Ardından Prof. Dr. Sibel Bozdoğan, "Modern Yaşamak: Erken Cumhuriyet Kültüründe Kübik Ev" ile "modernleşen" kent yaşamının mekâna yansımasını araştırıyor. Prof. Dr. Murat Balamir'in "Türkiye'de Aparkentlerin Oluşumu"nu, "Kentsel Mekânda Bir Gecekondu Yolculuğu" ile Prof. Dr. Tansu Şenyapılı izliyor. Makaleler Prof. Dr. Mete Tapan'ın "Toplu

Konut ve Türkiye'deki Gelişimi" başlıklı yazısı ile noktalanıyor.

Kitabın sergiye ayrılan ikinci ana bölümünü, tarihöncesi çağlardan antik çağa değin Anadolu'da konut ve yerleşme düzenini anlatan Erhan Acar açıyor. Acar'ın yazısına, sergi için özel çizilen canlandırma resimleri ve hazırlanan maketlerin görünümleri eşlik ediyor. Antik çağda Anadolu'da konut, Prof. Dr. Halûk Abbasoğlu'nun özgün çizimlerle biçimlediği ikinci alt bölüm. Anadolu'da Bizans, Osmanlı öncesi ve Osmanlı dönemlerinin konut ve yerleşme düzenini ise Doç. Dr. Uğur Tanyeli anlatıyor. Sergilenen görsel malzemeden seçilmiş örneklerle bir arada verilen bu yazıyı, Doç. Dr. İhsan Bilgin'in modernleşme döneminin gelişmelerini ve örneklerini irdeleyen bölümü izliyor. Bilgin'in, çağımızın kentsel görüntüleriyle vurguladığı yazısı kitabı noktalıyor.

Kitabın hazırlık çalışmaları serginin çok çeşitli konular içeren yoğun ve telaşlı çalışmalarından yalnızca biriydi. Serginin öyküsünü, kitabın giriş yazısında, Genel Koordinatör Prof. Dr. Yıldız Sey'in kaleminden okuyacağız. 1996 yılının en ilginç yayınlarından olmaya aday bu kitabı heyecanla bekliyoruz.

DÜNYA KENTİ İSTANBUL

Dünya Kenti İstanbul sergisi için hazırlıklarımız tüm hızıyla devam ediyor. Sergi için sürdürülen çalışmaların tekniği genel olarak;

- sayısal ortamda hazırlanan panolar
- multi-medya, belgesel,
- maket

başlıkları altında sayılabilir. Sayısal ortamda hazırlanan panoların grafik tasarım koordinasyonunu sergi mimarlarımızdan Ahmet Özgüner üstlendi. Baskı dahil aradaki tüm teknik aşamalar ise DIMAGE tarafından gerçekleştiriliyor. Aylar süren ve bir anlamda teorik düzeydeki sergi çalışmalarının somutlandığı kronolojik bölümlemelerin ilk ikisinin baskı dahil tamamlanması bizleri daha da heyecanlandırmakta. Toplam altı bölümden oluşan kronolojik bölümlemede, içinde bilgisayar animasyonlarının da yer aldığı, Öykü Madeni ve Sinerji tarafından gerçekleştirilen 2-3 dakikalık video-kliplerin hazırlıkları bölüm sorumlularının bilimsel katkı ve kontrolünde devam etmekte. Bilgisayar animasyonları büyük ölçüde tamamlandı, reel görüntü için başlanan çekimler tamamlandı. Serginin kronolojik bölümünün son noktasında ise İş Bankası'nın sponsorluğu ile MTV tarafından Feride Çiçekoğlu'nun senaryosu ile gerçekleştirilecek olan "Altın Kent İstanbul" isimli belgeselin hazırlıkları başladı. Yine MTV tarafından, bu kez Sultanahmet Turizm A.Ş.'nin sponsorluğu ile "Ayasofya'dan Süleymaniye'ye" isimli belgeselin hazırlıkları da devam etmekte.

Serginin belkemiğini oluşturan üç büyük makete gelince... 1/500 ölçekli Antik Hipodrom ve çevresini gösteren ve büyük ölçüde varsayıma dayalı restitüsyon çizimleri Hülya Yurdagel tarafından Albrecht Berger ve Ayla Ödekan'ın değerli katkıları ile hazırlanan maketin yapımı sürüyor. Tarihi yarımada, Galata/Pera, Üsküdar ve Kadıköy'ün bir kısmını içine alan iki maketten MS 1200 tarihli maket için de söz konusu çizimlerden yararlanarak ve yine A. Berger ve A. Ödekan'ın bilimsel katkılarıyla çalışmalar devam etmekte. Aynı bölgeyi kapsayan MS 1800 tarihli maket için tüm anıtsal yapılar Gökçe Akçınar tarafından gönüllü öğrencilerin katkılarıyla da araştırılarak bir arşiv oluşturuldu.

Serginin tematik bölümlerinden biri olan müzik odası için Evin İlyasoğlu beş farklı tema içeren ve bir tane de karma olmak üzere toplam altı adet CD hazırlıyor. Çağla Ormanlar moda, kıyafetler bölümünün sorumlusu olarak belirlendi. Serginin bu bölümünde Bizans'tan günümüze tekstil teknolojileri, dönem modaları-etkileri, folklor, edebiyat, kıyafet kanunları gibi konular ele alınmakta. Videotek odasında izleyicinin hizmetine sunulacak belgeseller için TRT ile de ilişkiye geçildi ve oldukça yol alındı.

İçeriğe ilişkin çalışmaların yanı sıra sergilerin afiş ve son broşür çalışmalarına başlandı. Sergi kitabı çalışmaları da devam ediyor.

Yüzyılın son büyük zirvesi olan Habitat II'ye yaraşır bir sergi yaratabilmek için tüm gücümüzle sürdürdüğümüz çalışmalara maddi ve manevi destek sağlayan herkese teşekkür ediyoruz. Sergide buluşma dileğimizle...

ANADOLU'DA KONUT VE YERLEŞME SERGİSİ SON AŞAMASINDA...

Uzun süren bir çalışma döneminin sonuna yaklaştık ve çalışmalarımız tüm hızıyla devam ediyor. Bugüne kadar 7 adet maket yaptırıldı. Çayönü hücre planlı yerleşme dokusu, Demircihöyük yerleşme dokusu, Çayönü+Hallan Çemi karışımı yuvarlak planlı yerleşme grubu ve Ilıpınar yerleşme dokusu Ahmet Demirtaş tarafından, Aşılıhöyük yerleşme dokusu ve Değirmentepe yerleşme dokusu Yüksel Dede tarafından, Perge evi ise Zeki

Turgut tarafından üretildi. Efes yamaç evlerinin maketi ise Avusturya'dan Avusturya Kültür Ofisi tarafından getirtildi.

Çatalhöyük, Priene ve Efes yamaç evlerinin bilgisayar animasyonları yurtdışındaki kazı ekipleri tarafından veriliyor. Serginin grafik tasarımı başladı ve Yetkin Başarır tarafından hızla tamamlanıyor. Grafik tasarımın digital pano uygulaması ise Ağaçkakan Görsel Sanatlar Merkezi tarafından gerçekleştiriliyor.

Bu arada Gültekin Çizgen'in hazırladığı "Cumhuriyet Döneminde Anadolu'da Konut ve Yerleşme" ve "Geleneksel Anadolu'da Konut ve Yerleşme Örnekleri" konulu multivizyonların son rötuşları yapılmakta. Mayıs başında tamamlanması bekleniyor.

Tarih Vakfı, Arkeoloji ve Sanat Yayınları ve Atlas Halografiks-Multimedya Reklamcılık Ltd. Şti. tarafından ise sergi konseptine uygun olarak "Anadolu'da 12000 Yıllık Yerleşme ve Konut Öyküsü" adlı CD ROM ortak bir çabanın ürünü olarak hazırlanmakta. Bu çalışmanın teknik yönünü TÜBİTAK yürütüyor.

Sergi kitabı yayına girdi, afiş ve broşür çalışmaları son aşamasına gelmiş durumda. Sergi mekânları ise hızla sergiye hazır hale getiriliyor. Yükseltilmiş döşeme ve pano taşıyıcı sistemleri ACS Özge firması tarafından yapılıyor.

Bu serginin hazırlanmasında katkıda bulunan herkese bir kez daha teşekkür ediyoruz ve sergide buluşmak üzere diyoruz...

SERGİLERE KATKILAR SÜRÜYOR

Çeşitli kuruluşlardan ayni ve nakdi destekler almaya devam ediyoruz. Türkiye İş Bankası, Dünya Kenti İstanbul sergisinde gösterilecek olan İstanbul belgeselinin yapımında kullanmak üzere 50 bin dolarlık katkıda bulundu. Ağaçkakan Matbaacılık Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti., Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme sergisi için pano baskısında 3 milyar 600 milyon TL, Dimage Digital Fotoğrafçılık Sanayi ve Ticaret A.Ş. ise Dünya Kenti İstanbul sergisi için pano baskısında 126.604 dolar indirimle sponsor oldular. Total Aydınlatma A.Ş., sergi süresince tüm kapalı mekânlardaki aydınlatma sistemini üstlendi. Bu ayni katkının karşılığı yaklaşık 300 bin dolar civarında.

Four Seasons Hotel İstanbul'un sahibi Sultanahmet Turizm, Dünya Kenti İstanbul sergisi için hazırlanması düşünülen Ayasofya'dan Süleymaniye'ye başlıklı belgeselin gerçekleşmesi için 15 bin dolar parasal destekte bulundu.

Onduline Avrasya A.Ş. 5.850 dolarla İstanbul sergisine, Gök İnşaat ve Ticaret A.Ş. ise 5.000 dolarla Anadolu'da Konut sergisine destek verdiler.

Sony, Dünya Kenti İstanbul sergisi süresince kullanılmak üzere üç adet 110'luk TV monitörü vermeyi kabul etti.

Mas Matbaacılık, her iki serginin kitap basımlarında yaptığı % 35 indirimle 25.000 dolar civarında bir katkı sağladı.

Karel Elektronik San. ve Tic. A.Ş. ise İstanbul sergisi için hazırlanması düşünülen filmlerin gerçekleşmesinde 15 bin dolar indirim sağlayarak katkıda bulundu.

Ayrıca Arçelik, Aygaz, Borusan, ÇBS, Profilo, Demir Yatırım ve Capitol ile süren görüşmelerin olumlu sonuçlanması dileği ile çalışmalarımız son hızla devam ediyor.

SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI BİLGİ MERKEZİ BİRİNCİ DÖNEM ÇALIŞMASINI TAMAMLADI

Tarih Vakfı, Türkiye'deki sivil toplum kuruluşları için sağlıklı bir bilgi bankası oluşturulması amacıyla Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'na (UNDP) başvurmuş, sunduğu proje kabul edilince de Ağustos 1995'te çalışmalarına başlamıştı.

Gerekli bilgi, bilgi formu ile toplandı. Kuruluşları yönetim yapısından, düzenlediği etkinliklere kadar çeşitli yönleriyle tanımak amacıyla 43 soru soruldu. Kimi sorular sadece STK'ların bütününe ait istatistiksel bilgi üretmek içindi. Ayrıca herhangi bir nedenle üçüncü kişi ve kurumlara açıklanmak ve yayınlanmak istenmeyen bilgiler yayın dışı bırakıldı.

Postanın ağır ve emniyetsiz olması, adres kütüklerinin sağlıksızlığı ve kuruluşların anket yanıtlamadaki isteksizlikleri nedeniyle postalamaya ek olarak, İstanbul-Ankara-İzmir'de saha çalışması (bizzat ziyaret ederek form doldurulması) da yürütüldü.

Önce bir tanıtım mektubu eşliğinde bilgi formu, daha sonra yanıt alınamayanlara ikinci, üçüncü hatırlatma mektupları gönderildi. 7.712 STK'na bir kez, 3.275 STK'na bir hatırlatma, 908 STK'na ikinci hatırlatma olmak üzere toplam 11.895 mektup gönderildi. Sonuç, % 16.6 geri dönüş oldu (Türki-

ye'de ortalama % 10'dur). Saha çalışmasıyla 3.895 kuruluştan 1.600 kadarı ziyaretle veya telefonla arandı. % 13.5 yanıt, yani 526 bilgi formu alındı.

Türkiye'de bulunan yaklaşık 2.700 vakıf, 50.000 dernek ve 1.200 sendika, kooperatif ve meslek odası merkez örgütü arasından ancak 538 vakıf, 946 dernek ve 307 yurttaş girişimi, oda, sendika, kooperatif rehberde yer alacak. 1.047 ulusal, 758 yerel ve bölgesel olarak ön ayrımı yapılan kuruluşların seçiminde kendi alanındaki etkinlik, kamuoyundaki bilinirlik, Habitat süreciyle ilgili olmak gibi kriterler var.

Projede 2 yönetici, 2 araştırma asistanı, 1 düzeltmen, 1 iletişim sorumlusu ve 4 bilgisayar operatörü ana kadro olarak çalıştı. Ayrıca farklı dönemlerde çevirmen, düzeltmen, grafik tasarımcısı, saha elemanı gibi yardımcı kadrolardan da yararlanıldı. Bu da yetmediğinde Nişantaşı'ndan Hatice Tığlay, Yasemin Atalay, Hülya Karakollik, Nuran Yüce, Semra Ugandor; Yıldız'dan Barış Tut kendi işlerini bırakıp projeye emek verdiler. Fatoş Özel ve Cansu Albayrak (gereğinde geceyarısına dek) uzun bir dönem, Candan Erdoğan ise kısa süre için projenin gönüllüleri oldular. Mehmet Kenan Kaya gazeteye yazacağı yazıyı bırakıp, verilerin teslim edileceği son gün düzeltme için bize koştu; Işıl Uyar emeğini, desteğini, güler yüzünü eksik etmedi; zorlandığımız yerlerde önümüzü açtı, sorun çözücü oldu.

STK Bilgi Merkezi'nde şimdi İngilizce Rehber hazırlıkları sürüyor. Projenin bu kısmı Türkçe ile birlikte yürütüldü. Hiç düzeltilmemiş metinlerin çevrilmesi bitmesine rağmen, sonraki düzeltme ve güncelleştirmelerin taranarak, tercüme edilmesi işlemi devam ediyor. Girişlerin tamamının dışarıda yaptırılması uygulaması, bu kuruluşun takvime hiç uymaması nedeniyle kaldırıldı; Bilgi Merkezi'nde metinlerin yazılıyor olması ikinci dönem çalışmalarımızı bir hafta daha geciktiriyor.

Projenin ikinci aşamasını daha çok sayıda sivil toplum kuruluşlarıyla ilgili, ancak daha dar kapsamlı temel bilgilerin toplanması; yararlanmak isteyenlerin kullanımına sunulmak üzere bilgisayar ortamına kaydedilmesi ve isteyen yerli-yabancı kuruluşlara mektup, fax, internet aracılığıyla iletilmesi oluşturuyor.

Sivil Toplum Siyasal Otorite İlişkileri

Sivil Toplum Kuruluşları Habitat II için Ev Sahibi Komite 15-16 Mart 1996 tarihlerinde "Sivil Toplum Siyasal Otorite İlişkileri" konulu bir sempozyum düzenledi. The Marmara Oteli Opera Salonu'nda gerçekleştirilen sempozyumun birinci gününde ilk oturumun konusu "Yaklaşımlar, Tespitler ve Sorunlar"dı. Murat Çelikkan'ın moderatörlük yaptığı oturumda konuşmacılar Semih Gemalmaz, Etyen Mahcupyan ve Ferhat Kentel idi. Sabahki ikinci oturumun konu başlığı "Sivil Toplum İlişkilerinde Yeni Arayışlar", konuşmacılar ise Nuray Mert ve Soli Özel'di. Moderatörlüğü Ali Bayramoğlu yaptı. Programın öğleden sonraki bölümü "STK İlişkileri Üzerine Görüşler" konulu bir foruma ayrılmıştı. Moderatör Aydın Uğur, konuşmacılar ise Ömer Çelik, Orhan Silier, Hasan Turhanlı, Nergis Yazgan ve Birgül Yörüker'di. İkinci gün sabah sivil toplum kuruluşları temsilcileri bir atölye çalışmasında bir araya geldiler. Yapılan çalışmalar sunulup tartışıldı. Öğleden sonra "Siyasi Otorite mi Sivil Toplumu Denetleyecek, Sivil Toplum mu Siyasi Otoriteyi?" konulu bir panel düzenlenmişti. Konuşmacılar programa göre Mehmet Altan, Ataman Oğuz, Burhan Şenatalar, Altan Tan ve Semra Somersan'dı. Diğer konuşmacılar katılmadığı için yalnızca Semra Somersan ve çeşitli sivil toplum kuruluşu temsilcilerinin konuya ilişkin görüşleri dinlendi.

IV. STK Sempozyumu: STK'lar ve Yasal Çerçeve

Sivil toplum kuruluşları sempozyum dizisinin dördüncüsü olan "Sivil Toplum Kuruluşları ve Yasal Çerçeve" konulu sempozyum 4-5 Nisan tarihlerinde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde gerçekleştirildi. Düzenleyen kuruluşlar Beyaz Nokta Vakfı, Çevre Gönüllüleri Derneği, Doğal Hayatı Koruma Derneği, 118-E Lions Yönetim Çevresi, 3 G Girişim Gücünü Geliştirme Vakfı, Helsinki Yurttaşlar Derneği, İstanbul Sanat Tanıtım ve Araştırma Vakfı, Kadın Dernekleri Federasyonu, Körler Federasyonu, SOS İstanbul Çevre Gönüllüleri Platformu, Şehir Plancıları Odası, Şile Muhtarlar Derneği, Tema Vakfı, Tüketiciyi Koruma Derneği, Türkiye Çocuklara Yeniden Özgürlük Vakfı, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, Türkiye Felsefe Kurumu, Türkiye Görmezleri Eğitim ve Himaye Derneği, Türkiye Kent Kooperatifleri Merkez Birliği, Türkiye Sinema ve Audiovisuel Kültür Vakfı, Türk Üniversiteli Kadınlar Derneği, 21.Yüzyıl Eğitim ve Kültür Vakfı olmak üzere toplam 22 kuruluştu.

4 Nisan 1996 günü sabah ilk oturumun konusu "Örgütlenme Yasalarına Kuramsal Bir Bakış" idi ve oturum başkanlığını Türkiye Çocuklara Yeniden Özgürlük Vakfı'ndan Güney Haştemoğlu yaptı. İlk konuşmacı Yrd. Doç. Dr. Gökhan Antalya "Tüzel Kişilikler ve Bunun İçinde Gönüllü Kuruluşlar", ikinci konuşmacı Prof. Dr. Ergun Özsunay ise "Dernekler ve Yasal Çerçeve" konusunda bilgi verdiler. Kısa bir aradan sonra oturumun ikinci bölümüne geçildi. Burada Ali Turgan "Yurttaş İnisiyatifleri ve Yasal Çerçeve" konulu bir konuşma yaptı. Prof. Dr. Yıldızhan Yayla'nın konu başlığı ise "Vakıflar, Sendikalar ve Yasal Düzenleme" idi.

Öğleden sonraki ikinci oturumun konu başlığı "Deneyimler"di. Sivil toplum kuruluşu temsilcilerinin deneyimlerinin aktarıldığı bu oturumun başkanlığını Türkiye Görmezleri Eğitim ve Himaye Derneği'nden Selahattin Yener yaptı. Konuşmacılar: Diran Bakar (Azınlık Vakıfları Hukukçusu), Rahmi Magat (Uluslararası Lions Kulüpleri Birliği MD 118 Türkiye Konseyi), Ahmet Cantürk (Körler Federasyonu), Timur Erk (Böbrek Vakfı), Mehmet Cengiz (Çağdaş Hukukçular Derneği), Canan Arın (Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı), Türksen Başer Kafaoğlu (SOS İstanbul Çevre Gönüllüleri Platformu) olmak üzere farklı alanlarda faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının temsilcileriydi.

Soru ve tartışmalardan sonra sempozyuma katılanlar çok ilginç bir tarihi mekânda düzenlenen bir kokteylde bir araya geldiler

Sempozyumun ikinci günü sabah bir atölye çalışması yapıldı. Vakıflar, dernekler, inisiyatifler ve meslek odaları olarak dört ayrı grup halinde yürütülmesi düşünülen atölye çalışmaları meslek odalarını temsilen yalnızca Şehir Plancıları Odası'ndan bir temsilcinin orada bulunması nedeniyle üç grup olarak yapılabildi. Planlanan süreden daha uzun süren ve öğle yemeği ile birleştirilen yoğun bir atölye çalışmasından sonra sonuç oturumuna geçildi. Oturum başkanlığını Aydın Uğur'un yaptığı bu oturumda önce hazırlanan raporlar sunuldu, daha sonra bu raporlardan çıkan sonuçlar çerçevesinde bir "Sonuç Bildirgesi" oluşturuldu.

BİLGİ-BELGE MERKEZİ'NE ÖNEMLİ BAĞIŞ

Dr. Sabire ve Dr. Hulusi Dosdoğru kütüphanemize bağışta bulundular.

Dr. Hulusi Dosdoğru çeşitli dergi ve gazetelerde hikâye, röportaj, oyun denemeleri, tiyatro üzerine yazılar yazdı. *Şehir-17 Sonat Şiirleri, Başlangıcından Günümüze Dünya Tiyatrosu, Batı Aldatmacılığı ve Putlara Karşı Kemal Tahir, 6/7 Eylül Olayları* yayımlanan kitapları arasında yer almaktadır.

Dr. Sabire Dosdoğru'nun Hulusi Bey'le birlikte kaleme aldığı işçi sağlığı, sosyal güvenlik üzerine yayımlanmış yazıları ile *Sağlık Açısından Maden İşçilerimiz* adlı kitabı bulunmaktadır.

Türkiye'nin ekonomik, sosyal ve siyasal yaşamına ilişkin yaklaşık 500 kitabın envanteri çıkartılıp, kütüphanemizin raflarına yerleştirildi.

Araştırmacıların çok yararlanacağını düşündüğümüz bu koleksiyon için Sayın Sabire ve Hulusi Dosdoğru'ya çok teşekkür ederiz.

TOPLUMSAL TARİH

ABONE FORMU

6 SAYI (yurtiçi) : 1.000.000.-TL
(yurtdışı) : 40 US$
6 SAYILIK CİLT (yurtiçi) : 1.400.000.-TL
(yurtdışı) : 35 US$
(1.06.1996 tarihine kadar geçerlidir. Yurtdışı normal posta için 1,5 US$, uçakla 4 US$ alınır.)

Adı Soyadı: ----------

Aboneliğe Başlangıç Sayısı: ----------
Adres: ----------

Posta Kodu: ----------
Şehir: ----------
Tel: ----------

Abonelik Bedelini

☐ Vakıflar Bankası Taksim Şubesi 2022933 no'lu hesaba yatırdım, makbuzun fotokopisi ektedir.
☐ 662907 no'lu posta çeki hesabına Tarih Vakfı adına yatırdım, fotokopisi ektedir.
☐ Nakit ödüyorum.
☐ Kredi kartı hesabıma borç kaydediniz:

☐ Visa ☐ Master-Euro Card ☐ Diners Club

Kredi kartı No: ☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐
Geçerlilik Tarihi: ☐☐/☐☐
Kart Sahibi:.....
İmza:.....

Aylık TOPLUMSAL TARİH Dergisi Tarih Vakfı tarafından yayımlanmaktadır.
Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, Barbaros Bulvarı 80700 Beşiktaş - İstanbul
Tel: (212) 227 37 33-34 Faks: (212) 227 37 32

İSTANBUL DERGİSİ BEŞİNCİ YILINA GİRDİ!

96 baharı ve 17. sayı ile *İstanbul* dergisi beşinci yılına girdi. 92 Nisan'ında, *İstanbul*'un ilk sayısını edindiğimde, bir okur olarak duyduğum heyecanı anımsıyorum. Zeynep Avcı'nın sunuş yazısındaki coşkuyu, ilk sayının dosya konusu "İstanbullu Kim?" sorusuna, yazılarıyla, desenleriyle, karikatürleriyle, tartışmalarıyla yanıt arayanları ve yayın kurulunun "İstanbullu sizsiniz!" deyişini...

Sonra mevsimler değişti, yıllardan 1995'in kışı gelip çattı ve derginin 12. sayısında, "Bana kalırsa İstanbul baharların kentidir", diye başlayan sunuş yazısıyla Zeynep Avcı dergiye veda etti. Gidiş nedenini açıklarken diyordu ki: "... kurumlaşmamış bir yayıncılık bünyesinde çıkan yayın organları, yenilenmek, canlanmak için yeni kan isterler. Yeni kan ise yeni insan demektir. Koşullar var olan insanlara yenilerini eklemeye elvermiyorsa, var olanların yerine yenileri geçer. Bir süre de yeni kan alevlendirir yayın organını. Sonra, gerekirse, yenisi bulunur."

Yine bir okur olarak, bu kez içimin sızladığını anımsıyorum. Dergi için kaygılandığımı, 12 sayı emek verdiği *İstanbul*'dan ayrılırken Zeynep Avcı'nın duyduğu hüznü uzaktan uzağa paylaştığımı... Kim derdi ki, 96 yılı ve 16. sayısıyla *İstanbul* nöbeti bana geçecek ve dergi beşinci yılına girerken bu yazıyı yazma görevi bana düşecek?

"Gerekince yenisi bulunmak üzere" İstanbul'un yayın yönetmenliğini üstleneli mevsim kıştan bahara döndü. Bence de baharların kentidir İstanbul... Belki de ömrümüz baharların peşinde koşmakla geçtiğinden, her bahar İstanbul güzel, biz umutluyuzdur.

17. sayımıza gelen ilk tepkiler, umutlanmakta pek de haksız olmadığımızı gösteriyor dersek, inanın ki nedeni yalnızca bahar değildir. İnanmazsanız, dergiyi alıp bakın; hatta, okuyun!

Bahar 96 sayımızın dosya konusu, Habitat'a doğru İstanbul... Bu konuda, derli toplu bir dosya hazırladığımızı ve katkıda bulunanlar sayesinde renkli bir *İstanbul* sunabildiğimizi sanıyoruz.

17. sayıda ilginizi çekeceğine inandığımız ve özel olarak *İstanbul* dergisi için yapılan bir de araştırma var: Mustafa Sönmez ve Ahmet Demirel, seçmenin 45 yıllık politik tercihini incelediler ve "İstanbullu kime oy verdi" sorusunu tek tek ilçeler için yanıtladılar. Sonuçlar ilginç. İstanbul'un yoğun göç alan yoksul ilçelerinde, merkez dışı partilerin oylarını hızla artırdıkları görülüyor. Örneğin, en yoksul ilçe Sultanbeyli'de, merkez dışı partilerin oy oranı, % 70.3 ile en yüksek. Sonuç: "Soldan Sağa İstanbul".

Temmuz 96'da çıkacak olan 18. sayımızda dosya konumuzun "İstanbul ve Sinema" olacağını, bundan böyle yuvarlak masa toplantılarını sıkça düzenleyeceğimizi, görsel ağırlığımızı artırmayı hedeflediğimizi, İstanbul'un bilinmedik yüzlerini fotoğraflarla belgeleyeceğimizi ve güncel konulara daha fazla yer vereceğimizi ekleyelim.

Belki de hep aboneydiniz ya da yeni abone oldunuz ve bütün bunları zaten biliyorsunuz. O zaman, *İstanbul*'da buluşmak üzere...

Feride Çiçekoğlu

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI YÖNETİM KURULU

Tülin Aren, Yiğit Gülöksüz,
Hasan Karacal (Gen. Müd.), Stefanos Yerasimos,
Haldun Özen, Sevket Pamuk,
Orhan Silier (Gen. Sekr.),
Özkan Taner (Sayman), İlhan Tekeli (Bşk.),
Zafer Toprak (Bşk. Yrd.),
Mete Tuncay (Bşk. Yrd.)

ADRES VE TELEFON NUMARALARIMIZ

Vakıf Merkezi, Projeler ve Mali Koordinatörlük, Tanıtım ve Reklam
Nisantası, Vali Konağı C. Samsun Apt. No. 57 K. 2
80200 İstanbul
Tel: (0212) 233 21 61 - 233 21 66 - 233 21 70
Faks: (0212) 234 32 90

Bilgi-Belge Merkezi
Zindankapı Değirmen Sokak 15
34460 Eminönü-İstanbul
Tel: (0212) 513 52 35
Faks: (0212) 513 21 77

Yayınlar
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı,
Arabacılar Dairesi, 80700
Beşiktaş - İstanbul
Tel: (0212) 227 37 33 - 227 37 34
Faks: (0212) 227 37 32

Ankara Temsilciliği
Büyükelçi Sokak 14/2 Küçükesat-Ankara
Tel ve Faks: (0312) 426 16 54

İzmir Temsilciliği (İrtibat)
Gül İnanç Tel: (0232) 420 85 63
Sabri Yetkin Tel: (0232) 420 48 82/330

POSTA ÇEKİ HESABIMIZ

Tarih Vakfı'na nakit para bağışlarınızı 662932 numaralı ve *İstanbul* dergisi abone bedelini ek masraf ödemeden 668341 numaralı posta çeki hesabımıza yatırabilirsiniz.

BANKA HESAP NUMARALARIMIZ

Vakıflar Bankası İstanbul Şubesi 2003924
İş Bankası Ayaspaşa Şubesi 250962

FRANSIZ ANADOLU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

A T Ö L Y E L E R İ

MAYIS-HAZİRAN 1996

7 Mayıs 1996 : **İktidarın Yapıları, Kullanımı ve İfadeleri** / *Gilles Veinstein*
Osmanlı Merkeziyetçiliğin ve Mutlakiyetçiliğin Efsaneleri ve Gerçekleri (Fransızca)

8 Mayıs 1996 : **Anadolu'da Mezar Arkeolojisi** / *Rifat Ergeç*
Güney Kommagene Bölgesi Mezarları (Türkçe)

14 Mayıs 1996 : **İstanbul: İnsanlar ve Mekânlar** / *Ferhunde Özbay*
İstanbul Nüfusu ve Göçler (Türkçe)

21 Mayıs 1996 : **Türkiye, Kafkasya, Orta Asya, Rusya** / *Büşra Ersanlı Behar*
Türkizmin Türk ve Azeri Varyantları (Türkçe)

18 Haziran 1996 : **Türkiye, Kafkasya, Orta Asya, Rusya** / *Alexandre Toumarkine*
Türkiye ve Türk Olmayan Kafkasyalıların Etnik ve Kültürel Özgürlüklerinin Tanınmasının Sınırları (Fransızca)

Atölyeler salı günleri saat 17.30'da başlamaktadır. Yaklaşık bir saatlik bir sunuştan sonra aynı süre tartışmaya ayrılacaktır. Türkçe yapılmayan konuşmalardan sonra Türkçe kısa bir özet yazılı veya sözlü olarak verilecektir.

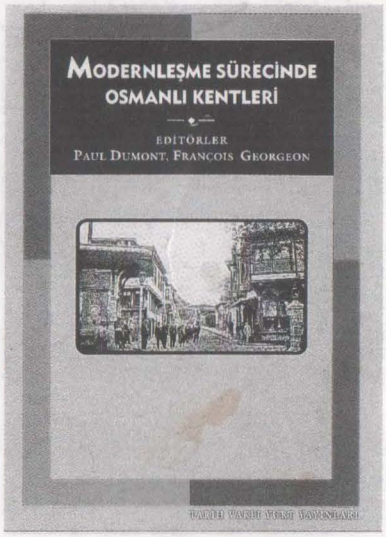
Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü
Nuru Ziya Sokak, 22, 80072 Beyoğlu-İstanbul Tel: (212) 244 17 17 - 244 33 27 / Fax: (212) 252 80 91

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

MODERNLEŞME SÜRECİNDE OSMANLI KENTLERİ

Editörler

PAUL DUMONT-FRANÇOIS GEORGEON

Tanzimat'ın açtığı modernleşme ve reformlar çağının önemli bir yüzü de devletin kent alanına müdahalesiydi. Elinizdeki kitap Balkanlar'dan başlayıp Anadolu ve Irak üzerinden Mısır'a kadar uzanan coğrafyada yaşanan ve günümüze derin izleri kolan bir değişimi, çeşitli yönleriyle sergiliyor. Tarihçi, şehirci, mimar, sanat ve bilim tarihi uzmanı kimlikleriyle on bir yazarın katkıda bulunduğu bu kitapta Osmanlı şehirciliğinin genel özelliklerinin yanı sıra İstanbul, İskenderiye ve Bağdat gibi büyük kentler ile Bursa, Ankara, Manastır ve Van gibi orta ya da küçük çaplı kentler ele alınıyor. Osmanlı kentlerinin gelişim çizgisine ışık tutmayı amaçlayan bir anlayış içinde şehircilik, mimarlık, idari yapı, yaşam koşulları, cemaat sorunları, eğitim, halk sağlığı ve koruyucu hekimlik gibi konular üzerinde duruluyor. Değişen kent dokusunun bu ilginç serüvenini okurken, yarım kalmış ve eşitsiz bir modernleşme sürecinin bugüne yansımalarını göreceksiniz.

xii + 196 s. / 35 fotoğraf ve harita / ISBN 975-333-037-5

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

Tarih Vakfı: Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, 80700 Beşiktaş - İstanbul
Tel: (0212) 227 37 33 - 227 37 34 Faks: (0212) 227 37 32

Genel Dağıtım: DADA Ltd. Şti. 0212-249 51 10 - 249 51 11 / Faks: 251 44 49